

PERSPECTIVE POLITICE
revistă de științe politice
volumul 4/anul 1

Centrul Român pentru Educație și Dezvoltare Durabilă

Editori

Conf. univ. Andrei ȚĂRANU - director
Lector univ. Virginia MIRCEA - editor coordonator

Consiliu științific

Academician Mircea MALIȚA
Prof. univ. dr. Vasile Boari - Universitatea Babeș-Bolyai - Cluj-Napoca
Prof. univ. dr. Anton Carpinschi - Universitatea Al. I. Cuza, Iași
Conf. univ. dr. Cornel Codiță
Prof. univ. dr. Mircea Dumitru - Universitatea București
Prof. univ. dr. Mihaela Miroiu - SNSPA București

ISSN 1841-6098

Cuprins

<i>Conf. univ Andrei ȚĂRANU,</i> Sfârșitul celui de-al treilea val ? sau Populismul ca o nouă provocare a democratizării . . .	pag. 5
<i>Drd Valentin NICOLESCU QUINTUS,</i> Teza autonomiei politico-ideologice a regimului comunist românesc – o reexaminare . . .	pag. 11
<i>Academician Mircea MALIȚA,</i> Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece (III)	pag. 24
<i>Lector univ Virginia MIRCEA,</i> Islamul politic	pag. 31
<i>Doctorand Artur LAKATOS,</i> Perspectivele tranziției maghiare. Motive și consecințe	pag. 36
<i>Lector dr. Sorin BORZA,</i> Europa resentimentului	pag. 42
<i>Drd. Gabriel HÂNCEAN ,</i> Elemente de bază în analiza de rețea socială	pag. 51

Sfârșitul celui de-al treilea val ? sau Populismul ca o nouă provocare a democratizării

✎ Andrei ȚĂRANU

Anii '89 și '90 ai secolului trecut au reprezentat – într-un fel – cei mai frumoși ani ai secolului XX, cu excepția, probabil, a zilelor când s-au sfârșit războaiele mondiale ce au bântuit secolul trecut. Exuberanța și dinamismul acelor zile trăite nu numai de est-europeni ci, alături de ei, de lumea întreagă au făcut ca democrația să devină cuvântul cel mai uzitat și mai mitologizat din lume. Democrația s-a transformat atunci într-un fetiș de care nimeni și nimic nu se puteau atinge, mai ales în perspectivă teoretică. Democrația a fost prinsă ca un fluture în insectar și nimeni nu a mai îndrăznit să se preocupe de ce înseamnă ea cu adevărat, preluându-se doar elementele formale ale acesteia, conceptualizarea fiind oarecum aprioric asumată.

Samuel P. Huntington a teoretizat nu democrația, ci democratizarea – adică procesul prin care se ajunge la un plus de democrație –, considerând că istoria secolului XX a cunoscut până în acest moment doar trei mari valuri de democratizare, și, mai mult, acestea nu sunt stabile, căci unele dintre statele care își asumă democrația nu rezistă în menținerea unui atare regim. El probabil a fost primul care a încercat să demonstreze că mișcările ce-și propun democratizarea au la bază considerente diferite prin care explică procesul: unele îl asumă cultural, altele economic, și foarte rare sunt procesele care asumă democrația din punct de vedere politic. Probabil, Huntington rămâne tributari ideilor sale de la sfârșitul anilor '60, din Ordinea politică a societăților în schimbare, prin care explica procesul modernizării ca unul ce se petrece invariabil doar de sus

în jos, reforma politică și economică propusă de elite fiind cea care produce schimbarea, în timp ce modernizarea prin intermediul maselor nu produce decât modificări minore ale sistemului politic și de cele mai multe ori blocaje instituționale. Adică blocajele apar atunci când elita nu mai rezistă în fața populismului propus de elitele competitoare, care, preluând mecanismele democrației, o lipsesc de orice conținut real. Explicația propusă de Huntington nu este întotdeauna coerentă, dar are meritul cert de a pune în discuție distincția fină dintre democrație și democratizare. Pentru Huntington, democrația pură rămâne un ideal sau, mai exact, o ideologie în sine, care acționează ca un magnet intelectual doar atunci când celelalte formule politice dau greș – și din punctul său de vedere, acestea vor da greș întotdeauna. În schimb, democratizarea este un proces instituțional de pregătire a impunerii democrației ca formă de manifestare a diversității și a modernizării politice.

Or, dacă al treilea val al democratizării a fost unul care și-a propus doar construcția instituțiilor politice ale democrației, din punctul nostru de vedere se poate spune că acest val tinde să se apropie de sfârșit, fie pentru a pregăti un al patrulea val, fie pentru a pregăti refluxul. Și aceasta pentru că, deși după 1980 tot mai multe state au pornit pe drumul democratizării construind noi instituții politice și ale societății civile, efervescența democratică a început să capete tot mai multe accente de populism. Dar trebuie arătat că de fapt avem mai multe tipuri de populism, oarecum în concurență, care fac termenul să pară ambiguu, dând impresia că marile doctrine politice se pot

transforma oricând în formule populiste.

În ceea ce privește populismul există o multitudine de definiții, care așa cum spune Rene Cuperus¹ se pot reduce toate la ideea că „populismul este o formulă ideologică prezentând poporul ca pe o entitate omogenă care se confruntă cu o «elită tehnocrată» coruptă care a trădat interesul majorității”. O perspectivă asemănătoare o regăsim anterior și la Giovanni Sartori care atrăgea atenția asupra faptului că „democrația trebuie să se ferească, înainte de toate, de capcanele unui perfecționism dorit de popor și de demagogi. Căci pericolul la adresa democrației nu este reprezentat de puterea menținută constant de elite. El emană din masele incapabile să se educe, tentate adeseori să înlocuiască o elită democratică cu o oligarhie autoritară”.² Observăm deci că problema pare a se reduce la confruntarea periodică dintre ceea ce îndeobște se numește elita politică – deși în termenii lui Roberto Michels, și aceasta este o oligarhie – și grupuri reactive față de centrele tradiționale de putere.

Dacă însă privim atent situația actuală, putem lesne remarca faptul că definițiile și avertismentele anterioare sunt deja depășite. Din Europa Occidentală până în Venezuela și aiurea în America Latină, populismul a ajuns deja la putere, dar în forme de manifestare exterioară complet diferite și chiar antinomice. Dar, în orice parte s-ar manifesta, grupurile acuzate de populism tind tot mai mult să pună mâna pe putere, modificând substanțial relațiile interne și internaționale și generând o confuzie tot mai mare în ceea ce privește relațiile politice normale.

În Venezuela, președintele Hugo Chavez își maschează prost populismul printr-o pseudodoctrină: bolivariismul, o formă de independentism de stânga, care amestecă modelul revoluționar a la Fidel Castro și Che Guevara cu monopolul asupra extracției de petrol, asumându-și imaginea de apărător al cetățenilor săraci împotriva oligarhilor funciari și celor ce dețin companiile petroliere. Pentru a-și legitima puterea, Chavez a făcut apel la asistență ideologică din Cuba comunistă,

intrând astfel în mod fățiș în contradicție cu autoritățile americane, și în special cu George W. Bush, pe care îl numește El Diablo. Alianțele politice pe care le-a asumat în numele poporului venezuelean îi includ, alături de Castro, pe președintele Iranului și pe alți lideri din lumea a treia (țările nealinierte), care numai democrați nu pot fi numiți. Revoluția sa bolivariistă s-a redus până la urmă la folosirea profitului enorm obținut de pe urma petrolului pentru a „mitui” populația săracă din suburbiile marilor orașe sau din satele selvei. În schimbul acestei mite – benzina și alte bunuri de larg consum sunt aproape gratis pentru cei considerați săraci – Chavez le cere să boicoteze celelalte clase sociale, în special clasa mijlocie, considerată de liderul venezuelean principalul său dușman.

În emisiuni televizate ce durează ore bune, Chavez stă de vorbă cu poporul îndemnându-l fățiș să se opună legalității și ideilor de proprietate. Iar, când diverse grupuri sociale se revoltă – așa cum a fost cazul muncitorilor din industria petrolieră –, „blândul” președinte reacționează prin forță, șantaj și naționalizare. Astfel, într-un amestec de peronism și democrație de fațadă, Chavez vrea să se impună lumii întregi ca un salvator al socialismului și al dreptății sociale. Deși își asumă formula socialistă și se declară cel mai bun prieten al lui Fidel Castro, Chavez se consideră și un creștin fervent, imbinând într-o manieră foarte latino-americană revoluția socialistă cu Hristos.

Însă, dacă am rămâne doar la acest exemplu, ar fi foarte greu să decelăm ce este populismul, căci forma sa de manifestare europeană nu păstrează nimic din acest spectacol sinistru performat de un președinte din lumea a treia în dauna democrației și a propriului popor. Căci ar fi aproape imposibil să aplicăm aceeași definiție de populism mișcărilor de dreapta din Europa Occidentală, care, iată, sunt numite și ele ca reprezentante ale aceluiași curent.

Ceea ce apropie chavismul de populismul european – și în aceeași măsură îl distinge de acesta – este tocmai boicotul adresat elitelor

¹ Rene Cuperus, „The fate of European populism”, *Dissent*, Spring 2004, p. 17.

² Giovanni Sartori, „Teoria democrației reinterpretată”, Polirom Iași, 1998, p. 247. Sartori vedea soluția la această provocare în alegerea reprezentării proporționale care permite profesioniștilor din politică să selecționeze mai bine candidații fiabili.

prestabilite. Dacă în Venezuela Chavez este detestat de middle class și adorat de masele sărace, în Europa Occidentală mișcările populiste se adresează tocmai clasei de mijloc împotriva celor foarte săraci, care aici sunt în marea lor majoritate emigranții. Dacă Chavez este mândru că reprezintă din punct de vedere genealogic chintesența Americii Latine³, mișcările europene fac permanent apel la originea albă a continentului european. Însă ambele formule reacționează la elitele politice și/sau economice din statele lor. De altfel, politologul belgian Cas Mudde considera că în asemenea societăți divizate societatea se divide între „poporul pur” și „elita coruptă”, populații asumând ideea că nu întreg poporul este uniform lipsit de păcate, ci numai anumite segmente sociale – cele alese politic: clasa de mijloc, orașenii sau țărani, în funcție de formula ideologică asumată.⁴

Și mai este un lucru care apropie populismul de pe cele două continente, și anume faptul că, spre deosebire de populismele perioadei interbelice, nu renunță la jocul democratic, folosindu-l însă în scop propriu.

În special în Europa probabil o reacție dură la adresa democrației nici nu ar fi posibilă, căci principiile acesteia s-au înrădăcinat prea adânc în spiritul european pentru ca cineva să se gândească să renunțe la ele. Dar, dacă nu renunță la ideea de democrație, nu înseamnă însă că ceea ce numim populism european nu are obiecții serioase la democrația contemporană. În bună măsură tocmai radicalismul cu care își susține ideile reformării democrației în spiritul naționalismului și al antipartitismului face ca mișcările de acest gen – tot mai numeroase și mai vehemente din Europa – să fie declarate populiste.

În primul rând se pare că aceste partide au apărut în urma crizei profunde pe care o suferă modelul ideologic împământenit în Europa, cel al clivajului clasic dintre stânga și dreapta. Credem că startul a fost dat de Italia după 1992, când, în

urma haosului politic ce a urmat scandalului manipulate, sistemul de partide a fost dat complet peste cap. Într-un fel toate partidele clasice italiene au fost privite ca având legături cu Mafia și deci ca partide complet corupte. Iar cele care au profitat de pe urma acestui scandal au fost tocmai grupările care au asumat un mesaj postideologic, în care principiile drepte și cele ale stângii au fost amalgamate într-un mixtum aparent incoerent, expresie clară a populismului. Mesajele politice nu s-au mai bazat pe idei clare, ci pe reacții rapide la situații date și pe încercarea de ocupare a întregului spectru ideologic.⁵

Criza manifestă a stângii și a drepte clasice a generat peste tot în Europa o reacție de respingere a sistemului, iar alianțele tot mai dese între stânga și dreapta, coabitările politice și alte formule prin care sistemul politic fundamentat după cel de-al doilea război mondial încearcă să păstreze puterea fac ca populația să nu mai înțeleagă nimic și chiar să se simtă trădată de elitele tradiționale. Iar această trădare conduce la apariția unor partide noi, de sorginte populistă, care, asumându-și formula de partide antisistem, speculează slăbiciunile sistemului partitist stabilit.

Populismul occidental se concentrează pe reforma democrației pentru „a recupera suveranitatea poporului, furată de elitele corupte”.⁶ Populiștii cer noi proceduri politice și o nouă reformă morală a societății pentru a înlătura influența „corupătoare” a elitelor, și chiar, de multe ori, o schimbare constituțională bazată pe mai multă implicare populară în actul decizional – adică introducerea unei democrații referendare, specifică cezarismului democratic, cum arată Guy Hermet.⁷ Dar ceea ce le diferențiază, în marea lor majoritate, față de partidele clasice nu este cerința pentru mai multă democrație, ci o formă ciudată de naționalism și etnocentrism liberal.

R. Griffin este cel care a introdus termenul de liberalism etnocratic pentru a descrie această

³ Chavez are un amestec de sânge spaniol, amerindian și african de care este foarte mândru, asumându-se ca un adevărat latino-american - cholo, spre deosebire de elita profund europeanizată care a încercat să se delimiteze periodic de metisarea claselor conducătoare.

⁴ Cas Mudde, „The Populist Zeitgeist, Government and Opposition”, 4 (2004) p. 527-541.

⁵ O formulă exemplară o reprezintă afișele electorale ale lui Silvio Berlusconi din ultima campanie electorală, pierdută de altfel la limită. Într-unul dintre afișe, Berlusconi poartă un pulover albastru cu mesajul „Liderul muncitorilor” pentru ca în altul să apară într-un costum impecabil cu mesajul „Liderul întreprinzătorilor”.

⁶ Tjitske Akkerman, „Anti-immigration parties and the defence of liberal values: The exceptional case of the List Pim Fortuyn”, Journal of Political Ideologies, 10 (3) October 2005, p. 338.

⁷ Guy Hermet, „Poporul contra democrației”, Ed. Institutului European, 1998.

formă paradoxală a populismului european care îmbrățișează entuziasmat sistemul liberal al competiției politice și economice, dar consideră, în același timp, numai membrii unui grup etnic ca fiind membri deplin ai societății.⁸ Naționalismul asumat de Frontul Național din Franța, Liga Nordului, Blocul Flamand și altele⁹ implică o respingere a ideilor multiculturalismului propunând o nostalgie pentru o lume mitică a omogenității rasiale și culturale. Cu alte cuvinte, populismul de dreapta european readuce în discuție un naționalism centrat pe comunitatea etnică și pe tradiție, fiind de multe ori adeptul xenofobiei și al unui autoritarism în ceea ce privește imigrația sau libera circulație a persoanelor. De exemplu, Blocul Flamand își proclamă peste tot simpatia față de fostul sistem de apartheid din Africa de Sud susținând principiul „eigen volk eerst” (indigenii trebuie să fie primii), ceea ce conduce la o separare completă față de Belgia – Flandra flamanzilor, Belgia belgienilor, Europa europenilor (albi). Iar modelul flamand nu este singular, căci principii asemănătoare au promovat Haider în Austria și Bossi în Italia în deceniul trecut. Vedem deci că reacția populismului nu este numai față de elita conducătoare, ci și față de toți cei care sunt, într-un fel sau altul, considerați străini.

Cel mai evident element al acestei forme de populism este anti-imigraționismul și, în principiu, este considerat ca fiind cel mai important. Dar anti-imigraționismul nu trebuie înțeles ca având doar baze economice, reducând succesul formulei populiste doar la teama pierderii de locuri de muncă, creșterea impozitelor pentru a proteja săracii altor țări ș.a.m.d. Desigur că și această temă are un loc specific în discursul populist, dar esența acestui discurs este mai degrabă de factură cultural-politică decât economică. Spaima pe care încearcă să o nutrească populismul este asemănătoare cu cea a lui Oswald Spengler la sfârșitul primului război mondial – căderea culturii europene sub dominația Orientului, doar că actorii s-au schimbat.

Pim Fortuyn – una din cele mai marcante figuri ale populismului european contemporan și martir al cauzei – scria că națiunile din Europa Occidentală trăiesc într-o epocă asemănătoare celei de la sfârșitul Imperiului Roman, în bunăstare și civilizație, în timp ce popoarele barbare de la graniță le invidiază și urăsc statutul. Și, dacă Europa nu se va trezi în ultimul ceas, va avea aceeași soartă cu a Romei antice, căci semnele decăderii sunt tot mai vizibile, iar lupta care se va da va fi între tradiția iudeo-creștină de tip liberal a Europei și cultura islamică¹⁰ (cultură de mâna a doua în perspectiva lui Pim Fortuyn).

Ceea ce dorea Fortuyn să apere – și urmașii săi apără astăzi – este în mod paradoxal ideea de libertate și de democrație liberală, forme considerate ca fiind organice civilizației europene de astăzi. Mișcarea care îi poartă numele atrage permanent atenția asupra schizofreniei pe care minoritățile islamice o impun în societatea europeană – faptul că apelează permanent la ideile de drepturi și libertăți ale civilizației democratice, fără ca ele să le respecte în interiorul comunităților lor. Ceea ce Lista Pim Fortuyn denunță este faptul că tocmai principiile democrației sunt încălcate de minoritatea musulmană, și în special neutralitatea statului în problemele individuale. Faptul că un grup particular – în acest caz musulmanii – cere permanent statului să-i apere „dreptul” de a nu fi criticată și repudiată de alte grupuri, iar statul intervine este o încălcare a libertății. Căci Pim Fortuyn nu ar fi cerut niciodată statului să intervină atunci când imamii criticau homosexualitatea sau impuneau purtarea vălului de către femei și discriminarea fățișă a acestora, chiar în țări cu lungă tradiție liberală, precum cea olandeză.

Această declarație pro domo pentru democrație a fost asumată de mișcările populiste europene mai ales după atacul de la 11 septembrie 2001, considerând că lumea și civilizația islamică sunt incompatibile cu democrația liberală. Astfel apărarea valorilor europene face parte din

⁸ Robert Griffin, „Interegnum or Endgame? Radical right thought” în „postfascist era” Journal of Political Ideologies, 2 (2003) p. 163-178.

⁹ Când ne referim la partide „populiste” de dreapta în Europa Occidentală ne referim la Liga Nordului din Italia, la Partidul Libertății din Austria (FPO), la Frontul Național din Franța, la Lista Pim Fortuyn din Olanda, la Partidul Progresului în Norvegia, Partidul Poporului din Danemarca sau Blocul Flamand (Vlaams Blok) din Belgia. Aceste partide sunt considerate de dreapta, în timp ce Partidul Socialismului Democrat al lui Oscar Lafontaine, tot populist, se află spre extrema stângă.

¹⁰ Apud Pennings and Keman, „The Dutch Parliamentary Elections in 2002 and 2003: The rise and decline of the Fortuyn movement”, Acta Politica 1 (2003) pag 51-69.

„confruntarea civilizațiilor”, confruntare care este asumată ca un act de război împotriva lumii islamice. Scandalul caricaturilor a fost stârnit chiar de o publicație aparținând Partidului Poporului din Danemarca, partid care copie mult din modelul Listei Pim Fortuyn din Olanda. Acest scandal a pus întreaga Europă într-o poziție destul de ingrată, unele state acceptând să-și ceară scuze de la lumea islamică, altele adoptând tocmai argumentele politico-culturale propuse de populismul de dreapta european, dând astfel, implicit, senzația că lumea europeană nu poate rezolva în totalitate problema de fond a confruntării civilizațiilor, dar că această problemă există și nu mai poate fi ascunsă sub preș.

Asumându-și proiectul anti-imigraționist ca unul director, mișcările de dreapta de genul celor pomenite mai sus au fost comasate în aceeași clasă cu alte partide naționaliste europene, oarecum clasice, precum Frontul Național din Franța al lui Jean Marie Le Pen sau Partidul Libertății din Austria condus de Jorg Haider. Dar, după o analiză de discurs serioasă, este evident că cele două formule – asumate ambele ca populiste de dreapta – nu sunt deloc asemănătoare și nu par a avea nimic în comun. Căci Frontul Național al lui Le Pen, pe lângă faptul că este anti-imigraționist, este și homofob și antifeminit, pe lângă naționalist este și eurofob, elemente care nu se vor regăsi niciodată în discursul noilor mișcări nordice. Totuși, o asemănare rezidă în faptul că toate aceste partide doresc să se legitimeze pe frica colectivă de străin, pe europocentrism și pe rejectarea multiculturalismului – și deci a diversității, element constituenț al democrației liberale.

În Centrul și Estul Europei situația se schimbă dramatic, căci formele populismului se multiplică, devenind mai degrabă etichetări ideologice. Aici, ca și în Europa Occidentală, populismul devine profund naționalist, dar cu elemente noi, la limita democrației liberale: pecum apelul la sprijinul Bisericii, xenofobia sau iredentismul.

De exemplu, venirea la putere a partidului fraților Kaczynski (Lege și Justiție) în Polonia s-a făcut cu sprijinul direct al Bisericii Catolice, pe un fond de promisiuni economice de factură populistă și pe o propagandă anticomunistă cu

puternice reflexe revanșarde. Cei doi frați Kaczynski – Lech președinte și Jaroslaw prim-ministru – s-au aliat pentru a forma puterea cu partide minuscule¹¹ (Partidul Autoapărării și Liga pentru Familiile Poloneze), dar cu inflexiuni la limita fascismului. Astfel cele trei partide ce formează arcul guvernamental – toate trei partide antisistem – s-au legitimat prin ridiculizarea partidelor clasice ce jucaseră un rol important pe piața politică a Poloniei până la integrarea în UE. Din nefericire pentru Polonia, însă, guvernarea populistă se dovedește a fi un model de criză permanentă – premierul amenință permanent cu alegeri anticipate sau cu naționalizarea firmelor poloneze în numele siguranței naționale. Ultimul scandal, legat de înregistrarea unor convorbiri între primul ministru și un lider al opoziției care negociau formarea unei noi puteri, arată foarte clar că situația politică a Poloniei se degradează permanent, fapt evidențiat și de liderii UE în mai multe rânduri.

În România piața populismului este în continuare deschisă larg, competiția ducându-se actualmente între PRM și PNG, care ambele se luptă pentru grațiile Bisericii Ortodoxe și ale canalului TV de apartament OTV. Aici populismul atinge cote ale ridicolului greu de imaginat, liderul PNG întemeindu-și imaginea pe pomană directă dată celor săraci, pe fotbal și pe revelații mistice. Deși bineînțeles că partidul condus de Gigi Becali nu are nici o relevanță politică, el este creditat cu intrarea în Parlament datorită „charismei” liderului său, un fel de lup tânăr pentru Corneliu Vadim Tudor, probabil cea mai importantă figură a populismului produsă vreodată de România modernă.

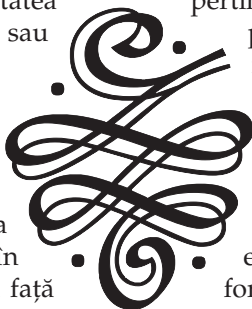
După toate cele arătate anterior e greu de înțeles încă în ce fel va modifica populismul existența politică a democrației, dar este evident că el a apărut pentru a rămâne provocarea majoră pentru sistemul politic actual. El dă un semnal politic major, și anume acela că clivajul stânga-dreapta va trebui fie regândit, fie abandonat, căci numai etichetarea nu mai este de ajuns. Este evident că populismul european nu pot pur și simplu să fie etichetați ca fasciști, pentru că sistemul lor de gândire a depășit de mult modelul irațional al ideilor

¹¹ Numai numele partidelor aflate astăzi la guvernare în Polonia spun aproape totul despre perspectiva ideologică asumată.

mussoliniene. În schimb nu pot fi crezuți ca fiind expresia unei reale formule de schimbare a sistemului politic european, căci, după scurte perioade de deținere a puterii, majoritatea formulelor populiste au eșuat lamentabil, sau sunt – cum am arătat – pe cale să eșueze.

Impactul incredibil al populismului – de dreapta și de stânga – în întreaga lume, și în special în Europa, este evident un semnal că avem de-a face cu o criză majoră pe perspectivare a ideologiilor politice și a politicilor în special. Societatea actuală trebuie să facă față la noi provocări precum globalizarea economică, „confruntarea civilizațiilor”, multipolarismul economic și, nu în ultimul rând, modificarea percepției asupra existenței umane în general –

apariția noului hedonism. Iar modelele ideologice sunt pur și simplu rămase în urmă sau, și mai grav, incapabile să mai dea vreun răspuns pertinent la aceste provocări. La rândul lor partidele „clasice” asumându-și aceste ideologii nu mai pot propune aproape nimic societăților pe care pretind că le conduc – și astfel apare criza de legitimitate. Iar criza de legitimitate a elitei nu poate decât să întărească criticile aduse de cei care se doresc a fi viitoarea elită politică. Și, dacă asumăm în această formă jocul politic contemporan, nu putem decât să remarcăm că democratizarea s-a încheiat, rămânând doar structura formală a circulației elitelor în democrație.

Teza autonomiei politico-ideologice a regimului comunist românesc – o reexaminare

Drd. Valentin NICOLESCU QUINTUS

Articolul de față își propune să examineze o serie de decizii politice românești privind statutul politic și ideologic al țării noastre în raport cu Uniunea Sovietică și cu celelalte țări componente ale lagărului socialist, pornind de la scopul asumat de către elita politică românească, cel al atingerii unui grad superior de autonomie politică și ideologică în raport cu dominantă ideologică sovietică. Concluziile pe care mi le propun țin, de fapt, de recalibrarea viziunii particulare conform căreia România socialistă de după 1968 a încercat și a reușit să instaureze o viziune proprie ideologică și politică atât pe plan intern, cât și pe plan extern, distanțându-se de abordările anterioare. Dimpotrivă, consider că există în privința acestui tip de demers o cursivitate și o continuitate ce conduc în mod implicit către concluzia că aparenta ruptură survenită în discursul politic românesc o dată cu 1968 reprezintă, de fapt, încununarea unor eforturi anterioare susținute. În același timp, anumite dezvoltări sau evoluții ideologice ulterioare momentului '68 reprezintă în opinia mea o continuare a opțiunilor afirmate încă din 1964, și nu o abordare originală, diferită.

Cercetarea de față se originează într-un articol conceput și realizat alături de Andrei Miroiu¹, care

inițial urmărea examinarea relației României cu Organizația Tratatului de la Varșovia, din perspectiva relaționării capabilităților militare cu discursul ideologic.

I

Singura modalitate prin care s-ar putea vorbi despre România ca fiind o entitate autonomă ori chiar independentă în cadrul blocului socialist nu este una care să facă apel la aspectele militare, mai ales în anii de debut ai Organizației Tratatului de la Varșovia². În acest sens, consider că examinarea poziției românești nu poate fi considerată decât la un nivel politic și ideologic. Conducerea română a încercat mai întâi să-și stabilească o poziție particulară între țările socialiste, în mod ciudat aparent, prin imitarea politicilor sovietice și prin susținerea necondiționată a pozițiilor politice ale vecinului de la răsărit atât la nivel intern, cât și la nivel internațional. Conducerea română a considerat că însăși existența sa fizică depindea de acțiunile și reacțiile sale politice. Mai ales după schisma Iugoslaviei și după revoluția ungară din 1956, românii consideră că o abordare mai subtilă a sovieticilor este necesară pentru atingerea scopului reprezentat de către autonomia politică. Câștigarea de mici concesii din partea URSS de-a lungul unei perioade mai îndelungate

¹ Miroiu, Andrei; Nicolescu, Valentin Quintus; Ungureanu, Radu-Sebastian, „The Insignificant Ally: Romania in the Warsaw Pact”, în *The Romanian Journal of Society and Politics*, Vol. 4, No. 1 (May, 2004), pp. 124-145.

² Un astfel de exemplu îl constituie faptul că, imediat după conferința de la Geneva din iulie 1955 și prima conferință a Tratatului de la Varșovia din mai 1955, guvernul sovietic, prin Nikita Hrușciov, cere corespondentului său de la București să procedeze la reducerea cu 40.000 a totalului trupelor ce alcătuiau armata română în acel moment (de la 250.000 la 210.000), așa cum arată scrisoarea datată 12 august 1955. De asemenea, Hrușciov va cere o reexaminare a planurilor de re-echipare ale armatei române și a pregătirilor operative a teritoriului țării. Vezi în Scurtu, Ioan, (ed.), *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958*, (București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1996), p. 216.

de timp părea a fi mult mai nimerită decât alegerea confruntării directe a colosului socialist, pe tărâm politic, diplomatic ori mai ales militar. Astfel, prinde contur o politică a „pașilor mărunți”, pregătind momentul în care puterea de la București s-a simțit îndeajuns de sigură pe sine pentru a-și afirma propria declarație de principii, în aprilie 1964³.

În privința crizei din Cipru, decidenții români considerau că, din punct de vedere politic, au obținut o mare victorie în ceea ce privește afirmarea poziției lor particulare, independente în cadrul lagărului socialist. Așa cum aprecia ministrul de Externe Grigore Preoteasa în timpul ședinței Consiliului de Miniștri din 28 februarie 1957, poziția fermă a statului popular român în privința problemei Ciprului a determinat o reacție imediată din partea puterilor occidentale. Din acel moment, afirma Preoteasa, România nu mai putea fi considerată ca fiind un simplu „stat satelit”, ci una dintre „țările est-europene”. De aici și emergența statutului particular acordat regimului popular român în cadrul blocului estic subliniat în discursul său: „Poziția noastră trebuie să fie în fapt în așa fel încât să corespundă și cu diferitele poziții și interese pe care le avem în legătură cu diferitele țări, să exprime un punct de vedere propriu, conform intereselor lagărului nostru și conform intereselor specifice ale țării noastre”⁴. De asemenea, liderii politici români afirmau, cu mult înaintea retragerii armatei sovietice din țară, principiile care mai târziu vor constitui corpusul principal de idei al doctrinei române privind relațiile internaționale, așa cum acestea vor fi formulate în Declarația din 1964⁵. Deciziile celui de-al doilea Congres al Partidului Muncitoresc Român privind problemele de politică externă făceau referire în mod special la noua direcție politică prin care se sublinia situația și poziția particulară a României în cadrul lagărului socialist: „Politica noastră a trebuit să se ancoreze mai adânc în nevoile noastre, în realitățile noastre și apare ca o politică a unei țări

cu interese proprii – să oglindească interesele noastre naționale în cadrul țărilor socialiste, să capete o fizionomie proprie. Să nu căutăm originalitatea, dar să exprimăm lucrurile noi, să completăm, să întregim politica țărilor socialiste și nu s-o repetăm, s-o imităm, fără să ținem seama de nevoile noastre, de realitățile noastre”⁶.

Pe de altă parte, în perioada anilor '50, eforturile de propagandă orientate către lărgirea autonomiei României în cadrul spațiului hegemonic sovietic implicau o strategie bazată pe decizii politice ce pot fi descrise ca fiind complementare în raport cu mijloacele politico-diplomatice obișnuite. Asemenea măsuri prevedeau, de exemplu, construirea unui spital în Coreea de Nord în timpul războiului, un alt spital în Egipt ori în Iordania, pentru refugiații arabi din Israel; organizarea unor manifestări aniversare la împlinirea a 40 de ani de la victoria de la Mărășești la care, însă, invitațiile ar fi fost trimise numai părții franceze, nu și celei ruse (fostii aliați ai perioadei); promovarea unor echipe sportive (precum cele de box) în Statele Unite ale Americii; oferirea de burse studenților arabi ori accentuarea originii latine comune cu ocazia unei comemorări bimilenare a poetului Ovidiu etc⁷.

Aceste acțiuni erau considerate ca reprezentând cursul just de acțiune pentru conducerea română, deși uneori acestea păreau ca fiind concepute și adoptate numai pentru a corespunde, pentru a reflecta politicile sovietice similare.⁸

Un al doilea moment deosebit de important privind eforturile comunistilor români de a obține o oarecare autonomie politico-ideologică în cadrul blocului socialist este reprezentat de cel al deciziei sovietice de retragere a trupelor staționate pe teritoriul românesc, în 1958. Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a manifestat în cei mai optimiști termeni o dată cu primirea propunerii sovietice, și această reacție reprezenta, de fapt, reunoașterea a mai mult de trei ani de eforturi susținute în vederea atingerii acestui obiectiv. Succesul obținut cu această ocazie confirma decidenților români juste-

³ Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al P.M.R. din aprilie 1964 (București: Editura Politică, 1964).

⁴ „Ședința Prezidiului Consiliului de Miniștri, 28 februarie 1957, în *Romania and the Warsaw Pact*, vol. I, (București: Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, 2002).

⁵ Idem.

⁶ Idem.

⁷ Idem.

⁸ Cum este cazul spitalului sovietic din Etiopia etc.

tea abordării lor particulare a internaționalismului⁹.

Discuțiile privind retragerea sovietică începuseră încă din 1954, când Emil Bodnăraș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, i-a sugerat lui Nikita Hrușciov faptul că prezența trupelor sovietice în România nu poate fi justificată doar prin apelul la ideea apărării împotriva unei probabile agresiuni capitaliste – deci ideologic – datorită faptului că România nu avea nici o graniță cu țările burgheze. „În absența trupelor sovietice era normal ca noi să ne simțim mai aproape de țelul nostru, ruperea de hegemonia sovietică. Însă lucrurile se amănau. Propunerea a fost făcută, la cererea lui Dej, de către Bodnăraș în 1954, dar trupele au fost retrase abia în 1958. În tot acest timp, am continuat să insistăm pe subiect. Când a fost de acord, (...) România a fost singura țară «lăsată» de sovietici. Am avut motive să ne bucurăm – adoptasem o anumită politică care începuse să dea roade: încercam să le dăm sovieticilor impresia că nu aveau cum să se aștepte la ceva rău din partea noastră, că noi acționăm numai în numele marxismului. Tactica asta a mers, mai ales cu Hrușciov care, spre deosebire de Stalin, nu avea pretenții de inovator teoretic...”¹⁰, își reamintește fostul ministru de Externe al perioadei, Ion Gheorghe Maurer. Gheorghe Apostol, pe vremea aceea membru al Biroului Politic, își amintește că Hrușciov în timpul acelei întâlniri era profund revoltat de propunerea românească, numindu-i pe liderii români „naționaliști și antisovietici”¹¹.

În 1955, intervievat telegrafic de către vicepreședintele agenției de presă United Press despre posibilitatea unei retrageri sovietice până la 1 octombrie, corelând-o cu retragerea trupelor sovietice din Austria, prim-secretarul P.M.R.

Gheorghiu-Dej afirmă pentru prima oară poziția partidului în privința acestei probleme, adoptând aparent o viziune intransigentă, conformă cu opțiunile afirmate de către URSS: “După cum se știe, trupele sovietice se află pe teritoriul României conform Tratatului de Pace, în scopul asigurării securității comunicațiilor trupelor sovietice din Austria. După încheierea Tratatului cu Austria, este necesar, în condițiile actuale, să se țină seama de faptul că în această ultimă perioadă, în situația din Europa au intervenit schimbări însemnate. În Vest au fost create grupări militare, numeroase baze militare străine și au fost ratificate Acordurile de la Paris, care prevăd demilitarizarea Germaniei

Occidentale și includerea ei în grupările militare ale puterilor occidentale. Ca urmare a acestui fapt, cum vă este cunoscut, a fost încheiat Tratatul de la Varșovia, potrivit căruia au fost luate măsurile corespunzătoare pentru asigurarea securității statelor europene democratice, printre care și a României. Bineînțeles, dacă trupele străine aparținând statelor occidentale ar fi retrase din țările Europei apusene în limitele granițelor lor naționale, iar grupările militare create în Occident ar fi lichidate, situația din Europa s-ar schimba și ar fi înlăturată necesitatea Tratatului de la Varșovia, precum și a acelor măsuri de asigurare a securității care sunt prevăzute în acest tratat. În acest caz, este evident că ar fi înlăturată și necesitatea prezenței trupelor sovietice în România și aceste trupe ar fi retrase din România”¹². Deși declarația apare ca reprezentând un răspuns foarte ortodox din punct de vedere ideologic în privința prezenței militare sovietice în România, în fapt decidenții politici români gândeau exact opusul, considerând că, în condițiile în care tratatul de neutralitate privind Austria era semnat, în conformitate cu Tratatul de

⁹ Textul telegramii pe care Gheorghiu-Dej o trimite sovieticilor drept răspuns reprezintă, de altfel, ilustrarea poziției române în raport cu dominația politico-militară sovietică în zonă și, totodată, arată printr-o rânduri euforia cu care decizia sovietică este primită la București: „Dragi tovarăși.

Am primit scrisoarea dv. din 17 aprilie a.c. în problema staționării trupelor sovietice în R.P.R. Împărtășim părerile exprimate în scrisoarea dv. Staționarea trupelor sovietice în R.P.R. a corespuns atât intereselor Republicii Populare Române, cât și intereselor cauzei comune a lagărului socialist. Ținând seama de împrejurările actuale favorabile, suntem de acord cu propunerea dv. de a se renunța la staționarea mai departe a trupelor sovietice în R.P.R.. Nu ne îndoim că această hotărâre va avea un mare răsunet și va fi privită în opinia publică mondială ca o nouă contribuție concretă a U.R.S.S., a R.P.R. și a întregului lagăr socialist la consolidarea păcii și destinderii în relațiile internaționale. Vă rugăm să fiți încredințați că forțele armate ale R.P.R. vor face față cu cinste, în orice împrejurări, îndatoririlor care le revin în cadrul lagărului socialist. Așteptăm părerea dv. cu privire la data întâlnirii noastre în vederea discutării acestei probleme” – în Scurtu, Ioan, (ed.) România. Retragerea trupelor sovietice. 1958, (București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996), pp. 274-275.

¹⁰ Betea, Lavinia, Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României. (Arad: Editura Ioan Slavici, 1995) , pp. 143-144.

¹¹ Idem, pp. 263-264.

¹² Scurtu, Ioan, (ed.), România. Retragerea trupelor sovietice. 1958, (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1996), pp. 217-218.

Pace de la Paris, nu mai exista nici un motiv pentru trupele sovietice de a rămâne în România¹³. Strategia conducerii române de a atinge un grad mai ridicat de autonomie în cadrul lagărului socialist prin tactica susținerii deciziilor și politicilor sovietice în arena internațională în schimbul unor mici concesii în termeni de politică internă și externă nu mai apare ca fiind contraproductivă decât în măsura în care P.M.R. ar fi decis a prezenta vreo declarație politică care ar fi putut fi percepută ca amenințătoare de către conducerea sovietică¹⁴.

II

Discuțiile ce aveau loc între liderii politici români privind mai ales tendințele de specializare din cadrul țărilor socialiste (ce se vor concretiza finalmente în Planul Valev) au avut loc cu mult înaintea Declarației din 1964. Conducătorii de partid și de stat percepeau ideile referitoare la specializare ca reprezentând o formă inacceptabilă de discriminare politică și economică în rândul statelor socialiste. Biroul Politic a reacționat puternic în această privință, într-o ședință ce a avut loc pe 8 februarie 1960 și în cadrul căreia și-au prezentat rapoartele delegația P.M.R. la Consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste ale Europei cu privire la schimbul de experiență în dezvoltarea agriculturii și la Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia. Liderii români resimțeau un puternic sentiment de frustrare în momentele în care s-au confruntat cu

cea ce părea a fi susținerea deciziilor economice ale CAER de către forța militară a Tratatului de la Varșovia. Poziția P.M.R. a fost, ca și până la acel moment, una moderată, bazată pe soluțiile negociate, bazate pe principiul „interesului fiecărei țări”¹⁵. Într-un cadru particular, liderii politici români considerau această situație ca reprezentând un mare pas înapoi pentru eforturile lor de a consolida o poziție autonomă României din punct de vedere economic, politico-ideologic și probabil chiar militar. Gheorghiu-Dej a reacționat finalmente prin a-l căuta pe Iuri Andropov și afirmând faptul că România nu putea lua în considerare un viitor de bază furnizoare de furaje pentru celelalte țări ale lagărului socialist¹⁶. Reacția lui Andropov a fost una ambiguă, argumentând că, în teorie, susține poziția românească, însă nu poate face nimic datorită faptului că diferite delegații de partid deja propuseseră planul de specializare, fapt care deja îl transformă într-o problemă demnă de luat în seamă. Aparentele presiuni venite dinspre partenerii sovietici, dublate de reacțiile oarecum batjocoritoare ale reprezentanților celorlalte țări socialiste¹⁷ au produs o reacție de iritare în rândurile conducerii de la București. Mai târziu, în iunie 1962, în timpul întâlnirii Comitetului Executiv al CAER, Alexandru Bărlădeanu a exprimat în mod clar temerile României în privința ideii de integrare economică, întrebând care vor fi efectele asupra securității naționale în cazul acceptării planului comun. Delegația română considera că Planul Valev reprezintă nici mai mult, nici mai puțin decât un amestec în treburile interne ale sta-

¹³ Așa cum își amintește Gheorghe Apostol, reacția lui Gheorghiu-Dej la aflarea veștii semnării Tratatului cu Austria a fost categorică: „...și apoi vine problema retragerii trupelor. Trupele sovietice pe teritoriul României, așa cum prevedea Tratatul de Pace de la Paris, se specifica că ele pot să rămână pe teritoriul României numai până la încheierea Tratatului de neutralitate cu Austria. Acest Tratat a fost semnat de Austria în 1955. Cum a auzit Dej că Tratatul a fost semnat, ne cheamă... (...): «Mă băieți, o zi mare, înălțătoare pentru Țara Românească! (...) Austria a semnat Tratatul de neutralitate cu țările aliate, cu Națiunile Unite. (...) Trebuie să ridicăm problema retragerii trupelor sovietice din România pe baza faptului că Austria a semnat tratatul de neutralitate cu Națiunile Unite și că prevederile tratatului în legătură cu existența trupelor sovietice sunt clare. Trebuie ca trupele sovietice să se retragă!»” – în Scurtu, Ioan, op. cit, p. 224.

¹⁴ „Tactica adoptată în continuare de către Gheorghiu-Dej ține de cel mai autentic domeniu al absurdului: el a decis ca lucrarea de desprindere de Uniunea Sovietică să aibă ca paravan supralicitarea prieteniei româno-sovietice, precum și a relațiilor interpartinice și interstatale tradiționale dintre cele două țări. Atât în politica externă a României, cât și în cea internă, Moscova a ocupat locul de inspirator și călăuzitor. România s-a făcut în această perioadă ecoul tuturor inițiativelor internaționale sovietice. Nu din lipsă de imaginație și personalitate a conducătorilor, țara nu a fost în această perioadă remarcată ca o prezență activă pe plan extern. Politica de destindere inaugurată de Hrușciiov, întrecerea pașnică între cele două sisteme dominante în lume creau și cadrul propice unei politici externe mimetice. Una din inițiative, a transformării Balcanilor în zonă demilitarizată și denuclearizată, pică deosebit de potrivit pentru începerea intervențiilor către conducerea sovietică de a-și retrage trupele din România.” – Frunză, Victor, *Istoria stalinismului în România*, (București, Editura Humanitas, 1991), pp. 428-429.

¹⁵ „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 8 februarie 1960”, în *Romania and the Warsaw Pact*, ed. cit, vol. I, p. 129.

¹⁶ Idem.

¹⁷ „Tov. Alexandru Moghioroș: Toți au rămas așa cu gura căscată când s-a spus că noi nu suntem de acord cu specializarea (...).

Tov. Alexandru Moghioroș: Când tov. Gheorghiu-Dej a spus că micșorăm suprafața plantată cu pruni, tovarășul Hrușciiov râdea. Tov. Gheorghiu-Dej: Toți au spus într-un glas: «țuică» – idem, p.135.

telor membre, afectându-le acestora suveranitatea¹⁸. Răspunsul lui Hrușciov, fundamentat pe ideea cooperării între statele socialiste și pe respectarea suveranității acestora, nu a avut efectele scontate asupra delegaților români, îngrijorarea acestora continuând a se face manifestată în ședințele Comitetului. Românii au continuat a se crampona de propriul proiect de modernizare, bazat pe dogma stalinistă a industrializării rapide, mai ales în domeniul industriei grele, urmând linii direcționale proprii, diferite de sugestiile exterioare¹⁹. Finalmente, spre a evita transformarea țării lor în „grădina de zarzavat a CAER”, românii vor opune două programe. Într-o primă fază s-a mers pe o linie oarecum moderată, reactivă în raport cu discuțiile ce deja avuseseră loc în CAER la inițiativa bulgarilor, cehoslovacilor și est-germanilor²⁰. Românii propun un program principial în patru puncte, practic nucleu al ideilor ce vor figura în Declarația din 1964:

- a. principiul suveranității și al independenței naționale, al egalității în drepturi;
- b. principiul colaborării economice bilaterale, al participării benevole la diverse programe comune, atunci când fiecare țară consideră necesar;
- c. în locul integrării și al diviziunii internaționale a muncii, se propune coordonarea programelor naționale, elaborate de sine stătător;
- d. principiul reciprocității, al întraajutorării și avantajului reciproc.²¹

Mai târziu, în momentul în care reprezentanții P.M.R. au impresia că lucrurile iau o întorsătură defavorabilă propriei poziții, emerge un nou plan

care, interesant, va fi continuat în liniile sale esențiale și de către Nicolae Ceaușescu până în 1989, deși marcat, în acest caz, la rândul său de anumite modificări în planul argumentelor ideologice, determinate pe de-o parte de schimbările apărute pe plan internațional (politice și economice), dar și de evoluțiile determinate de emergența unor noi direcții politico-ideologice pe plan intern (cum ar fi amprenta mult mai puternică naționalistă, cultul personalității, etc.²²). Noul plan era fundamentat pe argumente ideologice leninist-staliniste, se opunea ideii de integrare și de diviziune internațională a muncii prin apelul la conceptul de dezvoltare autarhică, cu accentul puternic pus pe problema industrializării, în special a industriei grele, cu pivotul ei siderurgia, făcând însă abstracție de faptul că România era cvasideficientă în ceea ce privește minereurile și cărbunele de calitate superioară²³.

Această poziție, practic determinată exclusiv de influențele factorilor politici externi, a devenit însă un marcaj ideologic al atitudinii românilor față de politicile economice și militare sovietice privitoare la statele socialiste din estul european. Este practic debutul perioadei pe care Victor Frunză o numește „războiul rece româno-sovietic”²⁴.

Înainte faimoasei Declarații de principii din aprilie 1964²⁵, Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român l-a invitat pe Iuri Andropov, pe vremea aceea secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, pentru discuții privind diferendele existente între cele două părți în plan ideologic. Trebuie însă remarcat faptul că decidenții români încep a lua asemenea

¹⁸ Iritarea românilor a atins cote paroxistice în fața unor propuneri ce frizau absurdul, precum cea de înființare a unei colonii de leproși a tuturor statelor CAER pe litoralul românesc. Vezi și în Frunză, Victor, op.cit, p. 440.

¹⁹ Vezi și Tănase, Stelian, Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965, (București: Humanitas, 1998), pp. 180-191.

²⁰ Vezi „Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 8 februarie 1960”, Romania and the Warsaw Pact, ed. cit, vol. I.

²¹ Frunză, Victor, op.cit., p. 441.

²² Merită aici amintite lucrările Gabanyi, Anneli, Ute, Cultul lui Ceaușescu (Iași: Polirom, 2003) ori Neumann, Victor, Ideologie și fantasmagorie (Iași: Polirom, 2001), pp. 121-133 sau Deletant, Denis, Ceaușescu și securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989 (București: Humanitas, 1998), pp. 116-165 ori lucrarea lui Vladimir Tismăneanu, Stalinism for All Seasons. A political History of Romanian Communism, (Los Angeles: University of California Press, 2003), pp.18-36.

²³ Frunză, Victor, op.cit., p. 441; vezi și Economia României între anii 1944-1959 (București: Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1959), mai ales pp. 11-32; 151-218, adică studiul lui I. Rachmuth „Caracterul științific al politicii P.M.R. de construire a economiei socialiste” și cele al ministrului Industriei Grele, Carol Lonțear, „Dezvoltarea industriei siderurgice” și „Industria construcțiilor de mașini și a prelucrării metalelor”; Industria României, 1944-1964 (București: Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1964), mai ales capitolul lui Vasile Malinschi „Politica Partidului Muncitoresc Român de construire a socialismului” (pp. 4-19) și cel al lui Vasile Rausser, „Industrializarea socialistă – temelia trainică a marilor transformări în procesul construirii socialismului”, pp. 20-103.

²⁴ Idem, p. 435.

²⁵ Dar după vizita din iunie 1962 în România a lui Hrușciov, soldată cu rezultate agravante în cadrul relației directe româno-sovietice – vezi și Frunză, Victor, op. cit, p. 443.

acțiuni în considerare numai după analiza serioasă a mediului internațional (atât din lagărul socialist, cât și cel de dincolo de Cortina de Fier), remarcând fereastra de oportunitate oferită de emergența conflictului ideologic sino-sovietic care practic tindea să fractureze lumea socialistă a perioadei în două mari tabere. Aceste discuții deci apar ca fiind marcate de o poziție nouă a părții române, care încearcă să beneficieze de pe urmele stării de fapt internaționale, căutând a aborda o poziție intermediară între cea sovietică și cea chineză²⁶. Desigur, în fapt poziția lui Gheorghiu-Dej era mai degrabă circumspectă, nereflctând în realitate aderența la programele aflate în concurență, ci raportarea la acestea în funcție de profiturile potențiale ce s-ar fi întrezărit în perspectiva propriei agende politice, aceea a augmentării poziției politico-ideologice a României în rândul țărilor socialiste.

Revenind, cu ocazia vizitei lui Andropov, acesta a încercat să-i reasigure pe liderii români de disponibilitatea sovietică spre cooperare, atât în termeni politici, cât și economici. Nici un moment însă, afirma Andropov, problema amestecului în treburile interne ori cea a suveranității naționale nu a fost ridicată în discuțiile privitoare la planurile de specializare; cooperarea între țările socialiste era concepută de către sovietici numai în termeni de interese particulare, naționale. Pe de altă parte, poziția românească față de conflictul sino-sovietic apărea ca fiind întrucâtva neclară emisarului sovietic, astfel încât acesta s-a simțit din capul locului obligat să ceară părții române adoptarea unei decizii clare²⁷. Astfel, Andropov exprimă invitația formală către Gheorghiu-Dej de a avea o întâlnire cu Nikita Hrușciov cât mai curând, pentru a clarifica orice potențiale diferende ideologice, însă

într-o exprimare extrem de interesantă și de neobișnuită pentru un înalt membru al conducerii P.C.U.S.: „Am fost trimis aici cu o sarcină, aceea de a clarifica problemele și de a le evidenția pe cele nou-apărute. Ne-ați spus despre unele dintre ele, noi v-am spus despre planul de specializare, dar este evident faptul că mai sunt și alte probleme care vă neliniștesc, așa încât trebuie să ajungem la o înțelegere. Prezidiumul nostru a analizat aceste probleme și a avut în vedere posibilitatea aceasta în momentul venirii mele aici pentru a clarifica lucrurile pe loc. Din moment ce problemele sunt foarte serioase și privesc relațiile dintre partidele noastre, am fost însărcinat a supune atenției dumneavoastră propunerea ca dv., tovarășe Dej, să vă întâlniți cu tovarășul Hrușciov în orice formulă. Extindem invitația noastră de a veni la Moscova, însă, dacă această variantă nu vă este convenabilă, tovarășul Hrușciov își va întrerupe vacanța și va veni dânsul la București astfel încât să puteți discuta împreună toate problemele care au apărut; aceasta este dorința noastră sinceră ca, privindu-ne direct în ochi, cu cele mai bune intenții, să rezolvăm aceste probleme”²⁸.

În momentul cel mai fierbinte al confruntării ideologice sovieto-chineze²⁹, în iulie 1963, românii căutau să adopte o poziție politică bine definită, capabilă a le potența poziția autonomă în lagărul socialist. Albanezii părăseau structurile economice și militare dominate de către sovietici, trecând cu arme și bagaje în tabăra chineză, astfel fixând la nivel practic limitele acțiunii politice a românilor. Liderii comuniști de la București nu aveau nici o intenție de a-și periclita câștigurile politice obținute până în acel moment printr-o aliere formală cu China, fie ea numai la nivel discursiv; în același timp, situarea de partea sovietică apărea a

²⁶ Vezi și în Frunză, Victor, op.cit, pp. 435-445, „Faptul că P.M.R. nu s-a situat alături de nici una dintre cele două tabere angajate în conflictul ideologic, nu trebuie trasă concluzia, acreditată de București, că nu s-ar fi participat la polemică. Situația pe o a treia poziție, distanțarea de ambele tabere, a fost ea însăși o atitudine, și încă una accentuat polemică. Numai că ea nu s-a efectuat în mod public și a mers mână în mână cu cererea repetată ca un laitmotiv de a se renunța la invective”, p. 438; Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons. A political History of Romanian Communism*, ed. cit., pp. 168-186.

²⁷ 03.04.1963, „Stenograma discuțiilor ce au avut loc la Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român cu I.A. Andropov, secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice”, în Deletant, Dennis; Ionescu, E. Mihail, *Romania and the Warsaw Pact. 1955-1989. Selected documents* (București: Politeia-SNSPA, 2004), pp. 95-115.

²⁸ Idem, p. 108.

²⁹ Câteva bune referințe privind conflictul sovieto-chinez și atmosfera perioadei ar fi Zagoria, S. Donald, „Khrushchev's Attack on Albania and Sino-Soviet relations”, în *The China Quarterly*, No. 8 (Oct.-Dec., 1961), pp. 1-19; Griffith, William E., „Sino-Soviet Relations, 1964-1965”, în *The China Quarterly*, No. 25, (Jan.-Mar., 1966), pp. 3-143; Gittings, John, „Co-Operation and Conflict in Sino-Soviet relations”, în *International Affairs*, Vol. 40, No.1 (Jan., 1964), pp. 60-75; Triska, F., Jan, „Stanford Studies of the Communist System: The Sino-Soviet Split”, în *Background*, Vol. 8, No. 3(Nov., 1964), pp. 143-159; Nakajima, Mineo, „The Sino-Soviet Confrontation: Its Roots in the International Background of the Korean War”, în *The Australian Journal of Chinese Affairs*, No. 1 (Jan., 1979), pp. 19-47, ori McCauley, Martin, *Rusia, America și războiul rece* (Iași, Polirom, 1999).

fi oarecum o autoevaluare de pe poziții slabe, ceea ce ar fi intrat în contradicție cu însăși principiul urmărit, cel al autonomiei politice și decizionale. Desigur, în cadrul cercului de putere de la București, liderii politici ai partidului își exprimau fără rezerve pozițiile față de conflict, chiar în termeni duri. Emil Bodnăraș, membru al Biroului Politic Executiv, a sintetizat poziția de facto a românilor astfel: "Care este contribuția în ceea ce privește educarea poporului dacă am publica asemenea mizerii³⁰, deoarece se înjură unii pe alții și-si spun pe nume. Poporul consideră că, în realitate, se intenționează reconcilierea ori măcar se caută soluții. Însă, prin a fi în dezacord cu acestea arătam că noi nu suntem de acord și le spunem clar chinezilor și sovieticilor că nu suntem. Partidul nu este un birou de informații, este conducătorul politic, și oferă și informații, de asemenea, însă [informațiile] trebuie să servească scopului de a orienta politic populația"³¹.

Finalmente, poziția politică reprezentată de către Declarația din aprilie 1964 a reprezentat atât încoronarea a aproximativ o decadă de luptă în sensul creșterii gradului de autonomie politică a P.M.R., cât și un credo ideologic care va marca politica internă și externă românească în cadrul lagărului socialist, dar și în lume până în 1989. Deși Declarația era una esențialmente politică și ideologică, ea va deveni totodată și fundamentul gândirii militare și strategice românești, conducând în particular către o reevaluare a relațiilor cu Organizația Tratatului de la Varșovia și – mai important – către o interesantă evoluție ideologică, emergența doctrinei „războiului întregului popor”.

Declarația proclama cu putere faptul că România se pronunța „pentru desființarea oricăror blocuri militare și, ca o măsură tranzitorie în acest sens, ne declarăm pentru încheierea unui pact de

neagresiune între Organizația Tratatului de la Varșovia și Pactul Atlanticului de Nord. Țara noastră se pronunță în favoarea creării de zone denuclearizate ca un mijloc de slăbire a primejdiei de război. Susținem proiectele pentru înfăptuirea unor astfel de zone în Europa Centrală și de Nord, America Latină, zona Pacificului și în alte regiuni ale lumii și depunem eforturi perseverente pentru transformarea Balcanilor într-o zonă fără arme nucleare, o zonă a păcii și colaborării"³². În realitate, se poate observa faptul că reacția românească cuprinsă în Declarație, cel puțin la nivel internațional, pare a fi puternic influențată de o formulă hrușciovistă a întrecerii pașnice și a cooperării între est și vest, sub dominanta destinderii de după criza rachetelor din Cuba. Practic, în opinia mea, aici declarația preia marotele ideologice sovietice privind dezarmarea și încearcă a le utiliza în scop propriu, în ideea individualizării la nivel ideologic a unei poziții politice independente românești. Aspectul particular prezentat de declarația românească se referă la acele argumente ideologice utilizate în scopul propriilor direcții de analiză și de reconsiderare a relațiilor între partidele și țările frățești. Desigur, intenția pacifistă, marcată de germele denuclearizării de care dădeau dovadă liderii politici români pare – și uneori trebuie – interpretată în diferite modalități. Însă, în cazul declarației, cred că trebuie remarcat un factor poate deseori neglijat de către diferitele analize politice referitoare la deciziile de politică externă românești, și anume cel occidental. Desigur, nu fac aici referire la propaganda occidentală, vizibilă prin intermediul posturilor de tipul Vocea Americii ori Europa Liberă, ci fac referire la o anumită formulă de calcul politică utilizată de către liderii români cu mult înainte de momentul Declarației și care lua în considerare nivelul relațiilor Vestului cu tânăra Republică Populară

³⁰ Facea referire la cele douăzeci și cinci de puncte ale declarației Partidului Comunist Chinez din 14 iunie 1963 privind viitoarea conferință a partidelor frățești și la reacțiile sovietice apărute în ziarul Pravda. Discuțiile ce aveau loc în cadrul Biroului Politic Executiv priveau luarea de poziție a P.M.R. în raport cu aceste documente și, în același timp, distribuirea acestora către cadrele de partid în vederea ședințelor de informare politico-ideologică.

³¹ „Stenograma ședinței Biroului Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român privind declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez cu privire la discuțiile viitoare între partidele frățești, 4 iulie 1963”, în Deletant, Dennis; Ionescu, E. Mihail, op. cit., p. 119.

³² Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al P.M.R. din aprilie 1964 (București: Editura Politică, 1964), p. 27.

³³ Vezi mai ales analizele relațiilor cu țările capitaliste și, mai ales, eforturile pe care partea română le-a depus în sensul augmentării acestora, în diversele stenograme ale ședințelor Biroului Politic Executiv, începând cu deja citata „Ședința a Prezidiului Consiliului de Miniștri, 28 februarie 1957”, în Romania and the Warsaw Pact, op. cit., vol. I.

Română, mai ales prin prisma efortului românesc de a îmbunătăți relațiile bi- și multilaterale³³. Nu cred și nici nu afirm vreun moment faptul că românii au perceput relațiile lor cu Occidentul ca fiind o potențială contragreutate în fața presiunii politico-economice sovietice, mai ales după exemplele Ungariei din 1956 ori al Cehoslovaciei din 1968. Însă cred că liderii români au realizat potențialul politic pe care o relație privilegiată cu Vestul l-ar fi putut reprezenta în fața pretențiilor sovietice, mai precis potențialul de negociere politică. În fapt, cred că este vorba de o formulă aproximativă de balansare a pretențiilor hegemonice sovietice prin apelul politic și discursiv la relația privilegiată cu țările occidentale – fapt observabil mai ales după 1968³⁴.

Declarația însă prezintă și un al doilea aspect, mult mai important, cel al reconsiderării relațiilor principale dintre țările socialiste, reflectat mai ales în afirmarea principiilor suveranității și neamestecului în treburile interne, poziție care va persista, din nou, de-a lungul întregii perioade comuniste, uneori reprezentând chiar punctul de pornire în privința respingerii criticilor occidentale privind drepturile omului³⁵. Declarația P.M.R. susținea că „respectarea strictă a principiului potrivit căruia toate partidele marxist-leniniste sunt egale în drepturi, al neamestecului în treburile interne ale altor partide, al dreptului exclusiv al fiecărui partid de a-și rezolva problemele politice și organizatorice, de a-și desemna conducerea, de a-și orienta membrii asupra problemelor politicii interne și internaționale reprezintă condiția esențială pentru soluționarea justă a problemelor divergente, ca și a oricăror probleme pe care le ridică lupta lor comună. Raportul și dispozitivul forțelor de clasă dintr-o țară în alta, deplasările de forțe și evoluția stării de spirit a maselor, particularitățile condițiilor politice interne și internaționale ale unei țări nu pot fi de nimeni cunoscute mai temeinic și mai profund decât de partidul comunist din țara respectivă. Este dreptul

exclusiv al fiecărui partid de a-și elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile și metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului și concluziile pe care le desprindem din studierea atentă a experienței celorlalte partide comuniste și muncitorești. Nu există și nu poate exista un partid «părinte» și un «partid fiu», partide «superioare» și partide «inferioare», dar există marea familie a partidelor comuniste și muncitorești egale în drepturi; nici un partid nu are și nu poate avea un loc privilegiat, nu poate impune altor partide linia și păreriile sale. Fiecare partid își aduce contribuția la dezvoltarea tezaurului comun al învățăturii marxist-leniniste, la îmbogățirea formelor și metodelor practice ale luptei revoluționare pentru cucerirea puterii și construirea societății socialiste. În dezbateră și confruntarea punctelor de vedere deosebite privind probleme ale luptei revoluționare sau ale construcției socialiste, nici un partid nu trebuie să eticheteze partidul frățesc cu care este în divergență de păreri ca fiind antimarxist, antileninist. [...] Nici unui partid nu îi este îngăduit a trece peste capul conducerii de partid dintr-o țară sau alta și cu atât mai mult nu-i este îngăduit a face apeluri la înlăturarea sau schimbarea conducerii de partid. Aprecierile și manifestările lipsite de respect față de un partid comunist și de conducerea acestuia pot fi interpretate pe drept cuvânt ca lipsă de respect față de clasa muncitoare, de poporul care acordă încredere partidului și conducerii partidului comunist din țara sa, iar aceasta agravează și mai mult relațiile între partide, între state socialiste, afectează prietenia popoarelor respective”³⁶.

Am oferit acest citat amplu din cadrul Declarației pentru că, în opinia mea, consider că sintetizează programul politic pe care se vor grefa deciziile de politică internă și internațională românească de-a lungul perioadei până în 1989. Această poziționare politico-ideologică poate oferi o explicație a reacției aparent dure pe care Nicolae

³⁴ Vezi, de ex, și în Deletant, Dennis, op.cit., p. 128.

³⁵ Vezi și Frunză, Victor, Pentru drepturile omului în România (București: Ed. Victor Frunză, 1990), mai ales pentru sesizarea fracturii de discurs existente între partea română și criticii săi atât interni cât și occidentali, fractură recunoscută mai întâi la nivelul ideologic. De asemenea, Deletant, Dennis, op. cit., pp. 126-128.

³⁶ Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964 (București: Editura Politică, 1964), pp. 54-56.

³⁷ Care, în sine, nu este decât o reacție politică la o acțiune de tip militar.

Ceașescu o are față de invazia din 1968 a armatei Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia³⁷, care va crea și impresia unui anumit grad de independență pe care guvernul comunist român și l-ar fi asumat față de blocul țărilor socialiste.

Schimbarea provenită la nivel ideologic survine exclusiv ca îmbinare a reacției în fața unei stări de fapt pe plan internațional cu o agendă politică particulară a românilor, marcată de sindromul autonomiei politico-ideologice și decizionale. Căutarea autonomiei nu reprezenta pentru decidenții români doar un simplu capriciu ideologic, ci o modalitate fundamentală de asigurare a propriei legitimități atât în plan intern, cât și internațional, dar și o vizibilă întărire a autorității politice pe plan intern. Eforturile depuse însă în acest sens, așa cum se va vedea, vor conduce către noi exprimări ideologice, ce pot fi interpretate deja ca reprezentând o formulă particulară, proprie românilor, de construcție a socialismului.

III

După moartea lui Gheorghiu-Dej, România începe să dezvolte două abordări diferite privind securitatea națională și internațională, deși va rămâne integrată în cadrul structurilor de securitate dominate de sovietici. Prima astfel de abordare, privind securitatea națională a României, este reprezentată de o teorie ce apare ca reacție la evenimentele din 1968 din Cehoslovacia și care va conduce în final către formarea gărzilor patriotice și a celorlalte tipuri de organizații paramilitare civile românești. Cea de-a doua, referitoare la securitatea internațională, apare cel mai probabil ca o dezvoltare a tezelor ideologice afirmate în Declarația din 1964.

Doctrina „războiului întregului popor pentru apărarea patriei” se dorea a fi un răspuns în fața oricărei potențiale amenințări de securitate venind – și aici apare elementul interesant – nu numai din partea țărilor capitaliste, dar și din partea celor socialiste. Exemplele oferite de Ungaria în 1956 ori

de Cehoslovacia în 1968 au inspirat cu certitudine această teorie. Conducerea comunistă a lui Nicolae Ceaușescu a considerat că România se afla în situația de a-și crea un plan de rezervă destinat special unor astfel de evenimente. Însă datorită situației militare precare³⁸, singurul nivel capabil de a produce un asemenea răspuns era numai cel ideologic. Astfel, în ciuda absenței unei forțe militare realmente capabile de a opune rezistență unui oricare inamic dat, are loc o întoarcere către ceea ce purta, în perioada medievală, denumirea de „armata cea mare” – compusă în general din țărani prost echipați și slab antrenați. Apelând la arsenalul imagistic ideologic al naționalismului, această nouă doctrină era percepută ca fiind singura capabilă a „sintetiza și ridica la un nivel superior elementele perene ale vechii teorii mili-

tare din România și ia în considerare trăsăturile spiritului național, ale structurii psihice a poporului, experiența de luptă acumulată de-a lungul istoriei sale de două milenii”³⁹. Noua doctrină excludea orice posibilitate a capitulării armatelor române, probabil ghidându-se după lozincă din timpul primului război mondial, „Pe aici nu se trece!”. Orice gest de capitulare era astfel considerat ca fiind împotriva legii, fapt afirmat cu claritate în „Legea privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România”, conform căreia: „Este interzis de a accepta ori recunoaște orice acțiune a unui stat străin ori situație – indiferent de natura sa, capitularea generală ori ocuparea întregului teritoriu național – care pe timp de pace ori de război ar putea afecta suveranitatea națională, independența și integritatea teritorială a Republicii Socialiste România sau ar slăbi în orice fel capacitatea sa de apărare. Orice asemenea acceptare ori recunoaștere este nulă și neavenită, fiind contrară sistemului de stat și intereselor supreme ale națiunii noastre socialiste”⁴⁰.

Aceeași lege reprezintă practic cadrul instituțional care reglează organizarea trupelor paramilitare cum erau Gărzile Patriotice și celelalte

³⁸ Aceste aspecte sunt analizate pe larg în Miroiu, Andrei; Nicolescu, Valentin Quintus; Ungureanu, Radu-Sebastian, „The Insignificant Ally: Romania in the Warsaw Pact”, în *The Romanian Journal of Society and Politics*, Vol. 4, No. 1 (May, 2004), pp. 124-145 și în lucrarea lui Andrei Miroiu, *Balanță și hegemonie* (București: Tritonic, 2005), pp. 146-151.

³⁹ Ceaușescu, Ilie, „The Army in the National Defence System of the Socialist Republic of Romania.”, în *The Army and the Romanian Society* (București: Ed. Militară, 1980), p. 295.

⁴⁰ Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România” (București: 1973), p. 5.

detașamente populare, precum cele ale „Pregătirii tineretului pentru apărarea patriei” (P.T.A.P.) sau grupurile de apărare civilă. Considerând că „omul este factorul decisiv în obținerea victoriei pe câmpul de luptă”⁴¹, legea descrie compoziția armatei populare, afirmând: „Cetățenii români, bărbați și femei, fără deosebire de naționalitate, religie și ocupație, au dreptul și obligația să participe activ la una din formele de pregătire militară stabilite prin lege, să-și însușească mânuirea mijloacelor de luptă și să-și perfecționeze continuu această pregătire spre a fi oricând în măsură să lupte cu arma în mână pentru apărarea patriei socialiste”⁴². Gărzile patriotice erau considerate a avea o activitate militară temporară și parțială, reprezentând elementul de masă al apărării în concepția doctrinei. Astfel, „gărzile patriotice, unitățile de luptă ale poporului înarmat de la orașe și sate, organizate pe baza liberului consimțământ, în conformitate cu zona geografică și locul de muncă”⁴³ aveau misiunea de a apăra „suveranitatea și securitatea (țării), prin apărarea orașelor și comunelor, a întreprinderilor, instituțiilor și a altor organizații socialiste”⁴⁴.

Principiul fundamental al doctrinei „războiului întregului popor pentru apărarea patriei” este enunțat de către Nicolae Ceaușescu în Raportul către Congresul al XIX-lea al Partidului Comunist Român: „Apărarea țării este sarcina întregului popor”⁴⁵, cu toate acestea prima formulare clară a doctrinei se regăsește în aceeași Lege privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România, din 1972, unde se arată că „victoria în cazul unui război defensiv antiimperialist poate fi obținută numai prin lupta generală a întregului popor. Toți cetățenii trebuie să fie pregătiți a lupta pentru apărarea muncii pașnice a poporului, integritatea și suveranitatea patriei”, dar

și „toți cetățenii români, indiferent de sex, au datoria să se pregătească pentru a fi în măsură să îndeplinească misiuni în legătură cu apărarea patriei”⁴⁶. Aspectele reglementate la nivelul instituțional sunt însă dezvoltate la nivelul practic de către generalul-maior Ilie Ceaușescu. În opinia sa, principalele puncte ale doctrinei ar fi următoarele: înarmarea maselor largi și organizarea acestora în formațiuni de apărare variate; utilizarea armatei permanente ca principal element al sistemului militar național al poporului înarmat⁴⁷; utilizarea unei game diversificate de forme, metode și procedee de luptă în funcție de situație; organizarea de atacuri largi fie de zi, fie pe timp de

noapte, utilizarea la scară largă a întregului echipament de luptă care fie se află la dispoziția armatei, fie a fost creat pe câmpul de luptă, incluzând aici și improvizațiile; alegerea corectă a câmpului de luptă și utilizarea ingenioasă a fortificațiilor, a variatelor tipuri de clădiri ori a lucrărilor de irigații⁴⁸.

Un aspect foarte interesant al acestei doctrine îl reprezintă faptul că explică și utilizarea forțelor militare regulate în cadrul activităților economice, tendință ce va deveni în practică regulă, mai ales în ultimii ani ai regimului comunist. Pornind de la teza conform căreia problemele apărării patriei reprezintă un aspect inseparabil al construcției socialiste⁴⁹, Partidul Comunist Român considera că dezvoltarea economică și socială rapidă a țării reprezenta garanția asigurării condițiilor materiale și spirituale deficiente pentru întărirea capacității de luptă, practic ideea oarecum burgheză conform căreia cu cât ești mai bogat, cu atât lupti mai mult pentru a-ți apăra avutul. Astfel, liderii comuniști afirmă că „trebuie să fim pe deplin conștienți că tocmai prin înfăptuirea Programului de dezvoltare economico-socială a patriei noastre

⁴¹ Ceaușescu, Ilie, „The Army in the National Defence System of the Socialist Republic of Romania.”, în *The Army and the Romanian Society*, ed. cit., p. 296.

⁴² „Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România” (București: 1973), p. 4.

⁴³ Ceaușescu, Ilie, „The Army in the National Defence System of the Socialist Republic of Romania.”, în *The Army and the Romanian Society*, ed. cit., p. 297.

⁴⁴ Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România” (București: 1973), p. 5.

⁴⁵ Ceaușescu, Nicolae, Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, Ed. Politică, București, 1979, p. 65.

⁴⁶ „Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România” (București: 1973), p. 7. Vezi și „Legea nr. 2/1978 privind apărarea civilă în Republica Socialistă România” (București: 1978).

⁴⁷ Armatei regulate i se adăugau și trupele Ministerului de Interne, în special brigăzile de securitate, staționate în toate orașele mari ale țării. Vezi Dobre, Florica; Banu, Florian; Duică, Camelia; Moldovan, B. Silviu; Țăranu, Liviu, *Trupele de securitate. 1949-1989* (București: Ed. Nemira, 2004).

⁴⁸ Ceaușescu, Ilie, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români* (București: Ed. Militară, 1980), p. 15.

⁴⁹ Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, (București: Ed. Politică, 1970), vol. 4, p. 288.

întărim forța și capacitatea de luptă a poporului, asigurăm condițiile ca poporul nostru să poată, în orice împrejurări, să lupte și să-și apere independența, să respingă orice agresiune imperialistă, să-și îndeplinească îndatoririle și obligațiile sale”⁵⁰. În timpul unui discurs ținut reprezentanților armatei și ai Ministerului de Interne în 27 noiembrie 1978, Nicolae Ceaușescu considera că „trebuie să facem tot ce ne stă în putință, trebuie să acordăm toată atenția noastră problemelor privind întărirea capacității combative a armatei noastre, problemelor apărării patriei în orice circumstanțe. Dar [...] considerăm că trebuie să acordăm prioritate îndeplinirii programului socio-economic, construcției socialiste, de ridicare a bunăstării materiale și spirituale a poporului nostru, aceasta reprezentând principala garanție a faptului că apărarea patriei și capacitatea de luptă sunt încontinuu întărite”⁵¹.

Cea de-a doua direcție de care aminteam la începutul acestei secțiuni, privind problemele securității internaționale, reflectă principiile ideologice exprimate de către Declarația din 1964, filtrate însă prin prisma noii conduceri politice a lui Nicolae Ceaușescu. Această direcție se fundamentează pe rezoluțiile celui de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român, în care se afirma faptul că bazele politicii internaționale a României sunt principiile independenței naționale și ale suveranității, și că principala direcție românească de abordare a relațiilor internaționale se centra pe elemente ca stoparea cursei înarmărilor, crearea de zone denuclearizate, interzicerea necondiționată a utilizării armelor nucleare și distrugerea totală a stocurilor existente, îndepărtarea tuturor trupelor străine staționate pe teritoriile altor state, lichidarea blocurilor militare⁵². Aceste principii vor deveni din acest moment punctul de plecare al întregului discurs de politică internațională al României, nu numai în cadrul ONU, dar și în cadrul conferințelor din cadrul Organizației Tratatului de la Varșovia. Pregătindu-se pentru a

pleca la Moscova, în 1978, la o întâlnire a Tratatului, Nicolae Ceaușescu explică agenda politică românească. Principalele propuneri ale agendei vizau „înghețarea cheltuielilor militare” și reducerea unilaterală a „numărului de trupe și a cheltuielilor militare cu cel puțin 5%, retragerea unor unități militare de pe teritoriul altor state și atingerea unui acord general în privința problemei dezarmării, noi fiind de părere că o asemenea măsură ar avea o mare însemnătate politică, va găsi un ecou profund în opinia publică mondială”⁵³. O poziție chiar mai radicală poate fi găsită în Raportul către Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, unde Nicolae Ceaușescu a afirmat că, „împreună cu celelalte țări socialiste, România s-a pronunțat și se pronunță ferm pentru desființarea concomitentă a blocurilor militare din Europa – atât a NATO, cât și a Tratatului de la Varșovia. Considerăm că, pentru a se putea păși în mod real pe calea diminuării și lichidării blocurilor, este necesar ca în aceste pacte militare să nu mai intre noi state”⁵⁴. În asemenea condiții, trebuie recunoscut faptul că poziția românească în raport cu aliații din cadrul Tratatului de la Varșovia a fost, în opinia mea, una strict politică, marcată ideologic, aspectele militare ale alianței fiind mai degrabă privite ca fiind exploatabile din punct de vedere propagandistic.

IV

Desigur, linia pe care inițial și-o propune Partidul Muncitoresc Român (și, mai târziu, Comunist) este dominată de duble standarde, însă nu face nici o clipă rabat de la scopul inițial, cel al autonomiei. Desigur, aceasta nu va fi obținută decât iluzoriu, datorită mai ales proastei gestionări politice și, în special, a propriilor grefe ideologice care, finalmente, vor transforma partidul într-un vehicul impropriu, inert, osificat în raport cu scopurile inițiale. Consider că, în fapt, aici rezidă și una dintre erorile recurente ale analizelor ce

⁵⁰ Ceaușescu, Nicolae, Cuvântare la marea adunare populară cetățenească din Capitală. 6 martie 1980 (București: Ed. Politică, 1980), p. 23.

⁵¹ Ceaușescu, Nicolae, România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate (București: Ed. Politică, 1979), vol. 17, p. 240.

⁵² Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. 19-25 iulie 1965 (București: Ed. Politică, 1965), p. 851.

⁵³ „Stenograma ședinței Comitetului Politic Consultativ al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 20 noiembrie 1978”, în Deletant, Dennis; Ionescu, E. Mihail, Romania and the Warsaw Pact. 1955-1989. Selected documents, ed. cit, pp. 271-273.

⁵⁴ Ceaușescu, Nicolae, Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, Ed. Politică, București, 1979, p.104

vizează socialismul românesc, în sensul desconsiderării teoretice a importanței factorului ideologic în raport cu regimul politic al perioadei și al tratării acestuia doar printr-o prismă pragmatic-realistă, determinată de variile conjuncturi interne și internaționale. Asumarea unui curs de acțiune politică definit clar din punct de vedere ideologic în sensul stricteți augmentări a poziției politice vizavi de Moscova și al autonomizării acesteia în raport cu ingerințele tipice sistemului hegemonic sovietic, în absența unui argument militar adecvat, definește clasa politică românească a epocii ca fiind pe de-o parte conștientă de propriile limitări și, pe de altă parte, capabilă de a opune forței brute și presiunii ideologice tactici de ordin politic ce se dovedesc – cel puțin la nivel inițial – a fi formule abile de negociere a unui statut definit ca imuabil. Încremenirea în cadrul propriilor linii directoare și asumarea acestora ca adevăruri universale de politică internă și externă, după maximul atins o

dată cu 1968, vor determina transformarea unei agende politice dinamice, precum cea exprimată în cadrul Declarației, într-o marotă ideologică goliță de sens ce va rupe, finalmente, conducerea română de realitate, în special prin capacitatea sa de a alimenta filonul discursiv naționalist, viziunea autarhică și megalomania nealinierii în planul politicii internaționale.

Ceea ce inițial apărea ca fiind o ramură extrem de activă din punct de vedere ideologic și politic s-a dovedit în fapt a fi și creatoare a unui sistem care, deși aparent creează iluzia independenței și a originalității ideologice, ilustrează în fapt asumarea fundamentală a unui status quo definit de subordonarea politică și de dependența primară față de normele externe creionate de discursul și de acțiunea politică sovietice. În același timp, interpretările privind autonomia politico-ideologică a regimului de la București de după 1968, mai ales, necesită a fi recalibrate în sensul acordării lor la principiile si

Bibliografie

1. Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. 19-25 iulie 1965 (București: Ed. Politică, 1965)
2. Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964 (București: Editura Politică, 1964)
3. Economia României între anii 1944-1959 (București: Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1959)
4. Industria României, 1944-1964 (București: Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1964)
5. Romania and the Warsaw Pact, vol. I & II (București: Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, 2002)
6. Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România (București, 1973)
7. Andrei Mirou, Balanță și hegemonie (București, Tritonic, 2005), pp. 146-151
8. Betea, Lavinia, Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României (Arad: Editura Ioan Slavici, 1995)
9. Ceaușescu, Ilie, „The Army in the National

Defence System of the Socialist Republic of Romania”, în *The Army and the Romanian Society* (București: Ed. Militară, 1980)

10. Ceaușescu, Ilie, Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români (București: Ed. Militară, 1980)

11. Ceaușescu, Nicolae, Cuvântare la marea adunare populară, cetățenească din Capitală. 6 martie 1980 (București: Ed. Politică, 1980)

12. Ceaușescu, Nicolae, Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, Ed. Politică, București, 1979

13. Ceaușescu, Nicolae, România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate (București: Ed. Politică, 1970), vol 4, 17.

14. Deletant, Denis, Ceaușescu și securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989 (București: Humanitas, 1998)

15. Deletant, Dennis; Ionescu, E. Mihail, Romania and the Warsaw Pact. 1955-1989. Selected documents (București: Politeia-SNSPA, 2004)

16. Dobre, Florica; Banu, Florian; Duică, Camelia; Moldovan, B. Silviu; Țăranu, Liviu, Trupele de securitate. 1949-1989 (București: Ed.

Nemira, 2004)

17. Frunză, Victor, *Istoria stalinismului în România* (București: Editura Humanitas, 1991)

18. Frunză, Victor, *Pentru drepturile omului în România* (București: Ed. Victor Frunză, 1990)

19. Gabanyi, Anneli Ute, *Cultul lui Ceaușescu* (Iași: Polirom, 2003)

20. McCauley, Martin, *Rusia, America și războiul rece* (Iași, Polirom, 1999)

21. Miroiu, Andrei; Nicolescu, Valentin Quintus; Ungureanu, Radu-Sebastian, „The Insignificant Ally: Romania in the Warsaw Pact”, în *The Romanian Journal of Society and Politics*, vol. 4, no. 1 (mai, 2004), pp. 124-145

22. Nakajima, Mineo, „The Sino-Soviet Confrontation: Its Roots in the International

Background of the Korean War”, în *The Australian Journal of Chinese Affairs*, no. 1 (jan., 1979), pp. 19-47

23. Neumann, Victor, *Ideologie și fantasmagorie* (Iași: Polirom, 2001)

24. Scurtu, Ioan, (ed.), *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1996)

25. Tănase, Stelian, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, (București: Humanitas, 1998)

26. Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons. A political History of Romanian Communism* (Los Angeles: University of California Press, 2003)

Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece (III)

✎ Academician Mircea MALIȚA

Când m-am reîntors la București din călătoria de la Washington unde semnasem, din partea României, tratatul încetării experiențelor nucleare și avusesem discuțiile cu Harriman, mă aștepta un apel telefonic neobișnuit. Emil Bodnăraș, personal, mă întreba dacă am sosit cu bine și mă anunța că sunt chemat fără întârziere la Eforie pentru raport. În zadar am spus că nu l-am terminat de scris. "Iei avionul și pleci!" M-am urcat în micul avion, ce ducea de la București sacii cu corespondență și persoanele convocate pe nepusă masă. Reflectam că urgența confirmă importanța acordată întrevederilor de la Departamentul de Stat, dar mai arată că o confidențialitate cerută imperios inițial primește acum un sens mai larg și că Bodnăraș era la curent cu misiunea mea.

La Eforie, cancelaria era instalată în apropierea mării. Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica se plimbau pe plajă. După amiaza era în avans și căldura era mai suportabilă. La Secretariat mi s-a cerut raportul așa cum era și mi s-a spus că manuscrisul rămâne acolo. După un timp, cei doi și-au făcut apariția și am intrat cu ei într-o sală, unde s-a instalat și stenografa.

Știam ce riscuri îl pasc pe cel ce face un raport conducerii. Cuvintele bune erau foarte rare, dacă nu inexistente (nu le-am auzit după criza cubaneză, am avut parte doar de o remarcă scurtă de tipul „delegația s-a descurcat”) și reproșurile puteau curge torențial (nu te-ai orientat, n-ai spus, n-ai dat răspuns, n-ai luat poziție, n-ai folosit privilegiul etc.) De data aceasta observam că Gheorghiu-Dej pare relaxat și bine dispus. A fost informat deja,

mi-am spus, și cel puțin în linii mari e mulțumit, dar așteaptă detalii. Am împărțit expunerea în 5 părți corespunzând celor cinci întâlniri semnificative: Crawford – pe drum, două discuții cu Harriman, întâlnirea cu funcționarii superiori din Washington și cea cu U Thant, Secretarul General ONU, care m-a primit la reîntoarcerea prin New York.

Desele întreruperi ale lui Gheorghiu-Dej și dezvoltarea de către el, pe larg, a ideilor în cauză erau un semn evident că vorbește ca pentru a-și explica și fixa ideile. Relatarea despre conversația cu Crawford a declanșat din partea lui toate gândurile despre CAER și despre relațiile economice cu SUA. „E deștept Crawford”, spunea el în legătură cu remarca acestuia că în final comunicatul CAER nu spunea nimic despre „organul unic de planificare, de uniunile pe ramuri, de întreprinderile comune”, în timp ce întreaga presă a țărilor prietene vorbește mult despre asta. Gheorghiu-Dej îmi dădea chiar o dezlegare retroactivă: „...ai putut să te referi la asta fiind la curent.” În mintea mea ziceam că nu asistasem încă la nici o reuniune CAER, acestea ținând de Ministerul Comerțului și nu de Externe; altă instituție, alte peisaje. Era domeniul lui Bârlădeanu și Gogu Rădulescu, nu al lui Corneliu Mănescu. La plecare, Gheorghiu-Dej îmi vorbise de comerț și de tehnologii, mai puțin de finanțare. Suntem solvabili și atât. Acum îi dădea dreptate lui Crawford că se preocupă de plăți. Uite, polonezii au primit un credit de 500 milioane de dolari, spunea acum Gheorghiu-Dej. E drept că pentru surplusurile americane de alimente și nu pentru industrializare. Ce bine ar fi să obținem și

noi un credit, dar pentru instalații industriale și fără condiții politice, desigur. Până și dobânda era analizată: 6% ar fi cam mult, dar 3-4% ar fi acceptabil, cu 2% nu ne dă nimeni.

Am relatat istoria cu plasarea șuncii poloneze pe piața americană, treabă de care s-a ocupat banca ce acordase creditul. Confirmând valoarea analogiei în gândirea politică, Gheorghiu-Dej a găsit exemplul cu șunca foarte instructiv. „Dacă am da și noi de o asemenea bancă, ar fi ceva. Acum ne ținem de mărunțișuri. Polonezii au ajuns la un miracol comercial cu SUA, circa 40 milioane de dolari anual cu produsele lor”, a spus el. Cu claritate mi-a dat sarcina să discut atragerea de parteneri americani cu orice om legat de afaceri, finanțe, industrie „cu titlu personal, fără nici un angajament”.

Chestiunea obținerii de sediu pentru ambasadă, la Washington, nu l-a interesat prea mult pe Gheorghiu-Dej. În schimb, Crawford a mai primit o notă bună: „are dreptate, ce bine apreciază!”, când am relatat comentariul lui Crawford la comunicatele noastre privind China.

Discuțiile cu Harriman au constituit partea centrală a raportului meu către Gheorghiu Dej, căruia i-am citit declarația lui Harriman ca răspuns la mesajul său la semnarea tratatului. „Foarte frumos”, a comentat Gheorghiu Dej, dar a întrebat: „Ce s-a publicat în presă?” I-am spus că ceremonia a fost mult mediatizată, dar despre întâlnirile noastre nu s-a scris nimic. „Probabil că ei se gândesc să nu ne creeze nouă dificultăți, și lor. Se gândesc la ceva mai serios.” La discuțiile despre dezvoltarea comerțului româno-american, iarăși a remarcat: „Se vede că și din partea lor au studiat.”

După ce am reprodus spusele lui Harriman că „România a fost considerată în trecut ca având o politică complet dominată de Moscova” și că „independența manifestată de ea i-a creat o atmosferă favorabilă în SUA”, Gheorghiu-Dej a făcut o lungă expunere. Era plină de reproșuri la adresa occidentului, în ea citindu-se toată supărarea de a fi tratați ca sateliți în perioada de când el considera că luase puterea efectivă, în 1952. America, spunea el, ar fi așteptat de la noi „gesturi deschise împotriva Uniunii Sovietice, de genul Iugoslaviei, să zicem. Pentru că de gesturile actuale ale Chinei se tem”. „Chiar dacă am fi spus că suntem independenți nu ne-ar fi crezut.” „Ei ar fi vrut schimbarea

stărilor de lucru”, dar roata istoriei nu poate fi întoarsă. „Avem același steag: marxism-leninismul, însă aplicarea în practică este în funcție de factorii interni”. Sunt neînțelegeri, divergențe, dar am reușit să ne impunem punctul de vedere. Noi știm ce sunt acelea sovromuri („o frână, o trăsătură negativă în relațiile cu URSS”). Nu mai vrem întreprinderi comune și uniuni de ramuri. „Hrușciov ne-a mulțumit pentru sinceritate.”

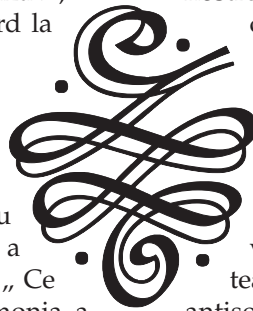
Gheorghiu-Dej căuta să scoată în evidență că momentul Harriman lasă în urmă o neînțelegere care a umbrit relațiile româno-americane. Înainte, erau luate în considerare de către vestici doar actele de desprindere din sistemul estic, gesturi spectaculare, gălăgioase, de încordare. „Noi am fost tot timpul reținuți, nu am vrut să ne ciocnim public, am căutat să reglementăm lucrurile întâlnindu-ne, văzând și făcând, și, sigur, am avut dreptate”. Sensul era: acum se pare că suntem înțeleși, că vrem să ne conducem după capul nostru, fără să părăsim solidaritatea și legăturile

cu țările socialiste sau să ne schimbăm sistemul politic, economic și social și fără să fim obiect de zarvă internațională.

Când Harriman constata că e un moment prielnic ce nu trebuie pierdut, în substrat se întrevădea și o altă coincidență de poziții. Harriman nu dorea nici el varianta atât de neacceptabilă pentru partea română: ca România să adopte poziții antisovietice sonore și desprindere spectaculoasă de restul lagărului estic. Politica de destindere la care lucra Kennedy nu conținea afronturi de acest tip la adresa URSS.

A fost rândul meu, după Crawford, să primesc calificative bune: „Te-ai orientat bine în discuția cu dâșii. Când ai prilejul, să nu obosești în a sublinia că România a avut poziția ei întotdeauna.”, sau „Foarte frumos”.

La declarația lui Harriman, reprodusă de mine, că „înțelege că ceea ce face nu este de dragul americanilor sau a altora”, că „o mai bună atmosferă în Statele Unite e un moment ce trebuie folosit pentru îmbunătățirea relațiilor cu SUA, mai ales în domeniul economic”, și că „SUA privește cu simpatie eforturile în domeniul economic și că este dornică să ne ajute”, a exclamat: „Este un lucru extraordinar pe care noi trebuie să-l folosim ori de câte ori vom avea prilejul. Să spunem că afirmația asta a fost primită la București de cercurile

conducătoare cu mare satisfacție.”

La restul raportului meu nu au mai fost comentarii. Au fost ascultate cu atenție relatările despre amintirile lui Harriman privind România și pe rege, impresiile lui despre Rusia și Hrușciiov, interesul său pentru relațiile României cu China și Albania. A fost apreciată intensitatea acestei discuții, o dublă întrevedere cu Harriman, acompaniată cu întrevederi paralele cu persoanele de la Departamentul de Stat, dar mai ales informațiile privind dificultățile pe care le întâmpină președintele Kennedy în aplicarea unei politici și a unei deschideri economice în Est, din partea Congresului și chiar a unor departamente. La acest punct nu numai Gheorghiu-Dej, dar și Chivu Soica („Congresul la ei are prerogative mari”), au înțeles că procesul stabilirii unor noi relații cu România va avea un ritm ce nu trebuie forțat și că trebuie judecat după cumulările lui paciente, dar continue.

Consideram această misiune personală la Harriman ca una accidentală. Eu mă ocupam la Minister de ONU, de organizațiile internaționale și de diplomația multilaterală. Dacă nu ar fi fost de semnat la Washington un tratat cu experiențele nucleare, nu aș fi avut ce căuta la capitolul relațiilor bilaterale româno-americane. Dar știam că misiunea, ca să fie rodnică, nu se putea termina doar în declarații de bună intenție ci și prin realizarea de măsuri concrete. Primul pas consta în acceptarea vizitei lui Gaston-Marin la Washington pentru discutarea și semnarea unui acord economic bilateral. Departamentul de Stat își însușește această măsură până la punctul de a o vedea rezolvată în lunile următoare, lucruri pe care le-am prezentat detaliat în raport. De asemenea, am explicat că am propus să nu cer audiență la Rusk, „mai ales că el se va întâlni cu tovarășul Mănescu la sesiunea ONU.” Am amintit că Rusk i-a spus lui Corneliu Mănescu la Geneva, în primăvara anului 1962: „Când ai probleme, poți să te adresezi cu încredere mie”. Și am încheiat afirmând: „atunci se va putea ridica chestiunea (delegației economice) în condiții mai bune, ca problema să fie dezbătută pe mai multe planuri.”

Ajuns la momentul, după mine neașteptat, când Harriman îmi ceruse să-i transmit lui Gheorghiu-Dej din partea lui frazele privind acordul de

la Yalta, efectul a fost imediat. Ce-a zis? Mai spune o dată. Am reluat: Harriman vrea să știți că americanii nu au fost parte la împărțirea sferelor ce se atribuie conferinței de la Yalta; știe, pentru că a fost acolo. Ei nu au recunoscut procentele lui Churchill. Americanii au fost de părere că situația trebuie citită: jumătate-jumătate, și nu și-au schimbat părerea. Alții s-au abătut de la înțelegere.

S-a așternut o tăcere, în timp ce Gheorghiu-Dej procesa în mintea lui acest mesaj. În mod sigur era la curent cu ceea ce istoria numește „bucata de hârtie dată de Churchill lui Stalin”, una din cele mai cunoscute întâmplări din cursul celui de-al doilea război mondial și căreia i se atribuie soarta ce au avut-o numeroase popoare enumerate în bilet. Literatura politică a întors pe o față și pe alta acest moment, dezvăluit chiar de eroul ei principal. În cursul anilor, memoria mea asupra misiunii la Harriman a așezat la un loc special referința la Yalta. Citeam tot ce întâlneam referitor

la această perioadă. Am fost și mai intrigat de rolul și sensul referinței lui Harriman, când am văzut că din cele două documente ce se referă la discuțiile avute cu el (una americană bazată pe biblioteca și arhiva lui în cartea lui Harrington și Courtney și a doua din arhivele românești unde există stenograma raportului de la Eforie), remarcă referitoare la Yalta lipsește, fiind deliberat omisă sau ștearsă. Cu atât mai mult am vrut să aflu ce s-a întâmplat la Yalta.

Churchill scrie că fiind în vizită la Stalin, la Moscova, i-a spus acestuia, în 9 octombrie 1944: „Să ne rezolvăm afacerile noastre în Balcani. Armatele voastre se găsesc în România și Bulgaria. Avem interese, misiuni și agenți în aceste țări. Să evităm să ne ciocnim pentru chestiuni care nu merită.”

Îi întinde apoi foaia de hârtie pe care scrie:

	URSS	Marea Britanie
România	90%	10%
Grecia	10%	90%
Bulgaria	75%	25%
Ungaria și Iugoslavia	50%	50%

Stalin citește, ia creionul și bifează: e în regulă.

Scriind lui Eden, Churchill nuanțează motivele acțiunii sale: „Bineînțeles, am studiat pe larg și atent chestiunea și nu ne ocupăm decât de acordurile privind perioada războiului”. La Moscova fu-

sese o întâlnire bilaterală, iar decizii se luau de către cei patru mari, care s-au întâlnit la Yalta, patru luni mai târziu (4-11 februarie 1945). Nu rezultă de nicăieri că acolo această problemă s-ar fi discutat, dar când istoricii citează „împărțirea de la Yalta” se referă întotdeauna la bucata de hârtie a lui Churchill, discutată cu Stalin cu câteva luni în urmă, la Moscova.

Au știut americanii de ea? Da, cu atât mai mult cu cât Harriman era ambasador la Moscova, în timpul vizitei lui Churchill.

Într-un interviu publicat în „Lectures pour tous” la Paris, în 1968, Harriman răspunde:

Harriman: Nu s-a făcut nici o aluzie la aceasta la Yalta. Când Churchill a venit la Moscova, în octombrie 1944, l-am prevenit deschis că Statele Unite vor respinge toate aceste procente.

P. Winkler: Ați fost prezent când Churchill și Stalin au măzgălit aceste cifre pe bucăți de hârtie?

Harriman: Nu, dar Churchill mi-a istorisit despre asta. Iar eu i-am spus: „Președintele va respinge asta și eu cred că comiteți o eroare.” De altfel, nu cred că Stalin a luat această afacere prea în serios.

Harriman se dezbară, ca de un lucru neplăcut și reprobabil, de chestiunea „bucății de hârtie”, în alte texte ale sale, cum ar fi amănunțita descriere a lucrărilor Conferinței de la Yalta, unde nu o menționează. El confirmă repulsia lui Roosevelt pentru sferile de influență. În ochii președintelui american, Yalta trebuia să însemne „sfârșitul acțiunilor unilaterale, al alianțelor exclusive și al sferelor de influență, ca și al balanțelor de putere și al tuturor celorlalte expediente încercate de secole și de regulă eșuate”. Întreaga concepție postbelică a lui Roosevelt era concentrată în proiectul Națiunilor Unite.

Kissinger, în cartea sa „Diplomația” se minunează de această inovație diplomatică. „Niciodată până atunci sferile de influență n-au fost definite de procente”. El se miră cum Churchill a întreprins „un demers quijotic să stabilească viitorul Europei direct cu Stalin”, într-un moment în care „Marea Britanie a devenit prea dependentă de Statele Unite ca să susțină inițiative solitare.” Kissinger consideră că influența a fost definită de prezența militară a aliaților într-o țară sau alta, „cu sau fără procente”. Dacă unele state au devenit satelite este din cauza ocupației militare, iar libertatea de acțiune a Iugoslaviei se trage din absența

acesteia. „În timpul Conferinței de la Yalta, în februarie 1945, nimic nu a rămas din acordul Churchill-Stalin”, scrie Kissinger.

Churchill credea însă în valabilitatea acordului de pe bilet. Îi spusese încă la începutul anului 1944 lui Lord Moran, doctorul și confesorul său, „Stalin nu se mai ocupa de Grecia. În schimb, speră să aibă mâini libere în Bulgaria și în România”. Faptele confirmau strania poziție de simetrie inversă a Greciei și României pe bucata de hârtie. În timp ce Vășinschi intervenea la București pentru fixarea soluției politice, Churchill intervenea la Atena. El mărturisea că dacă „ar protesta prea viguros la Stalin, acesta i-ar putea răspunde: „Nu ți-am jenat acțiunea din Grecia, de ce nu-mi lași aceeași latitudine în România?” Era perfect conștient de implicațiile gestului său de la Moscova.

„I-am spus lui Stalin: Pare mai degrabă cinic să târguim viețile a milioane de oameni în acest fel. Poate că ar trebui să ardem hârtia. O, nu! a zis Stalin. Păstrez-o!”

Protestul lui Harriman e valabil, dacă facem distincția între aprobare și achiesare. O dată cu războiul rece și revenirea la limbajul conceptual realist al politicii de forță, sferile marilor puteri au devenit realități tangibile sau mutual acceptate, o dată cu dreptul fiecăruia de a interveni în sfera sa. Mă mirasem nespun că Harriman își înfrânge repulsia față de procente și le utilizează: fifty-fifty. Acum, la Eforie, văzând reacția lui Gheorghiu Dej, începeam să înțeleg. Mesajul lui Harriman ar putea să fie tradus astfel: Noi, americanii, nu am acceptat ca țările să fie obiect de împărțeală. Dacă spun fifty-fifty, nu înseamnă decât că voiam să avem șanse egale cu alții și eventual tratament egal. Nu scrie nicăieri ca influența să fie monopolizată de cineva, în virtutea unor împrejurări sau abuzuri din trecut. Nu am considerat nici atunci, nici acum că conjuncturile se transformă în situații fatale.

Iar Gheorghiu-Dej l-ar fi putut interpreta astfel: văd că nu-mi cereți să anulez influența cuiva, nici s-o înlocuiesc cu alta, ci să accept o relație bazată pe interese reciproce cu voi. Românii încep să aibă relații echivalente față de două mari puteri socialiste care se ceartă între ele. Așa cum îmi spune Maurer, în virtutea independenței pe care o dorim, de ce n-am putea stabili relații rezonabile și cu marile puteri occidentale și de ce nu i-am putea

considera pe ruși drept partener major ?

În mai puțin de un an, după criza rachetelor, asistam încă la un acord nescris în care părțile își luau angajamente semnificative. Consideram că ieșisem prin „momentul Harriman” din tiparele războiului rece și din nomenclatura sateliților, obținând din partea SUA acceptarea și aprecierea unei politici independente și promisiunea unei asistențe tehnice și a unor schimburi economice avantajoase. Se putea numi asta un parteneriat? Postscriptum-ul la filmul de scurt metraj Eforie-Washington-Eforie este grăitor.

1. Corneliu Mănescu avea să întâlnească pe Dean Rusk în capitala Americii, peste o lună, anunțându-l că România nu va fi atrasă în conflicte peste capul ei (poziția împotriva acțiunii militare a țărilor Tratatului de la Varșovia împotriva Cehoslovaciei în 1968 urma să fie o dovadă peremptorie). Tot el spunea că Dean Rusk avea pe masă dosarul întocmit de Departamentul de Stat după discuțiile cu Harriman, în care se vorbea de proiectata vizită din 1964 a lui Gaston Marin și negocierile economice.

2. Asasinarea lui Kennedy a întârziat efectuarea vizitei, a convorbirilor economice, care au avut loc în mai 1964 cu rezultate benefice. La înmormântarea președintelui în Noiembrie 1963, Gaston Marin, vicepreședintele Guvernului român a fost numit șeful delegației noastre. El făcea astfel un pas înspre negocierile care îl așteptau. Eram și eu în grupul oficial. Aflându-mă la New York unde conduceam, după plecarea lui Corneliu Mănescu, delegația română, m-am deplasat urgent la Washington, unde dată fiind întârzierea lui Gaston Marin și a delegației române, am fost singurul reprezentant în prima zi a funeraliilor, la adunarea șefilor de state și guverne la Departamentul de Stat, urmată de plecarea în grup la Catedrala catolică unde s-a ținut serviciul religios și apoi în cortegiul care a însoțit pe jos sicriul pe afet de tun până la cimitirul Arlington, locul de înhumare. După masă, împreună cu Gaston Marin și însoțitorii de la București am participat la exprimarea oficială a condoleanțelor la Casa Albă, unde în linie stăteau Jacqueline Kennedy și frații președintelui. La dineul de la Departamentul de Stat, președintele Johnson, având alături pe Rusk, a mulțumit pe rând pentru prezența delegaților,

care unul câte unul schimbau cu el câteva mesaje sau gânduri. Acest eveniment mi s-a întipărit în mod durabil în memorie.

3. Politica externă a României și-a manifestat neconținut independența de gândire și acțiune în parametrii scenei mondiale, europene și a țărilor propriului sistem. Pot să confirm autenticitatea lor ca martor activ la: primul vot politic la ONU diferit de cel al „lagărului” (denuclearizarea Americii Latine, noiembrie 1963), apropierea de țările în curs de dezvoltare (Geneva, 1964 și New Delhi 1968), poziția în conflictul israeliano-arab (1967 și 1973), stabilirea relațiilor diplomatice și recunoașterea RFG (1967), inițiative pe plan european (1965), negocierea documentelor politice ale blocului (ca cele din 1966), misiuni de rezolvare pașnică în punctele fierbinți (Orientul Mijlociu, Africa și Cipru) și altele. În cursul deceniului anilor '60, unicul mecanism de reflecție rațională și de orientare se afla în mâna lui I. Gh. Maurer, iar pozițiile luate de România aveau trăsătura nuanței și flexibilității. Din momentul în care el a părăsit scena în 1974, acțiunile externe au căpătat un caracter zgomotos, cu asperități inutile și uneori direct contrare liniei în care se angajase anterior.

4. Pe măsură ce profilul politicii externe românești se contura în sistemul internațional, căpătând credibilitate, interesul partenerului american creștea. Cooperarea se extindea la problemele globale în care SUA era vital interesată. Acestea erau închiderea războiului din Vietnam, relațiile cu China, evoluția europeană și Orientul Mijlociu. În fiecare din aceste dosare existau referințe la poziția, opinia sau acțiunea României (dovadă memoriile lui Kissinger). În fiecare din aceste procese politice, România a construit punți peste crevase și linii de comunicare, cu conștiinciozitatea unei mici firme antreprenoriale, ce-și dă seama în ce lume competițională trăiește. Puține imagini ilustrează intensitatea și semnificația relațiilor româno-americane pentru aceste teme ca vizita lui Corneliu Mănescu, pe care îl însoțeam, la Dean Rusk, în toamna anului 1964, la un an după vizita sa din 1963. Ocazia a fost creată de criza financiară a ONU care a întrerupt pentru o lună activitatea Adunării Generale. Rusk i-a adresat atunci lui Mănescu invitația de a rămâne în acest răstimp cu

alți trei diplomați români pentru a vizita și cunoaște de la un capăt la altul Statele Unite. La masa ce a dat-o în final, tonul era de amicitie și încredere. Să discutăm despre Vietnam, a spus Rusk, mă interesează opinia voastră.

5. Relațiile româno-americane nu mai erau în sfera mea de atribuții, până în 1982, când am fost numit ambasador la Washington. La acea dată, parteneriatul încă funcționa. Era însă răvășit de neînțelegerea profundă, la noi în țară, a mecanismului de decizie în politica externă, care era în continuă deteriorare. În timpul mandatului meu, Congresul a votat de trei ori clauza națiunii celei mai favorizate, în condiții în care Ceaușescu proiecta în exterior o imagine negativă, diferită de cea din 1968, de pildă. Americanii se țineau de cuvânt și (industriile de la Brazi și Bacău sunt mărturie), licențele americane ne aduseseră avantaje remarcabile pentru industria petrochimică. Când am părăsit postul (fiind scos nu numai din Externe, ci și din orice activități cu tangență politică sau care presupuneau contacte cu exteriorul), comerțul cu SUA atinsese un miliard de dolari. Trimiteam la București propuneri ale oamenilor de afaceri (petrol, instalații portuare), ale instituțiilor științifice (Academia de Științe, NASA), ale guvernerilor (Texas, California, Georgia, Florida), ale marilor companii, ca să primesc ricoșeul constant și încăpățânat al atitudinii negative a celei ce era noul și puternicul sfetnic al lui Ceaușescu, consoarta sa. La Olimpiada din 1984, președintele Reagan s-a ridicat în picioare ca să salute trecerea delegației române, gest făcut pentru încă cel mult 3-4 țări. Cred că a fost ultimul semn al unei perioade fertile, după care a urmat brusc declinul.

În anii '80, cabinetul 2, al Elenei Ceaușescu a reușit, după ce a respins zeci de proiecte, să taie artera principală a relațiilor economice, renunțând unilateral la clauza națiunii celei mai favorizate.

6. Pe Harriman l-am revăzut în acești ani de ambasadariat, la casa lui din Georgetown (Washington), unde asista, așa cum fusese toată viața, elegant și distins, la recepțiile organizate de soția sa, mult mai tânără, Pamela. Salonul ei era un loc de întâlnire al vârfurilor democratice. I-am amintit nonagenarului de momentul în care dăduse undă verde relațiilor româno-americane.

Mi-a zâmbit, m-a bătut pe braț, în stilul american de prietenie și într-un gest m-a îndemnat să folosesc prilejul pentru a-i antrena pe prietenii lui. Într-adevăr, acolo am auzit cuvintele: „luați-mă partener la Marea Neagră și vă umplu țara cu petrol”(Hammer). Tot în acele cercuri am discutat proiectul american de a face din Constanța un Rotterdam estic.

Tonul îl dădea însă de astă dată administrația republicană, președintele Reagan și vicepreședintele Bush, sub care relațiile româno-americane de pe vremea lui Kennedy, Rusk și Harriman, revalidate sub Nixon și Kissinger, constituiau o linie activă și productivă.

Legăturile româno-americane s-au multiplicat și intensificat în cele două decenii, antrenând multe persoane și instituții din toate domeniile, cuprinzând nu doar comerțul și tehnologia, ci și universitățile. A fost acolo un proces vast și benefic. Harriman avea motive să zâmbească mulțumit privind în urmă.

Bibliografie

o Ball, George W. *The Past Has Another Pattern. Memoirs.* W.W. Norton & Co, NY, 1982.

o Betea, Lavinia. *Maurer și lumea de azi.* Ed. Dacia, Cluj, 2001.

o Churchill. *Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940-1965.* Houghton Mufflin Co., Boston, 1966.

o Gaston Marin, Gheorghe. *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață.* Ed. Evenimentul Romanesc, București 2000.

o Harriman, W.Averell and Abel, Elie. *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941-1946.* Random House, NY, 1975.

o Harrington Joseph F. and Courtney Bruce J.

Tweaking the Nose of the Russians. East European Monographs, Boulder. Columbia Univ. Press, NY, 1991.

o Kissinger, Henry. *Diplomacy*. Simon&Schuster, NY, 1994.

o Lăzărescu, D.A. *De-o fi una, de-o fi alta...de-o fi Yalta, de-o fi Malta...* Ed. Agir, București, 2000.

o De Launay, Jacques. *Les grandes decisions de la deuxieme guerre mondiale III, 1944-1945*. publ. G.V.Service, Nyon, 1975.

o Dr. Otu, Petre. *Misterul întâlnirii Corneliu Mănescu – Dean Rusk*. Magazin istoric 11(428), noiembrie 2002.

o Dr. Otu, Petre. București – *Washington 1963 -*

Sfârșitul tatonărilor. După Arhivele Naționale istorice Centrale. Fond CC PCR, Cancelarie, Dosar 53/1963. document, București, 2002.

o Retegan, Mihai. *Război politic în blocul comunist. Relațiile româno-sovietice în anii șaiszeci. Documente*, Ed. RAO, București, 2002.

o Seaborg, Glenn T. *Kennedy, Khrushchev and the Test Ban. Foreword by W.Averel Harriman*. Univ. of California Press, Berkeley, 1983

o *Oral History Interview with W. Averel Harriman*.

<http://www.trumanlibrary.org/orallist/harriman.html>, 2003

Islamul politic

✎ Virginia MIRCEA

Islamul politic este un subiect important în cadrul relațiilor internaționale, în special în domeniul politicii din Orientul Mijlociu. Islamul politic este parte integrantă a unei largi mișcări intelectuale, culturale, sociale și politice din întreaga lume islamică. Deseori, această mișcare este denumită Renașterea Islamică sau Redeschimbarea Islamică, iar islamul politic este doar o componentă a unei renașteri sau redeschimbării a concepțiilor, practicilor și retoricii Islamului. Debutul acestui statut a fost dat de către „lovitura de stat” (coup d'état) din Pakistan, în 1977, dar, mai important decât aceasta, de către „Revoluția Islamică” din Iran, din 1979. Alte incidente apărute de timpuriu, care au dus islamul politic în prim-plan au fost: ocuparea Marii Moschei din Mecca în 1979, asasinarea președintelui Anwar el-Sadat în Egipt, în 1981 și represiunea sângeroasă a Frăției Musulmane din Hama, Siria, în 1982.

Ce reprezintă de fapt islamul politic? O parte din persoanele erudite ale Vestului l-au comparat cu conceptele occidentale și au concluzionat că islamul politic este total opus principiilor de democrație, libertate individuală, egalitate, drepturile omului și liberalism. Pe de altă parte, alții afirmă că, în timp ce conceptele occidentale au la bază un materialism secular, motivație științifică, islamul se bazează pe credință, perseverență, măsură și echilibru. Asemenea puncte de vedere potențiază conflictul cu Occidentul. Islamul politic este văzut ca o amenințare majoră la adresa Vestului. Cele două culturi sunt, evident, diferite, sunt produse a două experiențe istorice unice, iar aceasta ar trebui să fie interpretată ca diversitate și nu ca adversitate. Acest punct de vedere exprimă faptul că tradițiile și experiențele diferite nu duc în mod obligatoriu la o stare conflictuală. În acest sens, pentru a fi

evitate conflictele, trebuie să fie înțeles fenomenul de „islam politic” în cadrul contextului său istoric, politic și social.

Renașterea islamului

Este dificil de găsit o definiție comună a renașterii islamului, dar moderatul Dessouki a găsit o descriere bună atunci când a scris că renașterea islamului „se referă la proeminența crescândă și politizarea ideologiilor și simbolurilor islamului în cadrul societății musulmane și în cadrul vieții publice a indivizilor musulmani”.¹ Alt erudit, aparținând aripii de dreapta – Daniel Pipes –, afirmă că renașterea islamică „este înțeleasă ca o creștere a activismului islamic”, aceasta cuprinzând și „îndeplinirea misiunilor legii sacre a islamului – sharia”.² Alte manifestări ale renașterii islamului sunt folosirea tot mai frecventă a simbolurilor religioase și sociale și apariția grupurilor socio-politice de opoziție.

Islamul politic este o manifestare a renașterii islamului, iar mișcările acestuia, active politic, sunt susținătoare ale lui. O întrebare interesantă ar fi cum categorisesc analiștii islamul politic și mișcările islamice. În acest sens, se pot semnala două curente diferite. Unul – adept al înțelegerii, iar celălalt al confruntării. Învățații primului curent abordează problematica mișcărilor islamice și a islamului politic ca reacții normale la eșecurile guvernelor arabe. De aceea, ei includ mișcările islamice și islamul politic în sfera politicului. Cei care compun acest curent, printre alții, sunt: John Esposito, John Voll, James Piscatori, Graham Fuller, Shireen Hunter, Richard Murphy, Leon Hadar, John Entelis, Charles Butterworth și Augustus Richard Norton. De cealaltă parte, curentul „confrunționiștii” tratează islamul politic

¹ Ahmad S. Moussalli, *Moderate and Radical Islamic Fundamentalism* (Gainesville: University Press of Florida, 1999), 71-72.

² Daniel Pipes, „Oil Wealth and Islamic Resurgence”, în Dessouki (ed.), *Islamic Resurgence*, 35-36.

ca fiind ostil lumii occidentale. Pentru aceștia, islamul este combativ, iar o confruntare cu Vestul este iminentă. Democrația liberală și islamul sunt în opoziție. Componentii ai acestui curent, printre alții, sunt: Samuel P. Huntington, Daniel Pipes, Martin Kramer, Judith Miller, Bernhard Lewis și Peter Rodman.

Explicarea renașterii islamice, în general, și apariția mișcărilor islamice, în particular, poate fi făcută prin două modalități diferite. Una dintre ele explică această apariție corelat cu variabile de ordin social, economic și politic, pe când cealaltă se concentrează asupra variabilelor de ordin religios, cultural și istoric. O parte din analiști, precum Mark Tessler și Sami Zubaida, susțin prima modalitate de explicare. Tessler susține că baza suportului popular pentru mișcărilor islamiste se regăsește, mai degrabă, în strâmtorarea politică și economică a țărilor decât în tradițiile religioase și culturale ale locuitorilor³. Din cauza șomajului, a diferenței dintre bogați și săraci, a lipsei de locuri de muncă pentru tineri, a educației și a locuințelor pentru populație, Tessler susține că bărbații arabi și femeile arabe „consideră că problemele lor sunt generate de tiparele politico-economice și, drept urmare, responsabilitatea pentru starea mizeră pe care o au o pun pe seama regimurilor politice care îi guvernează”⁴. Astfel, în căutarea unei alternative la această situație, ei își întorc privirea către mișcărilor politice islamiste. Același punct de vedere îl are Sami Zubaida. El afirmă că „rădăcinile fenomenului islamic sunt arhicunoscutele probleme economice și demografice, precum și dilemele politice pe care acestea le generează guvernării”⁵. Din punctul lui de vedere, islamul politic este o construcție ideologică modernă și nicidecum „un produs al unei continuități istorice, conținând un islam fundamental, conservat în mințile și inimile oamenilor”⁶. R. Hrair Dekmejian pune amprenta și asu-

pra factorilor socio-economici și declară că islamul politic este rezultatul unei tergiversate crize societale de proporții multidimensionate⁷. El susține că „fluxul și refluxul fundamentalismului islamic de-a lungul istoriei relevă o dialectică în plină desfășurare între islam și mediul său social, economic și politic”⁸. Totuși, Dekmejian este mai reținut decât Tessler și Zubaida, și el menționând cultura și identitatea ca factori explicativi importanți.

Explicația socio-economică a fost criticată pentru cadrul său secular de percepție și pentru opoziția sa față de acceptarea conceptului de inseparabilitate a religiei și politicii în cadrul societății musulmane. Este susținută ideea că o asemenea modalitate de a vedea lucrurile marginalizează rolul și relevanța religiei în dezvoltarea socială și politică.

După cele scrise de John O. Voll, „ignorarea dorințelor religioase și concentrarea exclusivă asupra economiei sau a cauzelor politice laicizate reprezintă o limitare nedorită a orizontului nostru de înțelegere”⁹. În continuare, același John O. Voll afirmă că renașterea islamică este „cel puțin în unele aspecte ale sale o folosire de tonuri și simboluri ce au rădăcini adânci în tradiția islamică”¹⁰. Adepții musulmani afirmă că renașterea religioasă contemporană nu este doar o simplă reacție la o criză economică, ci, mai degrabă, o parte a unui proces de revitalizare (tajdid) și reformă (islah), aflat în plină desfășurare și care reflectă tradiția continuă în cadrul istoriei islamului¹¹. Aceste concepte reclamă o întoarcere la principiile fundamentale ale islamului, adică la Quran și la Sunna Profetului.

Totuși, curentul principal al interpretărilor actuale ale renașterii islamului oscilează între explicația pur socio-economică și propria explicație a islamistilor despre renaștere și reformă. În acest sens, renașterea islamului este un fenomen multidimensional, fiind explicat prin folosirea variabilelor din ambele abordări, cea socio-econo-

³ Mark Tessler „The Origins of Popular Support for Islamist Movements: A Political Economy Analysis”, în Entelis (ed.), *Islam, Democracy and the State*, 93.

⁴ Ibid., 99.

⁵ Sami Zubaida, *Islam, the People and the State: Political Ideas and Movements in the Middle East* (London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 1993), p. xvi.

⁶ Ibid., 137.

⁷ R. Hrair Dekmejian, *Islam in Revolution – Fundamentalism in the Arab World*, 2nd Ed. (New York: Syracuse University Press, 1995), 5-7.

⁸ Ibid., 19.

⁹ Voll, *Islam: Continuity and Change*, 2.

¹⁰ John Obert Voll, „Renewal and Reform in Islamic History: Tajdid and Islah”, în Esposito (ed.), *Resurgent Islam*, 43.

¹¹ Ibid., 32.

mică și cea privind cultura și identitatea. Putem face, astfel, diferența între o perspectivă de criză, o perspectivă de succes, o perspectivă de dezvoltare socială și una cultural-istorică.

Dintr-o perspectivă de criză, se poate explica apariția mișcărilor islamiste ca rezultat și ca simptom ale unei societăți aflate în criză. Criza poate fi identificată pe diferite niveluri: criză de identitate individuală sau colectivă, criză de legitimitate a elitelor și sistemelor politice, criză de proastă guvernare și constrângere, conflicte de clasă și in justiție socială, criză ca urmare a înfrângerii și incompetenței militare, așa cum a fost frustrarea și umilirea arabilor în anii 1950 și 1960¹². Din perspectiva de succes, se poate spune că există o relație pozitivă între succesul istoric și adeviziunea propriu-zisă la credință. Pentru islamiști, incidente ca războiul arabo-israelian din 1973, embargoul asupra petrolului și succesul revoluției islamice din Iran din 1979 ar putea constitui parte integrantă a perspectivei de succes. Alții opinează că succesul „exploziei” petrolului a cauzat renașterea islamului. Succesul și bogăția au dus la o mai mare putere și la o imagine mult îmbunătățită. Din perspectiva dezvoltării sociale, se poate susține punctul de vedere conform căruia apariția mișcărilor islamice este rezultatul procesului de evoluție ce a avut loc în țările islamice, incluzând un nivel rapid de urbanizare și mobilizare socială care a depășit capacitatea sistemului. Activismul islamic contemporan este „o funcțiune a contextului social al acestor grupuri islamice”. Din perspectivă cultural-istorică, se poate spune că factorii interni (eșecul guvernamental) împreună cu factorii externi (colonialismul, Occidentul și conflictul arabo-israelian) au condus la o reacție a islamului. Colonialismul a generat laicizare și tendința de separare a religiei de stat. Așadar, mișcările anticoloniale naționaliste au ieșit la iveală în secolul al XX-lea. La nivel politic, o parte din aceste grupuri au înlocuit puterile vechi, folosind sloganuri, vocabular și simboluri islamice în legitimizarea noilor lor regimuri. Părțile rele ale societății au fost atribuite îndepărtării de la idealurile islamului și, în

schimb, s-a pledat în favoarea întoarcerii la obârșia islamului.

Ideologia politică a mișcărilor islamiste

În timp ce scopurile prioritare ale teoriilor și filozofiilor sunt explicarea și înțelegerea, ideologiile privesc atingerea unui anumit ideal. Sau, mai precis, ideologiile sunt sisteme de idei care urmăresc, în același timp, să explice lumea, dar să o și schimbe. Ideologiile sunt descrieri ale societăților și ale programelor de acțiune politică.

Multe, dacă nu chiar toate, mișcări islamiste au o platformă ideologică cu un program politic. Vorbind în linii mari, acestea „acționează dintr-o nevoie rațională acută de schimbare la nivel individual și comunitar: individual – printr-un proces cuprinzător de socializare și mobilizare; și comunitar – prin integrarea valorilor islamice în structura politică, economică și administrativă a societății”¹³. Islamul devine o ideologie a schimbării, care urmărește realizarea împreună a reconstrucției și a transformării valorilor societății. Mișcările islamiste caută principiile fundamentale ale credinței, bazele organizării statale islamice (umma) și bazele autorității legitime. Regenerarea etosului islamic e de natură spirituală, socială, economică și politică. Așa cum evidențiază James P. Piscatori, „apropierea musulmanilor între ei înșiși pune accentul imperativ asupra întoarcerii la o versiune curată, pură, a islamului, pentru a putea învinge politica coruptă a timpurilor noastre”¹⁴. Totuși, deși islamiștii de obicei resping occidentalizarea și secularizarea, ei nu resping modernizarea și tehnologia.

Ideologia islamică este bazată pe doi stâlpi. Primul este legea islamică, iar al doilea este statul islamic. Aceștia se bazează pe convingerea că sharia ar trebui să reglementeze toate aspectele vieții umane și că o societate poate deveni bună doar dacă organizarea politică este islamistă. Moralitatea este, astfel, o componentă principală a ideologiei islamiste. Cum să te porți și cum să

¹² Esposito, “Introduction”, în Esposito (ed.), *Resurgent Islam*, 11.

¹³ Emad Eldin Shahin, *Political Ascent – Contemporary Islamic Movements in North Africa* (Colorado, Oxford: Westview Press, 1997), 202.

¹⁴ James P. Piscatori, “Introduction”, în Piscatori (ed.), *Islam in the Political Process*, 3.

acțiunezi devin întrebări importante, iar singura modalitate de a te comporta și de a acționa așa cum trebuie este aceea de a urma legea islamică într-un stat islamic. Existența unei morale absolute este pentru fundamentalisti o realitate obiectivă mai presus de rațiunea umană. De aceea islamul conține un caracter indisolubil unic, de religie și politică. De fapt, ideologia islamului politic leagă împreună toate aspectele vieții: politică, economie, etică și ideologie. Nu a existat dintotdeauna această situație, dar este normal să spunem că nu a existat nici o distincție clară între religie și politică în timpul profetului Mohamed. Totuși, conținutul ideologiei fundamentaliste moderne și legitimitatea sa sunt bazate pe o interpretare selectivă a teologiei și istoriei islamice. Teoreticienii radicali contemporani și-au fundamentat activitatea lor pe baza Quran-ului și pe diferite comentarii ale obiceiurilor. Alte curente, mai moderate, ale interpretărilor islamismului susțin că legile morale sunt firești, dar pot fi autentificate și demonstrate prin rațiune.

Ideologia islamului politic este, așadar, construită pe bazele unui sistem total de existență, universal aplicabil, la orice oră și în orice loc. Nu există o separare între credință și stat. Islamul este adevărul și revelația supremă. Misiunea fundamentală în viață este proslăvirea lui Dumnezeu și răspândirea islamului, iar aceasta poate fi făcută doar prin întoarcerea la „calea cea dreaptă”. Individul trebuie să depășească cei „cinci piloni” și să-și asume o viață dedicată construirii comunității ideale, universala umma. Această comunitate se bazează pe echitatea socială, un concept central al ideologiei islamice. Echitatea socială, legală și cea internațională trebuie să înlocuiască toate formele existente de injustiție. Așadar, modul islamic de trai nu este unul de contemplație mistică, ci unul al acțiunii. Obiectivele esențiale ale majorității mișcărilor islamiste contemporane sunt clare: constituirea unui stat și a unui guvern islamic.

Dintr-o perspectivă fundamentalistă, mișcarea islamistă reprezintă eliberarea de sub regimurile

autoritare și cele nereprezentative. Un stat islamic se află în opoziție cu capitalismul și cu socialismul, cele două avându-și rădăcinile în interesele economice. Un stat islamic ar trebui să elimine păgânismul și să îndrepte oamenii către sacrificiul de sine, dragoste pentru umanitate și adevăr. Luând în considerare cele scrise de Ahmad S. Moussalli, „obiectivul principal al islamului, din perspectivă fundamentalistă, este unirea raselor, popoarelor și societăților; principiul concomitent este cel al eliminării numărului mare de sisteme, instituții și surse de conflict, așa cum sunt naționalismul, patriotismul, rasismul, ideologiile și interesele economice”¹⁵. Fundamentalistii cred că un stat islamic va duce la progres politic și spiritual, din moment ce metodele sale religioase vin de la Divinitate. Altfel spus, obiectivul mișcărilor islamiste nu este funda-

mentat nici pe accelerarea procesului de dezvoltare, nici pe dorința de blocare a transformărilor ce au loc în societate. Din contră, ținta lor este aceea de a redirecționa orientarea politică a țărilor lor de la secularism la islamism.

În lumina afirmației că formarea unui stat islamic este o adevărată problemă fundamentală pentru mișcărilor islamiste, care este cea mai bună metodă de a evalua, descrie și înțelege acest tip de organizație religios-politică? De fapt, nu există un răspuns comun la această întrebare, în ceea ce-i privește pe teoreticienii Sunni contemporani¹⁶. Spus în mod simplu, statul islamic este o comunitate de credincioși. Legitimitatea sa este ancorată în filozofia generală de viață și în morala specifică și filozofia politică. Dar aici nu este precizat nimic despre stat. De aceea, unii au afirmat că un model de stat este islamic doar în condițiile în care acesta dobândește valorile supreme ale islamului și aderă la anumite principii generale ale acestuia. Alții afirmă că este aplicarea shariei, care este dovada fundamentală a unui stat islamic. Un gânditor islamist modern, care a articulat o teorie a statului islamic, este Taqi al-Din al-Nabhani (1909-1977)¹⁷. Conceptul lui de „stat” se bazează pe patru principii: „sharia (și nu

¹⁵ Ahmad S. Moussalli, *Moderate and Radical Islamic Fundamentalism* (Gainesville: University Press of Florida, 1999), 64.

¹⁶ Taji-Farouke, „Islamic State Theories”, în Sidahmed and Ehteshami (Ed.) *Islamic Fundamentalism*, 35.

¹⁷ *Ibid.*, 35.

poporul) este suverană; umma este investită cu autoritatea de a se autoguverna; musulmanii au o obligație religioasă de a numi un singur calif; și, în final, califul are dreptul exclusiv de a adopta reguli legale și de a decreta constituția și celelalte legi¹⁸.

Totuși, pentru a înțelege noțiunea de concept modern de stat islamic, trebuie să ne întoarcem în timp, la abolirea califatului prin decizia Marii Adunări Naționale a Turciei din 1924. Criza califatului i-a condus pe gânditorii islamici la conceperea unor idei diferite în ceea ce privește relația dintre politică și religie. Apariția fundamentalismului a avut loc în aceeași perioadă, iar ideile principale au venit din această direcție. Unul dintre teoreticienii fondatori ai noțiunii moderne de stat islamic a fost Muhammad Rashid Rida (m. 1935). Rida și-a construit gândirea pe teoria clasică a califatului. Primul lui punct de vedere în acest sens, bazat pe învățăturile islamice timpurii, a fost că ideea califatului este obligatorie și că ar trebui să fie axată pe legea religioasă, și nu pe rațiune. Al doilea punct de vedere al său afirmă, totuși, că există multe obstacole în calea reabilitării califatului – în special găsirea persoanei potrivite care să devină califul tuturor musulmanilor și a găsirii capitalei potrivite. În consecință, Rida concluzionează că este imposibil să readucă la viață califatul tradițional și, de aceea, ar fi mai indicată găsirea celei mai apropiate alternative la acesta. Aceasta îl duce pe Rida la un al treilea punct de vedere, ideea de stat islamic. Termenii folosiți de el, cum ar fi al-dawla și al-hukumat al-

Islamiyya, sunt astfel adăugiri la terminologia islamică. Conceptele timpurii ale entităților politice din lumea musulmană erau fie imara (emirat), fie wilaya (guvernare). Statul islamic, conform lui Rida, are două mari caracteristici. Prima: statul ar trebui să fie bazat pe shura sau consultarea poporului, aceasta constituind „democrația” musulmanilor; a doua: sistemul legal ar trebui să fie bazat pe sharia, iar legile conexe vor fi valide doar dacă sunt în concordanță cu sharia¹⁹.

Din perspectiva occidentală a teoriilor statale, modelul islamic întâmpină câteva dificultăți fundamentale. Această noțiune își are rădăcinile în faptul că statele moderne și sistemul internațional de state se bazează pe o „logică” seculară²⁰. După cele afirmate de David George, „statele moderne există doar ca parte componentă a acestei ordini internaționale și, prin meritul legilor ei seculare, statele sunt individualități unite și legale. În calitate de componente ale sistemului internațional de state, în acest caz, statele musulmane nu sunt mai puțin seculare decât statele nemusulmane. Prin analogie, un stat islamic este o imposibilitate neprevăzută, o pură contradicție de terminologie; islamul și laicul sunt unice”²¹. Ceea ce constituie o necesitate este înlocuirea actualei ordini mondiale cu o pax islamica autentică. Cu alte cuvinte, pentru îndeplinirea obiectivelor mișcărilor islamice, întregul sistem internațional de state ar trebui să se schimbe de la o „logică” seculară la una religioasă. Hasan al-Turabi, liderul mișcării islamice din Sudan, confirmă această dilemă: „Admit că noi suntem o amenințare la adresa

¹⁸ Ibid., 41.

¹⁹ Hamid Enayat, *Modern Islamic Political Thought* (London and Basingstoke: The Macmillan Press Ltd., 1982), 52-68; Voll, *Islam: Continuity and Change*, 69-81.

²⁰ Charles Tripp, „Islam and the Secular Logic of the State in the Middle East”, în Sidahmed and Ehteshami (ed.), *Islamic Fundamentalism*, 52.

²¹ David George, „Pax Islamica: An Alternative New World Order”, în Sidahmed and Ehteshami (ed.) *Islamic Fundamentalism*, 73.

²² Hasan al-Turabi în Lowrie, *Islam, Democracy, the State and the West: A Round Table with Dr. Hasan Turabi*, World and Islam Studies Enterprise (Tampa: University of South Florida, 1993), 60.

Perspectivile tranziției maghiare. Motive și consecințe

✎ Artur LAKATOS

În 1989, în Europa Centrală și de Est, a căzut comunismul și a început o perioadă nouă, pe care o denumim perioada de tranziție. Acest interval de timp a fost greu pentru multă lume, a adus schimbări majore în viața multora din locuitorii regiunii, și în multe cazuri aceste schimbări nu erau benefice. Astăzi se pare însă că, pentru marea parte a acestor țări, perioada a luat sfârșit și, pentru majoritatea lor, integrarea în structurile euro-atlantice a adus începutul unei ere noi. Este foarte util să aruncăm o privire asupra modului de desfășurare a acestor procese, mai ales în cazurile în care reformele pot fi considerate în general reușite. Un asemenea caz este Ungaria.

Rădăcinile tranziției maghiare se datază încă în vremea gulyascomunismului¹ kádarian, regim mult mai blând și deschis din punct de vedere economic decât celelalte din Europa de Est. În urma represiunilor sângeroase care au urmat înfrângerii revoluției din 1956, a urmat un tip de comunism mai moderat, cu câteva caracteristici specifice economiei de piață decât unui sistem bazat pe ideile marxiste. În opinia lui Vladimir Tismăneanu, kádarianismul a reprezentat un impas politic asigurând prosperitate în comparație cu alte țări din blocul comunist².

Liberalizarea a început încă din anii '60, iar

economia națională maghiară a fost în această perioadă într-o situație foarte favorabilă din punct de vedere internațional. Datorită deschiderii relative și poziționării geografice avantajoase, din punct de vedere comercial a putut servi ca un fel de punte între economiile estice și cele occidentale. Astfel putea să obțină relativ ușor materie primă sovietică, ceea ce putea fi valorificat ușor la preț mare pe piețele occidentale, și putea să cumpere produse industriale occidentale pe care iarăși le putea plasa pe piețele țărilor est-europene, mai ales pe cea sovietică. Din această pricină, șocul a fost reprezentat de marea criză petrolieră, după care aceste mărfuri s-au scumpit³.

Concomitent cu aceste tranzacții internaționale au avut loc măsuri de liberalizare venite din partea societății maghiare. Într-o carte recent publicată, apare următoarea comparație: în Ungaria, față de unele țări ca Uniunea Sovietică, România sau Coreea de Nord, în care birocrăția s-a închis ermetic și a încercat să se reproducă pe sine, tăind calea ascensiunii în fața celor veniți din masele populare prin practicile nepotiste, s-a permis o relativă deschidere pentru mobilitatea verticală⁴. Pe lângă faptul că s-au creat aceste condiții de ascensiune în cadrul partidului, a fost tolerată și existența unei lumi paralele, secundare, cea a comerțului de piață la

¹ Gulyascommunismul (în ungrește: gulyáskommunizmus) este denumirea neoficială , dar des folosită în limbajul popular, prin care contemporanii caracterizau regimul din Ungaria , aflat la putere până în 1989 (n. a.).

² V. Tismăneanu, Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel, Polirom, Iași, 1999, passim.

³ Gyula Teller, Hatalomgyakorlás az MSZP-SZDSZ kormány idején Kairoz kiadó, Budapest. 1999. p. 6.

⁴ G Eyal, I. Szélenyi, E. Townsley, Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est, Omega ,București, 2001, p. 39.

scară mică. Astfel s-a permis ca angajați de stat să se angajeze în munci specifice pieței și să lucreze în mici întreprinderi familiale. În acest mod s-au creat două căi de ascendență socială: pe calea nomenclaturii și pe calea pieței, astfel că, pe lângă cadre de partid, au apărut și mici întreprinzători⁵. Acest fenomen a generat apariția a mai multor ateliere, mici magazine și a altor mici investiții particulare și un simț al economiei de piață mai dezvoltat pentru unguri decât în general cel al populației altor țări socialiste.

La începutul anilor '80, și Ungaria, ca și alte țări, a intrat în impas economic. Conducerea țării a fost nevoită să caute soluții pentru problemele care au apărut. După părerea lui Ana Bal, reformele economice parțiale din Ungaria au început din 1968 și s-au derulat constant în anii '70-'80. Nu s-au îmbunătățit performanțele economice, dar s-au influențat decisiv mentalitatea și comportamentul populației din punct de vedere economic. Ca reforme, Bal consideră creșterea autonomiei întreprinderilor de stat, liberalizarea parțială a prețurilor ori flexibilitatea sistemului de alocare a valutilor. Tot ele ar fi accentuat distorsiunile existente în sistem⁶. Este un punct de vedere discutabil. Depinde de percepția fiecăruia. Cert este că în Ungaria puterea nomenclaturii comuniste nu era resimțită atât de puternic ca în țările vecine. În anii '70-'80, Ungaria avea sistemul cel mai puțin represiv din blocul socialist⁷, dar nici nu a existat vreo clipă pericolul unei mișcări politice și sociale de anvergură evenimentelor din 1956 sau a celor petrecute în alte țări din jur.

Alt analist, Gyula Tellér, vede ca având un rol decisiv în reformele parțiale din Ungaria presiunile FMI-ului, deoarece dorea să mențină bunăstarea relativă în condițiile de regres economic general, în anii '80, Ungaria a apelat pentru un credit la această instituție internațională, ajutor pe care l-a și primit. În schimb, a fost nevoită să efectueze acele reforme liberale care sunt necesare pentru funcționarea unei economii de piață

deschisă, dar care pot avea efecte nu tocmai benefice din punct de vedere social: construirea sistemului bancar și bursier, liberalizarea totală a comerțului extern, reducerea la minim a politicii inflaționiste, descreșterea drastică a pierderilor bugetare, descreșterea cheltuielilor cu caracter social, privatizare, creșterea exportului. În urma acestor măsuri a început un proces de scădere a nivelului de trai, iar, pentru a contracara acest efect nedorit, apare ca politică prioritară atragerea capitalului străin⁸.

Continuitatea reformelor, efectuate prin pași mărunți, a permis însă ca liberalizarea să se facă gradual, fără șocuri majore dureroase. Inflația a fost redusă și, o dată cu căderea vechiului regim, Ungaria a fost singura țară din Europa de Est cu prețurile liberalizate într-o proporție de circa 40%

. Din cauza acestor reforme, Ungaria chiar a putut să sfideze presiunile FMI-ului în alte domenii, fiind singura țară care își permitea să aibă un deficit bugetar de proporții și în același timp să efectueze subvenționarea agriculturii⁹.

Pe plan politic schimbările sunt percepute când Kádár este înlocuit în luna mai 1988 cu reformistul Nyers Rezső, iar căderea vechiului regim s-a putut desfășura în condiții pașnice, fără opoziția conducerii partidului și a organelor de represiune de stat, subordonate acestuia. Conform lui Paul Lendvai, criza și prăbușirea regimului s-au datorat următorilor factori¹⁰:

- a. criză economică, având drept consecințe creșterea prețurilor și investiții cu împrumut;
- b. cursul nou promovat de Gorbaciov;
- c. formarea și activitatea unei elite politice noi în grupări și partide ca MDF, SZDSZ, FIDESZ și reînvierea Micilor Agrarieni;
- d. decăderea autorității conducerii.

În Ungaria de fapt a avut loc o cădere a regimului fără violențe, dar bine pusă la punct. În mod convențional, în istoriografie, căderea

⁵ G Eyal, I. Szelenyi, E. Townsley, Capitalism fără capitaliști, p 42.

⁶ A. Bal, Economii în tranziție. Europa Centrală și de Est, Oscar Print, București, 1997, p12.

⁷ V. Tismăneanu, Reinventarea politicului, p. 181.

⁸ Gy. Teller, Hatalomgyakorlás, p. 8.

⁹ A. Bal, Economii în tranziție, p. 42.

¹⁰ P. Lendvai, Ungurii, Humanitas, București, 1999, p. 427.

regimului comunist este datată în 1989. Dar, în Ungaria, procesul a început mult mai devreme, de la mijlocul anilor '80, când efectele eroziunii erau tot mai vizibile. Există o nomenclatură comunistă reformistă și orientată tot mai mult spre Occident, cu o opoziție subterană, conservatoare și liberală, dar și puternică și nepersecutată.

Căderea regimului a fost precedată de Masa Rotundă Națională. Lucrările ei au început la 13 iunie 1989. Reprezentanții partidului unic îi invitară pe liderii opoziției la negocieri privind transformările care trebuiau efectuate. La negocieri, s-au remarcat din partea guvernului Pozsgay Imre, iar din partea opoziției neoficiale Antall József. El a venit cu ideea modificării Constituției, prin care s-a creat posibilitatea alegerilor libere și a unui nou curs de dezvoltare pentru țară¹¹.

Faptul că vechea nomenclatură nu dorea să se opună este demonstrat mai ales prin realitatea că Partidul Socialist Muncitoresc Maghiar, în timpul ultimului său congres, și-a schimbat numele în Partidul Socialist Maghiar și și-a exprimat dorința de a renunța la ideile bolșevice și de a îmbrățișa doctrina social-democrată, acceptând în această ordine de idei și pluripartitismul¹². Noul partid a acceptat să concureze la primele alegeri libere, în aceleași condiții ca rivalii săi, și să piardă alegerile, retrăgându-se în urma lor în opoziție parlamentară. În plus, chiar și în timpul guvernării MSZMP, au fost emise legi care au contribuit enorm la succesul privatizărilor ulterioare.

Una din ele ar fi Legea Consiliilor de Întreprinderi. Ea introducea un sistem de automenajare a întreprinderilor de stat, care a dat dreptul șefului executiv să decidă structurile organizaționale¹³. O altă lege adoptată în 1988, cea a companiilor, permitea întreprinderilor de stat să emite acțiuni, creând astfel un tip de întreprindere hibrid, în care era prezent atât capitalul de stat, cât și investiția persoanelor private¹⁴. Majoritatea reformelor, care au dus la o economie de piață competitivă,

acceptabilă pentru intrarea în Uniunea Europeană în anul 2004, au fost efectuate sub guvernarea coaliției de dreapta din 1990-1994 și au fost finalizate sub guvernarea social-liberală a cabinetului Horn.

Ungaria era singura țară din regiune care avea un plan elaborat de tranziție încă din 1988, de către comitetele profesionale conduse de Rezső Nyers¹⁵. Chiar și așa, tranziția a fost destul de dureroasă în percepția unui segment al populației și a dus la nemulțumiri exprimate clar. Antall a urmat un cursul dictat de FMI, a făcut din plin liberalizare și privatizare, a dus la faliment întreprinderile mari nerentabile, a încurajat investițiile străine de amploare, precum cele ale firmelor Audi, Suzuki, IBM și altele¹⁶, care au absorbit parțial forța de muncă disponibilizată. În paralel cu aceasta, a început o privatizare rapidă, care, datorită spiritului economic general bun al populației, a decurs destul de bine în comparație cu cele întâmplate în alte state.

Antall a început să privatizeze aproximativ 10.000 de întreprinderi, în general companiile rentabile trecând foarte repede în mâini private. Au trecut aproximativ 400 de firme mici și mijlocii în proprietate privată, privatizarea decurgând foarte repede în industria alimentară, societăți de servicii, construcții și sectorul de fabricat mașini. Dintre companiile mari, în perioada 1992-1994 au fost privatizate compania națională de telecomunicații MATÁV, banca comercială Magyar Kereskedelmi Bank, lanțul de magazine Centrum, fabrica de bere Kőbánya etc. Practic sectorul strategic (energetic, bancar, servicii publice) nu a fost afectat de privatizare¹⁷.

Au fost fondate peste 77.000 de firme mari și 87.000 de firme mici, în total existând 663.000 de întreprinderi familiare la finele anului 1993. Privatizarea mică, adică trecerea în mâini private a magazinelor și restaurantelor, era aproape terminată în totalitate la sfârșitul acestui an. Partea ce

¹¹ Büky Barna: *Visszapillantás a hidegháborúra*, Balassi Kiadó, Budapest, 2001, p. 338.

¹² V. Tismăneanu, *Reinventarea politicului*, p. 182.

¹³ Roman Frydman, Andrzej Rapaczynski: *Privatization in Eastern Europe: is the state withering away?* Central European University Press Budapest. London New York, 1994, p. 103.

¹⁴ R. Frydman, A. Rapaczynski, *Privatization in Eastern Europe*, p. 113.

¹⁵ Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge University Press, 1996, p. 322.

¹⁶ Gy. Teller, *Hatalomgyakorlás*, p. 51.

¹⁷ Bertalan Dickházy, *Property Changes in Hungary*, în *In Transition with contradictions. The case of Hungary 1990-98* (edited by Mária Schmidt-László Gy. Tóth). Kairosz, p. 75-77.

mai grea era vânzarea anumitor companii mari, aflate în proprietate de stat. În majoritatea acestor cazuri, când nu exista un singur cumpărător, s-a optat pentru vânzarea treptată, în părți, și transformarea lor în societăți de acțiuni¹⁸.

Strategia de privatizare a fost corelată cu strategii de restructurare financiară a unor întreprinderi și cu politici de restructurare regională. Succesul tranziției a fost garantat în acest fel nu numai prin faptul că mulți și-au păstrat fostele locuri de muncă, ci și prin faptul că s-au creat posibilități noi în sectoarele liberalizate. Astfel, a crescut de exemplu rolul sectorului non-profit, în care numărul locurilor de muncă în perioada 1990-1995 a crescut cu 37%, la sfârșitul perioadei fiind angajați în acest sector 45.000 de oameni¹⁹.

S-a creat Societatea de Investiții și de Dezvoltare, menită să absoarbă și să sterilizeze pe termen lung datoriile neperformante ale întreprinderilor de stat. În 1991 a fost adoptată o lege privind procedurile de faliment, amendată ulterior în 1993. Legea prevedea că reorganizarea întreprinderilor trebuie preferată declarării falimentului și că lichidarea se va aplica doar dacă debitorul nu poate să cadă de acord cu majoritatea creditorilor în legătură cu planul de reorganizare și restructurare a întreprinderii. În general însă, această lege a fost foarte rar aplicată²⁰.

N-au întârziat însă să apară nemulțumirile legate de consecințele nefaste ale procesului de privatizare, stereotipurile și nemulțumirile populației fiind sintetizate destul de bine de Gyula Horn, prim-ministru socialist (1994-1998), critic vehement al guvernării de centru-dreapta²¹:

“Majoritatea deciziilor de privatizare s-au dovedit a fi catastrofale. Investitorul străin a cumpărat întreprinderea, pe care după scurt timp a și închis-o, iar pe muncitori i-a trimis în șomaj și a inundat piața cu marfa lui din străinătate. De fapt a fost cumpărată piața. Noul proprietar a putut să facă acest lucru, deoarece nu prea i-a fost legată mâna în contract, iar, pe de altă parte, nimeni nu

controla executarea contractului. A dăunat mult intereselor economice ale țării că practic toată industria alimentară a ajuns în mâini străine. Cu asta, producția agricolă și comercializarea bunurilor rezultate din asta au devenit subsidiare concurenței străine. Magazinele au fost inundate cu produse franceze, olandeze, italiene, austriece și altele, pe când producția națională a scăzut vertiginos. Rețeaua de comerț mărunț a ajuns în mare parte în mâinile austrieșilor, deși cu o politică de subsidii s-ar fi putut afirma și capitalul maghiar.

Populația a ajuns să urască în scurtă vreme toată privatizarea. A putut să observe că în această țară pentru unii totul este posibil. Mai ales investițiile de aventurieri au făcut pagube majore. Au adunat tot ce se putea de pe piață, apoi au plecat mai departe. Conform opiniilor unor specialiști, între 1990-1991 au ieșit din țară 10-12 miliarde de dolari câștig net, iar țara aproape se sufoca în necazurile tranziției și suferea de lipsă de bani.

Guvernul MDF aproape fetișiza ungerii stabiliți în țările occidentale. Majoritatea lor erau într-adevăr oameni cinștiți, care prin muncă și inteligență s-au afirmat în noua lor țară, dar se găseau și între ei hoți și cruciați falși. Guvernul și-a permis să scoțoească în averea destinată privatizării și astfel să obțină pe bani mărunți averi uriașe. Majoritatea lor, după ce au exploatat la maxim tot ce se putea, s-au grăbit să plece din țară.”

Un pic diferit au decurs lucrurile în agricultură. Partidul Micilor Agrarieni a condiționat în 1990 intrarea la guvernare de faptul ca populația rurală să fie despăgubită pentru pământurile colectivizate și, acolo unde este posibil, să se efectueze retrocedarea. Ca rezultat au fost desființate colectivele și în decurs de doi ani au apărut 2,5 milioane de proprietari cu o proprietate medie de 0,5 ha²². Producția agricolă a scăzut cu 10% în 1990 și în anul următor, iar în 1992 a scăzut cu 23%. Statistic vorbind, numai primul an a cauzat mai multe pagube decât colectivizarea stalinistă, în opinia lui

¹⁸ I. T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993*, p. 324-325.

¹⁹ István Sebestyén, Eva Kuti, Stefan Toepler, Lester M. Salamon, Hungary, în *Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector*, The John Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999, p. 320.

²⁰ A. Bal, *Economii în tranziție*, p. 98-102.

²¹ Gy. Horn, *Azok a kilencvenes évek...*, Kossuth kiadó, Budapest, 1999, p. 81.

²² Gy. Horn, *Azok a kilencvenes évek...*, p. 18.

Berend²³. Șocul a fost însă relativ repede neutralizat prin politici reușite de reorientare în comerț, atât pe plan intern, cât și extern.

Relațiile cu Vestul s-au îmbunătățit foarte repede. La începutul anului 1990, Italia a fost prima țară membră NATO cu care a fost abrogată obligativitatea vizelor, iar, nu după mult timp, și cu Germania, apoi cu altele²⁴. Exporturile au fost liberalizate treptat. În 1991, 86% din exporturi erau liberalizate. Înainte de prăbușirea vechiului sistem, țările socialiste efectuau 51,5% din importurile Ungariei, și 58,2% din exporturi²⁵. În urma schimbării, reorientarea s-a făcut rapid spre piețele apusene, păstrându-se relațiile economice bune, dar neglijabile, cu țările din Grupul de la Vișegrad. În 1992, exportul Ungariei în țările Uniunii Europene reprezenta 50%. În cazul celorlalte țări de la Vișegrad, procentul era de numai 5%²⁶. Conform statisticilor mult mai complexe ale Anei Bal, în 1992, 49,7% din exporturi erau direcționate spre Comunitatea Europeană, 7,3% în general către țări dezvoltate, 6,3% spre Europa de Est, 13,1% către fosta URSS și 9,3% către alte țări. Începând din 1 martie 1993, intră în vigoare acordul CEFTA între țările din Grupul de la Vișegrad²⁷.

Reforma bancară a reprezentat și ea o reușită din punct de vedere al restructurării sistemului economic. Bal remarca privatizarea bancară lentă²⁸. Acest lucru nu s-a transformat însă într-un impas, apărând bănci străine care compensau micimea băncilor locale²⁹. Trebuie însă menționat și faptul că încă din timpul vechiului regim, din 1987, Banca Națională nu mai era în situație de monopol, iar în finele anului 1991 funcționau 36 de bănci comerciale³⁰. Autoritățile maghiare au renunțat în 1993-1994 la politica forintului puternic, aplicând frecvente microdevalorizări pe baza

unui curs valutar ajustabil, în scopul stimulării exportului. Astfel, numai în perioada ianuarie-octombrie 1994, forintul a fost devalorizat de 6 ori, într-un procent de 16%³¹.

Nemulțumirile populației față de rezultatele nefaste ale guvernării de dreapta i-au adus la putere înapoi pe moștenitorii fostului partid unic, noii social-democrați, în frunte cu Gyula Horn, fostul ministru de Externe al cabinetului Németh, care a făcut coaliție cu liber-democrații. În timpul acestei guvernări, privatizarea a continuat, fiind privatizat și sectorul de furnizare a gazelor și energiei electrice³². În 1995 a început și privatizarea telecomunicațiilor³³. Este de remarcat că, în tot acest timp, în marile companii de stat privatizate treptat și, în majoritatea cazurilor, numai parțial, n-au avut loc restructurări masive care să fi avut consecință un șomaj ridicat. Cele mai mari întreprinderi, după numărul salariaților, au fost compania națională de căi ferate - MÁV (49.000 de salariați) și compania națională de poștă și telecomunicații MATÁV (44.000 de angajați). Compania privată cu cei mai mulți angajați (11.000) a fost Dunafer Művek, activă în sectorul industriei grele³⁴.

Un succes remarcabil al vieții bancare maghiare a fost trecerea la convertibilitatea forintului³⁵. Guvernul Horn a pierdut însă și el din popularitate din cauza unor măsuri restrictive, cunoscute sub numele colectiv de pachetul Bokross, după ministrul de Finanțe Bokross Lajos, care aducea o politică de impozitare mai complexă.

Din punctul de vedere al statisticilor macroeconomice se poate afirma că Ungaria a trecut cu bine de perioada de tranziție. Budapesta și-a întărit poziția centrală dominantă, însă nordul puternic industrializat a devenit o sursă de crize, cu scăde-

²³ I.T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993*, p. 343.

²⁴ Gy. Horn, op. cit., p. 53.

²⁵ *Communism in Eastern Europe*, Indiana University Press, 1984, p. 107.

²⁶ Miklós Losoncz, *Hungary and the European Integration*, în *Tradition and Change.*, p. 101-102.

²⁷ A. Bal, *Economii în tranziție*, p. 128-129.

²⁸ *Ibidem*, p. 104.

²⁹ R. Frydman, A. Rapaczynski, *Privatization in Eastern Europe*, p. 134.

³⁰ I.T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993*, p. 323.

³¹ A. Bal, op. cit., p. 144.

³² B. Diczházi, *Property Changes in Hungary*, p. 78.

³³ A. Bal, op. cit., p. 158.

³⁴ I. Sebestyén, E. Kuti, St. Toepfer, L.M. Salamon, *Hungary*, p. 306.

³⁵ A. Bal, op. cit., p. 225.

rea nivelului de trai, pierderea de piețe estice și creșterea șomajului. În urma tranziției s-a accentuat diferența între Ungaria de Est, mai săracă, și părțile vestice³⁶. Budapesta seamăna și seamăna cu metropolele vestice. Au loc o mulțime de expoziții internaționale, este vizitată de mulți turiști și de studenți străini. Era cea mai mare metropolă est-europeană cu o infrastructură relativ dezvoltată. Numărul studenților străini era în 1994 de două ori mai mare decât la Praga și de 4 ori mai mare decât la Varșovia. Cu tranziția a crescut la Budapesta numărul angajaților în sectorul terțiar (servicii)³⁷.

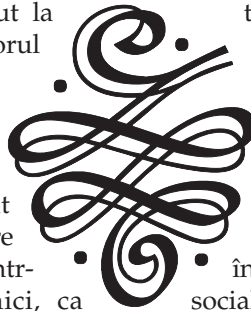
Acolo unde s-a bazat mai mult pe industrie, decăderea este mai vizibilă, mai ales la Miskolc și regiunea acestuia, și Nyíregyháza, teritoriu ce a traversat momente grele. Însă în acele zone în care investițiile în transformarea economiei într-una de tip comunist au fost mai mici, ca Debrecen, Szeged, Kecskemét, s-a observat o revenire rapidă, Székesfehérvár și Győr aflându-se și ele în poziții foarte bune³⁸. Și zona sudică transdanubiană a avut de suferit din cauza acestor schimbări, dar nu atât de mult precum cea nordică³⁹.

Existau și tendințe generale de nemulțumire. La sfârșitul lui 1993, șomajul ajunsese la 13%⁴⁰. Din 1990, apăruse o nostalgie pasivă față de realizările socialismului. Într-o statistică, 64% din populație considera că a pierdut în urma schimbărilor. Doar 6% se considerau mai câștigați.⁴¹

În reușita tranziției maghiare a jucat un rol im-

portant și ajutorul occidental. După căderea Cortinei de Fier, ajutorul PHARE a fost acordat pentru prima dată Ungariei și Poloniei, deși au beneficiat de el și Cehia, Slovacia, România și Bulgaria. Ungaria a fost prima țară care a semnat acordul de asociere cu UE la 16 februarie 1991, iar, în aprilie 1994, a depus cererea de aderare la UE. Ungaria a fost favoritul investitorilor occidentali, alături de Cehia și Polonia, dar și mai mult decât ele. Cât timp în 1993 în Polonia suma investițiilor occidentale era de 3,4 miliarde de dolari, iar în Cehia de 2 miliarde, în Ungaria, la finele lui iunie 1994, a ajuns la 7 miliarde⁴².

Se poate afirma că tranziția Ungariei de la comunism la sistemul democratic s-a caracterizat prin economie de piață liberă. Evident, au apărut și în cazul acesta acele probleme care caracterizează în general o societate liberă: nemulțumirile sociale, șomajul, dezvoltarea pieței negre și a crimei organizate și accentuarea diferențelor sociale între cei bogați și cei săraci. Aceste probleme însă nu s-au accentuat chiar într-o măsură atât de mare ca în celelalte foste țări socialiste. Ar fi exagerat să vorbim despre tranziția economică maghiară ca despre un succes total, un miracol economic, însă nu putem uita că în acei ani chiar putea să constituie un model pentru celelalte țări din jur. Prin succesul tranziției, societatea maghiară s-a pregătit pentru integrarea în structurile euro-atlantice. Problemele ridicate de procesul integrării însă trebuie să reprezinte subiectul unui studiu separat.

³⁶ Péter Szabó, Influence of Structural Changes on regional economies of Hungary, în European Challenges and Hungarian responses in Regional Policy (edited by Zoltán Hajdú and Gyula Horváth), Centre for Regional Studies., Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 1994, p. 83.

³⁷ Györgyi Barta, Silvio Conti, Budapest's Changing Position in Europe and Hungary, în European Challenges, p. 173-182.

³⁸ László Laczkó, Settlement Development Processes and Policies in Hungary, în European Challenges, p. 389-394.

³⁹ László Faragó, The Competitive Development Concept of the South Transdanubian Region, în European Challenges, p. 283-287.

⁴⁰ I.T. Berend, Central and Eastern Europe 1944-1993, p. 314.

⁴¹ Anzelm Bárány, There was once a Freedom of the Press. Media and Politics 1987-1997, în Transition with contradictions, p. 9.

⁴² V. Tismăneanu, Fantasmale salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa postcomunistă, Polirom, Iași, 1999, p. 189-195.

Europa resentimentului

✎ Lect. dr. Sorin BORZA

La gând al Lumii Vechi, ideea Statelor Unite ale Europei era percepută, cel puțin la nivelul fundamentelor sale, ca fruct al creștinismului. O perpetuare a acestei viziuni e pe punctul să transforme dezbaterile privind problema fundamentelor cultural-spirituale ale unificării în conversație de complezență între specialiști.¹ E limpede faptul că aportul spiritualității virile a nordului continental (mitologia ariană și cultul forței virile) a fost voluntar minimizat cu argumentul (nerostit, dar mereu implicit) că rănilor nazismului sau comunismului sovietic erau încă prea proaspete și orice discuție asupra fascinației imperiale, (eventual a Holocaustului și a soluției finale) ar fi răscolit inutil acel trecut mizer de care Europa încearcă să uite.

Istoria Europei nu admite consensul fără negocieri. Au fost în egală măsură anumite voci care au observat malițios că nu există „ocupație” mai profitabilă decât exploatarea dramei strămoșilor. Deportarea și exterminarea evreilor în timpul regimului hitlerist au declanșat și nutrit un reflex al vinovăției cu urmări vizibile în Europa contemporană. Ca o consecință a acestei împrejurări se poate distinge azi, așa cum o face și Jean Baptiste Duroselle, între „Europele

întemeiate pe forță și cele întemeiate în jurul unui principiu.”² Se impune să reflectăm atent în ce măsură Uniunea Europeană e un proiect pe care consistența principiilor îl poate salva de la intrarea (pe un registru diferit) în aceeași clasă cu modelul napoleonian sau cel nazist. Cu ce argumente poate convinge Bruxellesul că a inaugurat un model imun la resentimente interne? Și, mai ales, în ce condiții poate fi legitimată necesitatea lui istorică?

Nu trebuie să uităm că bătrâna Europă și-a configurat inițial sistemul intereselor sale mondiale pe un Pământ care, din punct de vedere politic, era oarecum virgin. Poate ea renunța definitiv la obiceiurile milenare tocmai acum când se găsește dintr-o dată între puteri gata de reșezare și în mijlocul unei politici mondiale care impune noi repere? Ce se poate face pentru a respecta testamentul lui Jean Monnet, unul dintre părinții noii Europe, care și afirma convingerea optimistă potrivit căreia „noi nu coalizăm state, ci unim, apropiem oameni”?

Înainte de a fi un plan cruciat elaborat într-un amvon creștin, unificarea europeană e subiectul unui protocol politic cu finalități destul de transparente. Dincolo de accentele medievale pe care „cruciada” le împrumută în Moldova,

¹ În 1992, Jacques Delors, președinte al Comisiei Europene, lansa programul Să dăm un suflet Europei. Dincolo de dimensiunea publicitară și de declarațiile de bune intenții, mesajul asociat ar fi: dacă în următorul deceniu, Europa nu va avea un „suflet”, o spiritualitate proprie, partida unei unificări veritabile va fi pierdută.

² Pecican, Ovidiu, România și Uniunea Europeană, Ed. Eikon, Cluj, 2003, p. 27.

Albania sau Bosnia, „vaccinul excepționalismului cultural” rămâne marca europeană a politicii actuale de forță. America nu a făcut decât să furnizeze o rețetă funcțională pentru o democrație de monopol unde unii, evident „mai democratizabili” decât alții, merită un tratament special. Formula de extracție orwelliană are și unele inconveniente de imagine. Europa începe să împrumute de la progenitura ei ireverențioasă apetitul pentru securitate cu orice preț. Europa unită pofteste controlul „jucăriilor” oripilante care „au ticăloșit” America: piața și supremația economico-politică în teritoriile cu resurse.

Tendința actuală, mai concesivă cu „etnicitatea de supermarket”, e doar o etapă preliminară menită să menajeze orgoliul local. Există diferențe de opinie referitoare la maniera de ghidaj a procesului. Poate că ele reiterează în plan principal opoziția clasică dintre unioniști, cei care doreau într-o formulă destul de vagă o mai mare unitate între țările Europei, dar care reprezentau totuși o etapă necesară pentru un federalism eficace, și federaliștii care se gândeau la măsuri și instituții precise, care ar fi condus pe un drum direct la structuri de guvernare plasate dincolo de suveranitățile naționale.

Indiferent de formula de implementare și dincolo de retorica occidentală, uniunea rămâne un concept cu nucleul în Vest. Statele puternic industrializate din Vest nu vor înceta să amintească noilor veniți favoarea specială de care s-au bucurat. Și vor impune în schimb pe piață un fel de pax romana menită să păstreze sub control orice intenție de a modifica radical ecartul care desparte Estul de Vest. Această pax romana concretizează simbolic ceea ce jurnalistul Renaud Girard numea inspirat „o pedeapsă care a precedat crima”.

Insistența cu care se cultivă distincția conceptuală dintre „culturile majore” și „culturile minore” e un simptom. În fapt e semnalul care indică faptul că unitatea culturală europeană e, mai curând, un concept de criză decât o categorie operațională. Trecerea de la piața comună de mărfuri la conectarea de esență a valorilor și a culturilor nu e o formalitate care se poate înlăptui prin manevre

de ordin tehnico-administrativ. Europa nu fraternizează la ordin și nici o decizie politică în acest sens nu va putea compensa absența unei paradigme care să sprijine procesul de unificare. „Filosofi ca Jürgen Habermas, istorici ca Philippe Aries, politicieni ca Lionel Jospin și mulți alții declară exigențe mai înalte: Europa nu poate fi redusă la înțelepciunea negustorilor de legume și, dacă e să fie o piață comună, atunci adevărata ei marfă ar trebui să fie cultura, respectiv o anumită clasă de valori.”³

Istoria, cultura și spectatorii

Întâlnirea istorică între Est și Vest se petrece undeva în afara spațiului esențelor. Eforturile statelor comunitare se concentrează deocamdată pe probleme de formă. Spectacolul excede grijile cotidiene. Există în mod cert, atunci când vorbim (spre exemplu în România) despre cultura europeană, ceea ce s-ar putea numi „europenizare procedurală”. Un exemplu în acest sens poate fi caracterul tranșant cu care s-a preferat o instrumentalizare a conceptului de „integrare” în detrimentul relevanței lui. Căci

Europa nu înseamnă pentru noi (esticii) decât acvariul fascinant unde plutesc fără nici o treabă fonduri nerambursabile pentru infrastructură și se plictisesc investitori rezonabili. Cultura europeană e, dincolo de toate acestea, un ansamblu al ideilor, simbolurilor, teoriilor ce se regăsesc în trăirea socială a vieții. În temeiul acestei înțelegeri pot fi delimitate mai multe subsisteme care privesc integrarea: competența tehnică, comportamentul economic, îndemânarea administrativă, acțiunea politică și, mai important, cultura spirituală. Se naște atunci în mod firesc întrebarea cum poate fi Europa de Est acordată reflexiv (și în registrele sale profunde) unui sistem cu norme atât de diferite?

Interferența aplatizantă dintre culturile Europei se realizează în temeiul unui mecanism de substituție care evită frivolitatea explicită (nu și pe cea implicită) prin „conformismul tehnic” pe care îl pune la dispoziție importul apusean de metodă⁴. Moderni ca metodă, arhaici prin preocu-

³ Pleșu, A. Idem.

⁴ În centrul asumpțiilor metodice stă cartezianismul, asumarea rațiunii ca o cheie pentru înțelegerea ordinii lumii.

pări, putem primi în Est licențe și acreditări valorice doar prin indulgența și complicitatea prietenoasă a Occidentului. Europa culturilor majore livrează politicos șabloane respectabile. Preluarea de valori și repere e un act automat menit să asigure neutralitatea prietenoasă a privitorilor din afară. Aparența de rigoare și exactitate care ne abilitază formal ca europeni ocolește de fapt o serie de chestiuni esențiale. Occidentul viril (prin conjuncturi) profită din plin de oboseala socială determinată în Est de cei cincizeci de ani de teroare comunistă. „Unde istoria e tratată ca proiect și cucerire, unde tehnica de a mobiliza timpul este folosită pentru a stăpâni spațiul – acolo începe Europa.”⁵ Televiziunea, telefonul și în general telecomanda asigură plasamentul strategic în teorie. Oamenii nu mai produc istorie, ci doar o consumă cu detașare. Contemporan cu o istorie susceptibilă de corecții, omul european tace strategic în momentele cruciale. El are, în acest fel, privilegiul de a nu greși în fața posterității.

Extensii instrumentale ale spiritului cruciat din Europa medievală, „culturile majore” ale Vestului interpretează aspectul permisiv și extrem tolerant al Europei de Est ca o „invitație la viol”. Violența simbolică e atributul valorilor impuse prin circulația abnormă a produselor culturii majore. Cultura majoră constituie avangarda unui colonialism de factură postmodernă. „Colonizarea pe furis” și importul masiv de materie cenușie (colonizarea creierelor) nu e o găselniță pur europeană. America o experimentează cu succes în ultimul secol. Nimeni nu poate accesa maximalismul de factură americană (prin extensie de factură occidentală) fără a amputa ceva la nivelul propriilor practici culturale. America dă tonul istoric și schițează conturul valoric a acțiunii politice. Europa pretinde redimensionări calitative pentru etaloanele americane dominant cantitative. Europa vrea delimitări, dar nu în baza unor convingeri profunde, ci în numele unui profit concret, iminent și măsurabil.

Elementul de referință pentru produsul de cultură este în Vest grandiosul, monumentalitatea. Estul a fost încurajat să se raporteze la tragic fiind-

că numai drama poate asigura exorcisme. În procesul unificării europene este însă angajat un concept al culturii individuale, dar și unul al culturii împărtășite în comun de mase. Educate sistematic de sistem în interiorul unui program de asumare a vinovățiilor, popoarele din Europa de Est reacționează defensiv în plan spiritual și politic. Acest sincronism ne îndreptățește să privim instituțiile politice ca forme de obiectivare a culturii. Cultura Estului se hrănește din excepții remarcabile câtă vreme doar prin excepție cineva crede și reușește ieșirea din minorat. Evadările în cultura mare sunt în Est doar excepții menite să întărească regula. Civilizația occidentală i-a înfiat fără rezerve doar pe cei excepționali. Ce se întâmplă cu mulțimea celor incapabili de evadări individuale? Și de ce atâta dorință de a scăpa în rezervația cu „civilizație”?

Filosoful Andrei Marga observa că noi luăm în discuție „civilizația europeană”, înțelegând prin ea, cu aceeași aproximare, concretizările materiale ale culturii europene. Vorbim de „cultura europeană” și de „civilizația europeană” din nevoia pragmatică de a comunica asupra unei realități, cu toate că frontierele lor rămân în discuție și chiar obscure. În orice caz, o facem, dar trebuie să ne fie limpede că nu o putem face, cel puțin deocamdată, în maniera considerată în mod uzual „științifică”. Și o facem cu atât mai puțin „științific” cu cât este vorba nu doar de determinarea a ceea ce este „cultura europeană”, ci și de anticiparea schimbărilor ei. „Uităm, uneori, că Europa nu e numai numele unui admirabil proiect, al unui nobil spațiu de emulație, ci și acela al câtorva sumbre eșecuri, din care nu s-a învățat destul. Prin urmare, pentru a reinventa unitatea europeană, trebuie să avem ceva mai mult spirit critic și ceva mai multă imaginație”⁶.

Ce anume mai avem de unificat de vreme ce narcoza occidentală pare să fi cuprins generațiile noi de estici? Pare legitim să vorbim acum de integrare europeană de vreme ce dez-estizarea e pretextul cel mai bun pentru un viol simbolic. „Colonistul” civilizată „salvează” nu pentru că așa ar fi etic, ci pentru că numai așa devine azi profi-

⁵ Patapievici, Horia-Roman, *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 59.

⁶ Pleșu, A., *idem*.

tabilă orice incursiune. Calculul constituie miezul comportamentului politic european. El este strâns subordonat principiilor prozaice a rentabilității. Ecuția randamentului s-a instalat în cultura europeană într-un asemenea grad încât nu poți aparține acestei culturi dacă o ignori. Cultura occidentală contemporană a livrat Europei pretextul unui exercițiu de calcul al rentabilității. Ea angajează subiacent oricărui act de creație o cultură a administrării eficiente. Această habitudine de extracție nord-americană a devenit un operator comun de universalizare. Cultura incapabilă de instituire devine un lux periculos. Instituirea este efectul necesar al administrării corecte a valorilor. În acest sens, Europa unită nu e actualmente o creație care pleacă de la un vis, ci un construct care se reclamă de la un resentiment. Estul și Vestul își dau mâna nu fiindcă așa doresc, ci fiindcă numai așa pot face față unui timp apăsător de ingratitudini și ireverențe.

Ca „vis salvator”, Uniunea Europeană este acum refugiul ultim al Estului sleit în urma experimentului sovietic. Popoare speriate de perspectiva unor noi eșecuri asumă indistinct valorile unei lumi care hipnotizează prin diplomație și opulență. Belșugul consumatorist e expresia cvasipalpabilă a acelei terra mirabilis pe care comunismul o confiscă prezentului pentru a o proiecta într-un viitor indemarcabil. Parola succesului politic e abundența. „Noul dușman al umanității nu mai este, ca în trecut, bestialitatea barbarului, ci docilitatea blândă și tâmpă a acelor animale domestice care reprezintă adevăratul tip omenesc (inuman, firește) pe care îl produce și reproduce civilizația noastră exclusiv comoditară și arogant materialistă.”⁷ Vrem bani în cont pentru că nu am fost educați să vrem altceva. Seducția este specialitatea Vestului. Mitul clasic al „vârstei de aur” glisează din timp într-un orizont concret-spațial care seamănă izbitor cu Disneyland-ul. Europa unită e pentru estici, înainte de toate, ocazia și perspectiva unui trai îmbelșugat.

Unificarea europeană este un caz care ilustra-

ză funcțional influența neomitologiilor în politică. Vestul și Estul caută permanent o formulă rațională capabilă să legitimizeze o decizie de factură ritualică. „Natura titanică” a omului european⁸ implică un efort de purificare a corpului marcat de „vechea crimă”. În cazul Europei civilizate nu e vorba de o crimă, ci mai degrabă de un viol. Căința unește. Iubirea aproapelei absolvă și exorcizează. „Din acest mit al greșelii originare rezultă că oamenii trebuie, pentru a se elibera, să se adune, aici, pe pământ, în fratrii comunitare, în interiorul cărora pot să se inițieze în viața divină care le este promisă ca recompensă pentru ispășirea păcatelor lor. Aceste comunități, deschise pentru toți oamenii, dincolo de orice apartenență la o cetate anumită, își convertesc membrii în adepți ai zelului în interiorul unei organizații eclesiale, înzestrată cu miruri și rituri de legare și unificare.”⁹ Europa care a greșit rămâne în urmă pentru a face loc Europei gata să se mântuiască. Rămâne doar să se decidă forma acestei mântuirii.

Europa și dușmanul util

Unitatea Europei e preconizată actualmente în temeiul a două tipuri de solidaritate aflate în relativă incompatibilitate: solidaritatea de criză, întreținută de o retorică a inamicității, și solidaritatea contra sacrificiului. Europa e solidară pentru că suntem structural în război și cere și mai multă solidaritate pentru că nimeni nu vrea să stea în linia întâi. În mod paradoxal Uniunea Europeană nu e, în ciuda opiniei comune, un proiect menit să concretizeze o idee supranațională ori un principiu activ, ci mai degrabă un agregat politic proiectat CONTRA... Europa unită se naște din pofta de a reprobă. Continent al resentimentelor, ea are o vocație contestatară marcată. Își cultivă atent contextul insurgenței știind că fronda e un produs de consum popular care nu expiră niciodată. Fanii resentimentului istoric nu dispar niciodată. Profitul simbolic maxim se obține prin

⁷ Patapievi, Horia-Roman, Omul recent, Ed. Humanitas, București, 2001, p. 137.

⁸ Platon identifică „natură titanică” cu înclinația oamenilor spre rău, spiritul de violență. Omul este o ființă născută din cenușa titanilor fulgerați de Zeus.

⁹ Wunenburger, Jean Jacques, Omul politic între mit și rațiune. O analiză a imaginarului puterii, trad. rom. Mihaela Căluț, Ed. Alfa Press, Cluj, 2000, p. 42-43.

¹⁰ Retorica inamicității exploatează caracterul malign al rasei, nu al politicului, inducând convingerea că, atâta vreme cât „homo homini lupus est”, orice artificiu ideologic se dovedește a fi doar o frecție la un picior de lemn.

manipularea imaginii „rebelului”, singura imagine capabilă să satisfacă deopotrivă pofta de elitism al intelocrației și nostalgia mulțimii pentru sfințenie. Retorica inamicității¹⁰ nu a dispărut niciodată din discursul politic pentru că ea exercită aceeași fascinație de la începuturile istoriei omului. Lupta și-a schimbat însă frontul în nenumărate rânduri. Războiul imaginar¹¹ este o „tehnologie disciplinară” (termenul e preluat de la Michel Foucault) și presupune un discurs care „exprimă și legitimează relațiile de putere din societatea modernă”. Finalitatea „războiului imaginar” e de a „menține coeziunea socială” internă a societăților implicate în conflict, scopul fiind domestic, nu îndreptat în afară. Dușmanii noștri (cei iubiți) se perpetuează pentru că pot și uneori pentru că avem nevoie de ei în procesul propriei vertebrări. Europa resentimentului și-a tăinuit multă vreme propensiunea pentru infanticid. Astăzi o exultă: „America a devenit astfel... rivala prin excelență, contramodelul înfloritor care sublinia prin contrast criza modelului nostru.”¹² Și nu e, în aceste condiții, deloc surprinzător faptul că a cam trecut vremea în care se mai credea că doar America, plasată sub semnul lui Marte, dă prioritate securității prin forță, în timp ce, dominați de Venus, europenii ar aspira (platonice și ineficace) la securitatea prin drept (așa-numita securitate democratică). În acest sens America și Europa sunt rude, dar nu fiică și mamă, ci surori vitrege care se concurează. Ele visează la același „prinț” (prince și price totodată) și faptul de a fi crescut împreună nu le va împiedica să-l dispute cu înverșunare.

Din nefericire, gherila antiamericană e lipsită de farmec intelectual și de credibilitate în condițiile în care tot mai des falsează vocile „comedianților indignării”. Ei semnaleză cu „reală îngrijorare” pericolul americanizării, dar ronțăie dezinvolt pop-corn și beau Coca-Cola. Sufocat de clișee, acest discurs are aceeași priză la nivel politic ca predicile unor sectanți bolnavi despre un iminent

potop. Ar fi însă complet greșit să inducem din faptul că o anume idee suferă de inconsistența premiselor, irelevanța ei.

Continentalul nostru nu mai este un cerc cultural (Kulturkreis), o unitate spirituală întemeiată pe moștenirea comună, greco-romană, ci un fel de ligă. Ca front comun, Europa unită își denunță „dușmanul util” prin dispreț selectiv. Resentimentele Europei sunt deocamdată manifeste doar la nivelul contestărilor ecuației americane care leagă fericirea pentru toți de optimismul istoric. Căzuți în capcana retorismului suntem gata să recunoaștem că Europa își iubește progenitura, urăște năravurile ei, dar îi invidiază orgasmele. Deocamdată Europa e ceva mai mult decât o colecție selectă de neputințe și imposturi. Ea își calibrează cu grijă tonul disprețuitor fiindcă are nevoie de „desfrăul american” pentru a-și putea etala virtuțile. America e deocamdată singurul adversar convenabil, singura „grozăvie” pe care se poate pune bază. „Rivalitatea este ceea ce ne unește cu America, ne împinge să o maimuțărăm, să o blestemăm cu acrimonie, coexistența nepasionată este ceea ce ne detașează de vecinii noștri europeni și ne îndepărtează de ei.”¹³ Orice ligă are viața la fel de lungă ca dușmanii săi.

Europa știe foarte bine acest lucru și nu are pentru moment interesul să înlocuiască aceste reproșuri și critici cu o alternativă. Acest lucru nu e neapărat blamabil, dar e insuficient pentru a produce istorie. „Dacă Europa nu devine o speranță pentru mase, nici o armată a lumii nu o va putea apăra. Nimeni nu vrea să moară decât pentru rațiunea de a trăi”¹⁴.

Ce înseamnă integrare europeană ?

Indiscutabil, pentru moment, termenul de integrare europeană acoperă fără probleme ceea ce s-a petrecut până acum în Europa Occidentală: o cuplare a economiilor și instituțiilor, de la cele juridice, trecând prin cele educaționale, în așa fel

¹¹ Termenul a fost lansat de Mary Kaldor în *The Imaginary War. Understanding the East-West Conflict*, Basil Blackwell, Oxford, 1990. „Conceptul de război imaginar presupune că teama de un dușman extern este folosită pentru a se trata conflicte existente în interiorul blocurilor respective.”

¹² Bruckner, Pascal, *Mizeria prosperității. Religia economismului și dușmanii săi*, trad. rom. Vasile Zincenco, Ed. Trei, București, 2002, p. 67.

¹³ Bruckner, Pascal, *idem*, p. 72.

¹⁴ Denis de Rougemont, *L'Europe en jeu* (1948), *Lettre aux députés européens* (1950).

¹⁵ În mod explicit, integrarea europeană a fost gândită și promovată de actorii de pe scena vest-europeană, după semnarea Tratatului de la Roma, în înțelesul de the creation and maintenance of intense and diversified patterns of interaction among previously autonomous units. These patterns may be partly economic in character; partly social, partly political: definitions of political integration all imply accompanying high levels of economic and social integration.

încât Comunitatea Europeană să funcționeze sub cât mai multe aspecte ca un agregat.¹⁵ Integrarea se petrece sub spectrul exemplar al contramodelului american: am împrumutat de acolo empirismul liniar și entuziasmul, o anume cultură a riscului și dispoziția de a transforma orice eșec în lecție de istorie. Nu ne putem obișnui (deocamdată) cu patriotismul intransigent, cu propensiunea pentru activismul fără temeieri și mobilizarea în masă fără o logică imediată. Prea îndrăgostită de Descartes, Europa nu poate renunța la un anume aristocratism care îi conferă primatul în orizontul unei culturi rafinate a plăcerilor intelectului. Moștenirea înclinațiilor imperiale pentru fast, opulență și saturnalii indecente nu poate fi reprimată prin decrete sau decizii politice. Istoria Europei e flămândă chiar dacă popoarele ei s-au ghiftuit cu pop-corn și Coca-Cola. De aceea rețeta americană aplicată a la lettre în Europa pare o bombă cu ceas. Europa e în pericol nu fiindcă America ne-ar fi furnizat narcoticele ei, ci mai ales pentru că nu mai poate decide în privința dozajelor.

În ciuda tuturor ezitărilor, Europa unită riscă să devină un ecorșeu. Seamănă tot mai mult cu America, această mașinărie de fabricat cotidianitate comodă și comoditate cotidiană. Și acest imitatio nu e un act pur cultural, ci mai degrabă o tactică. „Ca să oprești puterea, trebuie să te constitui tu însuși într-o putere care o va echilibra pe cealaltă tot atât cât se va inspira din ea, se va edifica pe un soclu de valori comune. Pentru a concura Statele Unite, Europa va trebui să înceapă prin a le semăna într-un fel.”¹⁶ Pentru a reuși, europenii trebuie să rămână împreună. A rămâne împreună înseamnă a renunța la orgolii regionale și la individualizare. În acest context, un anume transfer de suveranitate e inevitabil. La fel cum inevitabile vor fi reacțiile de frustrare ale partenerilor care vor transfera suveranitate fără a primi în schimb un bonus de prosperitate (adică tocmai motivația profundă care a generat decizia delegării decizionale către Europa).

Pe de altă parte, termenul de integrare asumă o serie de conotații reparatorii. „Conform lui Karl Deutsch, integrare înseamnă realizarea, în sânul

unui teritoriu, a unei comunități de instituții și practici suficient de puternice pentru a garanta pe termen lung schimbări pașnice în rândul populației pe care o reprezintă.”¹⁷ Integrarea e formula para-modernă de abolire a unui trecut conflictual și incompatibil cu democrația modernă și dreptul comunitar. Europa de Est se bucură azi de mâna pe care i-o întind statele cu o istorie mare, foste imperii. Motivele acestei deschideri nu sunt total transparente. Tradiția imperială e corespondentul în plan social al celebrului complex oedipian. Vechile și noile imperialisme sunt, dincolo de măștile lor, mărci ale unui inconștient reprimat energic cu mari pierderi.

Suvenir ingrat, trecutul „roșu” (la fel cu cel nazist) e în egală măsură supus unui efort de revalorizare ce disimulează orice reper eroic și național abandonând individul unui „postmodernism juridic”. În aceste condiții, unificarea e, în termenii sociologului roman Pavel Câmpeanu, o continuă „dez-estizare”. Această tentativă primește acoperire teoretică suficientă o dată cu propagarea teoriei federalismului european, teorie care pleacă de la premisa slăbiciunii și compromiterii statului-națiune. Într-o formulă premonitorie, aceste aspecte au fost surprinse și de Jean Monnet „care afirma că Europa nu se va face decât cu prețul unei savante progresivități, plecând de la realizări pragmatice și precise, (...) pentru a construi în final o federație a statelor vestice”¹⁸. Estul descalificat prin excesele „Războiului Rece”, funciar sovietizat și definitiv compromis, dispare (politic și cultural) prin disoluție controlată. Trecutul național e epuizat de spectrul coșmarului roșu pentru care suntem, în măsuri diferite, vinovați fără excepție. Anamneza poate fi, pentru orice estic, doar o ocazie pentru remușcare. Integrarea implică exhibarea vinovăției (chiar și pentru cei care pot asuma doar o culpă metafizică¹⁹) prin exces de „deceță istorică”. Se recurge la un soi de tehnică de stimulare a regresiei care să permită reactivarea unui orizont infantil unde numai „cei ascultători” vor fi iertați și vor primi „premi”, eventual câteva scuze în plus. Paternalismul curte-

¹⁶ Bruckner, Pascal, Mizeria prosperității. Religia economismului și dușmanii săi, trad. rom. Vasile Zincenco, Ed. Trei, București, 2002, p. 68.

¹⁷ Ivan, Adrian, Perspective ale construcției europene, Ed. Eikon, Cluj, 2003, p. 20.

¹⁸ Ivan, Adrian, idem, p. 17.

¹⁹ Am folosit termenul în accepțiunea dată de Karl Jaspers.

nitor a Occidentului are însă „calitatea” discutabilă de a interzice maturizarea „protejaților”.

O perspectivă psihanalitică a integrării

Occidentul și-a luat mult prea în serios rolul și pretinde marțial și impertinent rolul tatălui. Orice încercare a Estului (infantil și complexat) de a aduce în discuție acel trecut (unde spiritul dribla în extremis limbajul de lemn) e primită resentimentar și caracterul traumatizant al „violului” prezent e rejectat metodic într-un inconștient colectiv de factură socio-marginală. „Dragostea” Occidentului are un iz ușor incestuos. Nu se aud proteste pentru că „moda” și „stilul” au băgat pumnul în gură celor care mai gândesc, iar prostii nu contează. Aparența de legitimitate a „dezestizării” e acoperită exemplar prin discursuri despre o „conomie cu finalitate umană” și despre o cultură a demnității umane care ar avea întâietate asupra culturii agresive a profitului. Modelul e, în termenii săi grosieri, unul clasic. El are o fizionomie maniheistă și trimite spre bine cunoscuta ecuație a lui Otto Rank, potrivit căreia eroicul reprezintă lupta luminii (Vestul civilizată) împotriva întunericului (Estul sălbatic).

Estul totalitar trebuie lichidat din lume și din istorie pentru a ridica în locul său „noul Camelot”. Numai că, pentru a produce solidaritate și a stimula implicarea, trebuie să existe pericole iminente și dușmani redutabili. Dușmanul, ca figură generică, funcționează ca un liant stabilizator, ca un instrument de reglaj comunitar menit să provoace „solidaritatea de criză”. Numai dușmanii articulați creează destine durabile. „Iată de ce societățile noastre, cu un fel de preștiință a fragilității lor, întrețin cu mare cheltuială la marginea lor minorități de gânditori, de agitatori de profesie care sunt parcă programați să vitupereze, adică să le reconstituie atacându-le.”²⁰ Critica economiei de piață e în Europa modernă doar o formă eficace de publicitate. Orice publicitate este implicit ideologică. Ea impune blazoane. Perioada ima-

gocentrică pe care o parcurgem schimbă decisiv caracterul confruntării pe scena politică. „Epoca noastră a cunoscut patru schimbări fundamentale: 1) s-a schimbat ideea de informație: înainte, informația se cerea comentată, dezbătută, aprofundată, verificată; astăzi, sub impactul imaginii TV, a informa înseamnă a arăta, a înțelege înseamnă a vedea, nimic mai mult; 2) s-a schimbat conceptul de actualitate: actualitatea nu mai e ceva valoros în sine, ci ceea ce decide mass-media, în special televiziunea, că e valoros; celelalte mijloace mass-media (ziarele, de pildă) se supun televiziunii; 3) s-a schimbat timpul informației și al informării: dacă înainte o informație urma un drum nespuse de lung de la faptul brut până la pagina de ziar, astăzi informația e ceva live: o cameră web, un computer, legătura la satelit, și... voila! (acest criteriu se aplică și cărților de care vorbim acum, traduse, practic, „în timp real” în limba română); 4) s-a schimbat ideea de veridicitate a informației: acum nu mai e adevărat ceea ce e dovedit, ci ceea ce poate fi repetat.”²¹ În consecință „noul Camelot” nu mai poate fi cucerit cu arme convenționale fiindcă nici războiul contemporan nu mai este ce era.

Murray J. Edelman²² susține că actul de imaginare a dușmanului (the enemy image) și procesul de punere în act a unei psihoze sociale și politice de beligeranță au o morfologie persuasivă precisă, reproductibilă în câteva stereotipii reprezentative redutabile. Nu contează atât valoarea estetică a imago-producțiilor cât eficiența lor publică. „Societatea noastră – susține Michel Foucault – nu este cea a spectacolului, ci cea a supravegherii; sub marea suprafață a imaginilor se investeste corpul în profunzime; în spatele marii abstracții a schimbului, se urmărește dresajul minuțios și concret al forțelor utile; circuitele comunicării sunt suportii unui cumul și ai unei centralizări a cunoașterii; jocul semnelor definește ancorările puterii; frumoasa totalitate a individului nu este amputată, reprimată, alterată de ordinea noastră socială, ci individul este fabricat cu grijă după o întregă tactică a forțelor și corpurilor.”²³

²⁰ Bruckner, Pascal, idem, p. 83.

²¹ Marga A., *Filosofia unificării europene*, Ed. Apostrof, Cluj.

²² Edelman, M. J. *Constructing the Political Spectacle*, Chicago University Press, 1988 cap. 4, *The Construction and Uses of Political Enemies*.

²³ Marga A., *Filosofia unificării europene*, Ed. Apostrof, Cluj.

Ca orice vietate dependentă de putere, Europa își tăinuiește atent slăbiciunile. Plină de inhibiții explicabile și presentimente terorizante, ea reacționează proiectiv: pune pe seama Americii lăcomia și toate acele cruzimi la care participă cu secretă voluptate. Un exemplu în acest sens este asocierea subconștientă care leagă consumatorismul și comerțul modern de hoție. Comerțul în calitate sa de continuare a jafului cu mijloace pașnice întreține remușcările Vestului. Obsedată de „păcat” (la fel cum negustorul e urmărit în coșmarul său de trecutul de corsar), Europa civilizată a făcut o slăbiciune pentru perdanți și marginali. „Cultura scuzei” este expresia cea mai concretă a acestei obsesii.²⁴ Marginalii greșesc și defulează nu pentru că sunt structural răi, ci fiindcă nu au fost niciodată ascultați și nu li s-a acordat suficientă atenție. Contextul și lipsa de comunicare îi absolvă de o parte a vinovăției, parte transferată în seama celor care, aparținând blocului națiunilor opulente, s-au mulțumit să privească lumea hedonic și individualist. În mod cert această perspectivă nu face decât să agraveze suplimentar defazajul istoric. „Cultura scuzei este mai ales o cultură a disprețului: crezând că-i dezvinovățește pe vinovați, îi infantilizează.”²⁵ În acest fel, figura paternalistă a Occidentului nu face decât să inhibe inițiativa neofiților capitalismului așa cum un tată excesiv dominator poate afecta iremediabil spiritul de independență al copiilor.

Integrarea se desfășoară sub spectrul unei mentalități cantonate arogant în orizontul superstiției potrivit căreia doar reprezentanții culturilor majore pot lua decizii juste. A fi, cultural vorbind, urmașul lui Platon nu înseamnă că, în tot ceea ce spui, ai dreptate. Este nevoie în mod cert să depășim rapid o serie de prejudecăți. Poate că integrarea statelor din Est nu e o sarcină pentru politicieni. Temerea, odată exprimată, nu înseamnă că proiectul Statelor Unite ale Europei ar trebui stopat. În fapt, există un acord implicit asupra acestui aspect de vreme ce, în ciuda tuturor

propunerilor de reformare a proiectului, nu există nici o alternativă semnificativă de blocare totală sau de înlocuire a lui. Fiecare tentativă de contestare a mecanismelor integrării nu urmărește decât o re poziționare a contestatarului în așa fel încât acesta să poată profita mai bine de ea. Căci integrarea este o chestiune de demnitate națională, dar, nu în ultimul rând, o afacere mai mult sau mai puțin profitabilă...

La ce bun o Uniune Europeană ? Qui prodest ?

Europa cea nouă pendulează mofturos între intrigă și decompensare. Secolul „regionalizării integrate” pare a nu avea răbdare cu cel mai vechi continent. De aceea, Europa își dorește și pregătește o nouă extindere cu agendă generoasă, dinamică și, până la un punct, vizionară. România, ca poartă a Europei la Marea Neagră, nu poate rămâne indiferentă la un proces care o implică într-o manieră pe cât de directă pe atât de indelicată.

Așa cum arătam, unificarea are o componentă puternic ritualică și istoric-psihanalizabilă. Ea poate fi gândită fără a specula hazardat într-o logică reparatorie și totodată ca un act de tip „restaurativ”. Unitatea confreriei propune o fizionomie a socialității de tip nou, răscumpără greșelile trecutului imperial după modelul repartiției sacrificiale.

Acest mecanism de factură mito-sacrală e reiterat în termeni moderni de logica de spill-over (a angrenajelor) din teoria funcționalistă. În fapt, întreg procesul de extindere a Uniunii și integrarea e susținut eminentemente prin voința politică a unor lideri. În practica imediată de construcție comunitară, acest lucru pare să producă o serie de inconveniente. Care sunt rațiunile organice ale procesului rămâne pentru moment o problemă în dezbatere. În principiu, cei care au istorie și resurse dau celor lipsiți. Are loc astfel exorcizarea, sublimarea prin răscumpărare a vinovăției Occidentului. Această ipoteză explică

²⁴ Ea devine aproape o isterie colectivă atunci când vorbim despre minorități sexuale, minorități etnice sau problema cânilor comunitari.

²⁵ Bruckner, Pascal, idem, p. 79.

²⁶ Potrivit lui Merton Kelstrup, societatea internațională e caracterizată de anarhie. Pe acest fond statele acceptă delegările de suveranitate către instituții comunitare, dar numai pentru a face față unor presiuni, unor aversiuni, într-un cuvânt pentru a-și proteja interesele. Interguvernamentalismul (ca expresie a realismului) subliniază faptul că interesele naționale prevalează în stadiul ultim al deciziei prin jocul unanimității.

multe și evită orice obiecție formulată din direcție realistă sau neorealistă.²⁶ Uniunea Europeană integrează pentru a-și asigura supraviețuirea.

În orice caz, teoriile cele mai influente azi înclină să crediteze o împărțire a puterii viitorului stat european între statele națiune și instituțiile comunitare. Această viziune împrumută indiscutabil ceva din inocența și evanescența miturilor fondatoare. Prezentul așteaptă să fie reinvestit cu acel prestigiu capabil să reitereze figura regalității sacre a originilor. Din păcate deciziile punctuale sunt de fiecare dată grevate de preocuparea pentru echilibrarea bugetelor. Și, cu cât se vorbește mai puțin despre acest aspect, cu atât mai important va deveni el în orice fel de ecuație destinală pentru Europa. Europa nu trebuie unificată, ci doar „egalizată respiratoriu” Unificarea ascunde sub semnul deficitului de suport doctrinar o problematică mai

complicată și mai dureroasă decât ingraturile și ireverențele de care ar în stare această „turmă de mizerabili” tușați ireversibil de o jumătate de scol de comunism. Și, în orice caz, nici un fel de

unificare nu poate fi concepută la modul realist sub imperativul „dez-estizării”. Europa de Est poate fi un partener activ pentru noile structuri comunitare și trebuie considerat ca atare.

Diagnoza clasică a declinului civilizației occidentale (Untergang)²⁷ merită indiscutabil o relectură nouă operată în lumina dinamicii spectrului politic și social din ultimii ani. Avem în vedere aici repoziționarea fermă a Americii pe scena politică mondială și recrudescența terorismului islamic dincolo de lumea orientală.²⁸ Discuția despre renașterea Europei trebuie să înceapă prin lămurirea a ceea ce poate însemna cultura europeană pentru o epocă profund

²⁷ Spengler, Oswald, Declinul Occidentului: Contururile unei morfologii a istoriei universale (1923).

²⁸ Evenimentele recente din Londra confirmă dureros o temere mai veche a aliaților europeni ai NATO.

²⁹ Pleșu, A., idem.

Elemente de bază în analiza de rețea socială

 Drd. Gabriel HÂNCEAN

INTRODUCERE

Analiza de rețea socială pare a fi o arie de cercetare sau un domeniu de interes academic cu statut marginal în sociologia românească. Fac această afirmație din cauza numărului foarte mic de titluri care amintesc de existența rețelelor sociale¹. În ciuda acestei realități, analiza de rețea socială reprezintă o arie de cercetare mult mai fecundă decât multe din domeniile clasice de cercetare. Articolul de față își propune să acopere, pe cât posibil, deficitul de informație existent pe piața sociologică românească în zona analizei de rețea socială. În acest sens, în cele două părți ale acestui material, îmi propun să introduc o parte din elementele de bază ale analizei de rețea socială. Este vorba despre elementele care mi se par esențiale pentru înțelegerea și folosirea analizei de rețea socială la nivelul anumitor proiecte de cercetare și investigare a segmentelor de realitate empirică.

Prima parte a acestui articol discută o serie de aspecte de natură fundaționistă pentru analiza de rețea socială (ARS), cum ar fi principiile ARS, unitatea de analiză, temele de cercetare ale ARS. În plus, în această secțiune, pot fi găsite modalitățile de explicare a comportamentului social, referiri la conceptul de structură socială din perspectiva ARS, la modul în care este definit actorul de rețea etc. Cea de-a doua parte a articolului discută două

concepte de importanță centrală pentru orice abordare de tip ARS: conexiunile de rețea și legăturile de rețea. Importanța conexiunilor de rețea este evidențiată și prin modul în care tipul de conexiune determină distribuția puterii într-o rețea socială de schimb. Alături de conceptele de legătură și conexiune, am atașat o serie de concepte complementare care ajută la reprezentarea relațiilor sociale dintre actorii unei rețele: nodul de rețea, punctul și poziția în rețea, graf-ul și matricile ca formă de reprezentare a relațiilor sociale, structura de oportunități de schimb și setul de relații de schimb.

Analiza de rețea socială își găsește utilitatea și aplicabilitatea în diferite spații ale vieții sociale: gestionarea banilor publici de către autoritățile statului, modul în care organizațiile își recrutează angajații, supravegherea și anihilarea rețelelor de crimă organizată etc. În acest context, următorul articol va reprezenta o utilizare a ARS în vederea investigării empirice a unei realități sociale de tipul celor deja menționate.

Partea I. ANALIZA DE REȚEA SOCIALĂ

Analiza de rețea socială (ARS) este centrată cu precădere pe relațiile dintre entitățile sociale² și pe modele (pattern-urile) și implicațiile acestor

¹ Deși nu-mi propun în cadrul acestui articol o trecere în revistă a titlurilor de sociologie care fac referiri la elementele de rețea socială, vreau să amintesc conținutul a două lucrări. Este vorba despre Vlăsceanu, M. (2001), care, în „Organizații și comportament organizațional”, folosește elemente ce aparțin analizei de rețea socială atunci când discută despre relațiile care se stabilesc între organizații, în diferite medii organizaționale. Autoarea folosește chiar un indicator de măsurare a puterii la nivel de rețea, este vorba despre indicatorul structural al centralității. În plus, Neculau, A. (2001), în „Dinamica grupurilor. Texte de bază”, folosește graf-urile de rețea pentru a reprezenta diferitele forme de comunicare ce pot apărea la nivelul unui grup social.

² Prin conceptul de „entitate socială” se pot înțelege indivizi, grupuri sociale, colectivități, organizații, state etc.

relații. ARS permite definirea mediului social (contextului social) ca un ansamblu de modele (pattern-uri) de relaționare sau de regularități de relaționare stabilite la nivelul unităților/entităților sociale (actori individuali sau agregați). Aceste modele stabile de relații sociale sunt definite prin conceptul de structură. Măsurătorile de tip sociologic realizate la nivelul structurii sunt integrabile conceptului de variabilă structurală. Accentul pus pe relații, pe modelele (pattern-urile) stabile de relații presupune un set de metode și concepte de tip analitic care este diferit de setul de metode (statistice) de analiză a datelor existent în științele socio-umane.³

Principiile analizei de rețea socială ale ARS (Wasserman, 1999), pot fi enumerate:

- actorii și acțiunile acestora sunt privite mai degrabă ca interdependente decât independente, autonome;

- legăturile și relațiile dintre actori sunt „canale” destinate transferului sau „fluxului” de resurse (fie materiale, fie non-materiale);

- rețelele modelate la nivel individual definesc mediul structural generator de constrângeri asupra acțiunilor individuale (adică acțiunile unei entități sunt constrânse de rețeaua din care face parte);

- modelele de rețea conceptualizează structura politică, socială, economică etc.

Unitatea de analiză. Una dintre precizările esențiale cu privire la ARS este reprezentată de faptul că unitatea de analiză nu este individul sau individualul, ci entitatea socială care constă dintr-o colecție de indivizi și relații stabilite între aceștia. Modelele de rețea se centrează pe diade (doi actori și relațiile dintre aceștia), triade (trei actori și relațiile dintre aceștia) sau pe sisteme mai largi (subgrupuri de indivizi sau rețele întregi).

Temele de cercetare ale analizei de rețea. Există numeroase teme de cercetare tradiționale/clasice care pot fi gândite în termeni relaționali sau în termenii analitici ai rețelei sociale. Printre aceste teme de cercetare tradiționale/clasice se numără⁴:

- mobilitatea ocupațională (R.L. Breiger);

- impactul urbanizării asupra bunăstării individuale (C.S. Fischer);

- sistemele economice și politice mondiale (D. Snyder și E. Kick);

- procesul de luare a deciziei la nivelul elitelor comunitare (E.O. Laumann, P.V. Marsden, J. Galaskiewicz, Pappi);

- sprijinul social (B.H. Gottlieb, N. Lin, J. Woelfel, S.C. Light, C. Kadushin, B. Wellman);

- grupurile de rezolvare de probleme (Bavelas, Barrett, Leavitt);

- difuzia și adoptarea inovațiilor (Coleman, Katz, Mentzel, Rogers);

- schimbul și puterea (Cook, Emerson, Gillmore, Yamagishi, Markovsky, Willer, Patton);

- formarea coalițiilor (Kapferer, Thurman, Zachary).

Regularitățile de comportament. Analizii de rețea socială se centrează pe studiul regularităților din modul în care oamenii și colectivitățile se comportă mai degrabă decât pe regularitățile de la nivelul credințelor pe care le împărtășesc cu privire la modul în care ei ar trebui să se comporte.⁵ Așadar, analiștii de rețea încearcă să evite explicațiile de tip normativ cu privire la comportamentul social. Aceștia resping ca fiind non-structurale explicațiile care tratează problemele sociale ca sumă a atributelor personale și a normelor internalizate ale actorilor.

Poziționarea structurală. Specialiștii din zona analizei de rețea sugerează că explicațiile de tip normativ ignoră faptul că accesul la resursele critice⁶ determină oportunitățile și constrâng comportamentul. Cu privire la întrebarea dacă normele sunt o cauză sau un efect, analiștii de rețea au tendința de a le trata ca efecte ale poziționării structurale. Aceștia susțin că repertorierea motivelor individuale care stau la baza comportamentului este o treabă destinată psihologilor. Cercetătorii rețelei consideră că și comportamentul ar trebui explicat prin analiza atât a distribuției sociale a posibilităților – disponibilitatea inegală a resurselor cum ar fi informația, bogăția și influența, spre exemplu –, cât și a structurilor prin care ac-

³ Wasserman, S., Faust, K., Social Network Analysis., p. 3.

⁴ Ibid., p. 5.

⁵ Barry Wellman, „Network Analysis: Some Basic Principles”, Sociological Theory, vol. 1, 1983, pp.162-164.

⁶ Conceptul de „resursă critică” este preluat din teoria dependenței de resurse dezvoltată de J. Pfeffer și G. Salancik în perimetrul teoriilor despre organizații. În acest context, voi folosi semnificația asociată acestui concept de J. Pfeffer și G. Salancik: resursa critică este acel tip de resursă de care o entitate socială are nevoie pentru a supraviețui în mediul extern în care funcționează.

torii pot avea acces la aceste resurse. Aceștia studiază procesele prin care resursele sunt câștigate sau mobilizate – cum ar fi schimbul, dependența, competiția și coaliția – și sistemele sociale care se dezvoltă prin aceste procese.

Moduri de a explica comportamentul social. Există patru moduri în care analiștii de rețea explică de ce oamenii se comportă într-un anumit fel: a) descrierea și explicarea sistemelor sociale în termeni sistemici, b) definirea structurilor sociale ca generatoare de constrângeri și oportunități pentru comportamentul social⁷; c) constrângerile structurale și oportunitățile explică comportamentul social mult mai bine decât o face motivația normativă.

Structura socială. Teoreticienii schimbului în rețea⁸ definesc structura socială ca fiind o configurație de relații sociale între actori (atât individuali, cât și agregați), unde relațiile implică schimbul de resurse valorizate⁹ (care pot fi materiale, informaționale, simbolice etc.). Mai mult, structura socială este văzută atât ca produs, cât și în calitate de constrângere, în forma rețelelor de relații sociale. În acest context, este importantă o scurtă trecere în revistă a abordărilor cu privire la structura socială, din perspectiva a trei modele importante în teoria schimbului.

Modelul nr. 1: George Homans. Cadrul teoretic propus de George Homans pune accentul pe relațiile dintre actorii aflați în contact direct unul cu celălalt, dar nu trece cu vederea importanța structurală a relațiilor de schimb indirecte (spre exemplu, relațiile directe dintre angajații aceluiași angajator, dar și relațiile indirecte rezultate din faptul că doi angajați pot avea același angajator).¹⁰

Modelul nr. 2: Peter Blau. Acesta se concentrează pe dezvoltarea unei teorii a structurii sociale și a instituțiilor plecând de la schimbul social. Există două caracteristici care-l diferențiază pe P. Blau de G. Homans. Prima constă în faptul că Peter Blau

nu și-a întemeiat teoria schimbului pe principii de comportament. Acesta a introdus aspecte de gândire microeconomică în analiza schimbului social. A doua deosebire constă în faptul că a extins teoria dincolo de fenomenele subinstituționale, recunoscând că structurile sociale au proprietăți emergente. El discută procese cum ar fi formarea grupurilor, coeziunea, integrarea socială, opoziția, conflictul și disoluția în termenii principiilor de schimb social. Coordonarea acțiunii în colectivitățile mari este posibilă prin valorile comune din sistemul social care mediază schimburile indirecte necesare. Astfel, teoria lui P. Blau merge dincolo de relațiile directe ale actorilor individuali, încorporând procese de schimb indirect complexe. Peter Blau și, ulterior, Richard Emerson au definit procesele care implică puterea ca fiind centrale în apariția structurilor sociale și în schimbarea structurală¹¹.

Modelul nr. 3: Richard Emerson. Acesta a dezvoltat un model comportamental al acțiunii individuale, dar a accentuat translația către un nivel macro de analiză prin încorporarea în formularea sa a actorilor colectivi și a rețelelor. Potrivit lui Emerson, structura socială în analiza de rețea are o definire mult mai precisă, ca model de conexiuni/legături între actorii din rețelele compuse din relații de schimb.¹² Emerson a adus două critici la adresa cadrului teoretic propus de Homans: prima critică consideră că Homans nu prezintă o concepție reală cu privire la societate, excepție făcând definirea acesteia ca agregarea comportamentului individual și a doua critică constă în faptul că Homans trata ca fiind „dat” contextul social în care erau poziționați actorii sociali.

Nodul de rețea și legăturile acestuia. Actorul, în teoria lui R. Emerson, este perceput ca un punct/nod unde se conectează multe alte legături. Actorul poate fi o persoană, un grup (actor colectiv) sau un „ocupant de rol.” Această definiție a actorului face teoria aplicabilă la orice nivel de

⁷ Această abordare nu neagă existența comportamentului ghidat de norme, dar se concentrează pe analiza limitelor determinate structural ale comportamentului

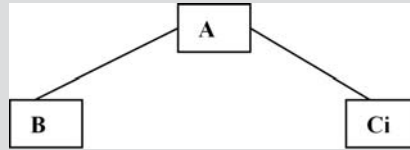
⁸ K.S. Cook, J.M. Whitmeyer, „Two approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis”, *Annual Review of Sociology*, nr. 18, 1992, pp. 109-110.

⁹ Din perspectiva teoriei schimbului în rețea, există două tipuri de resurse: resursele valorizate – cele care pot fi utilizate ca element de schimb în cadrul rețelei și resursele nevalorizate – cele pe care un actor/o entitate socială le deține, dar care nu sunt obiect de interes în cadrul schimbului

¹⁰ Homans G.C., „Social Behavior: Its Elementary Forms”, Harcourt Brace, New York, 1961, apud K.S.Cook, J.M. Whitmeyer, „Two approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis”, *Annual Review of Sociology*, nr. 18, 1992, p. 111.

¹¹ Emerson, R.M., „Exchange Theory”, partea a II-a: „Exchange rules and networks” apud K.S.Cook, J.M. Whitmeyer, „Two approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis”, *Annual Review of Sociology*, nr. 18, 1992, p. 112.

¹² Emerson, R. M., „Power-dependence relations”, *American Sociology Review*, nr. 27.

CASETA NR.1: Legături de schimb pozitive - legături de schimb negative

Exemplul pe care îl propun este construit plecând de la o rețea de schimb simplă, formată din două legături de schimb și două poziții reprezentate de graf-urile următoare.

CAZUL 1: LEGĂTURA DE TIP POZITIV

Să presupunem că avem o resursă x - mere-, un vânzător de mere, A, un set de cumpărători de mere, Ci, și un furnizor de mere, B. Dacă numărul cumpărătorilor și/sau cantitatea de mere vândută cresc, atunci actorul A va fi interesat să crească, la rândul său, cantitatea de mere solicitată furnizorului de mere B. Cu alte cuvinte, o creștere în frecvența schimbului dintr-o legătură (A-Ci) produce o creștere în frecvența schimbului dintr-o altă legătură (B-A).

CAZUL 2: LEGĂTURA DE TIP NEGATIV

Să presupunem că avem un angajator A și doi candidați, B și C, pentru un post scos la concurs (în cazul de față, resursa valorizată este postul scos la concurs). Angajatorul A îi supune pe cei doi candidați la o serie de probe practice pentru descoperi pe care dintre cei doi să angajeze. În momentul în care, să presupunem că a decis să îl angajeze pe B, între A și C (candidatul care a pierdut concursul) se opresc orice alte interacțiuni. Cu alte cuvinte, creșterea frecvenței schimbului între A și B produce scăderea până la 0 a relațiilor de schimb între A și C.

analiză. Interesul central al lui Emerson constă în relațiile de schimb, acestea fiind considerate „pietrele de temelie” pentru structurile sociale complexe, numite rețele de schimb.

Rețelele de schimb. Acestea sunt văzute ca seturi de relații de schimb conectate. Noutatea la acest nivel de discuție constă în distincția pe care R. Emerson o face între legăturile de schimb negative și pozitive. Prin legătură de schimb negativă, acesta înțelege legătura în care o creștere în frecvența magnitudinii unui schimb, în care actorul este implicat, produce sau implică o scădere într-o a doua astfel de legătură. Legătura de schimb pozitivă este cea în care o creștere într-o relație de schimb, în care actorul este implicat, produce sau stimulează o creștere într-o a doua astfel de relație.

Pentru o clarificare a distincției dintre legăturile de schimb negative și pozitive, să luăm exemplul din caseta nr. 1.

Teoria schimbului în rețea poate fi privită ca o abordare a interacțiunilor și a structurii bazată pe două principii: 1) actorul poate fi modelat ca fiind motivat de interese sau recompense/sanctiuni și

2.) cea mai mare parte a interacțiunilor constau în schimbul „resurselor valorizate”. Analiza de rețea socială, pe de altă parte, este înrădăcinată în observația empirică potrivit căreia modelele de interacțiune a actorilor pot fi privite ca rețele.

Încă de la început, analiștii de rețea au folosit teoria schimbului în rețea pentru a furniza o bază teoretică analizei interacțiunilor sociale, pe care le reprezentau în termeni de rețea. În ciuda faptului că autori cum ar fi Kapferer sau Collins au propus¹³ ca teoria schimbului în rețea să constituie chiar fundamentul teoretic pentru ARS, K. Cook și J.M. Whitmeyer (1992, p. 116) consideră teoria schimbului în rețea și ARS tipuri de entități diferite, iar o eventuală integrare a lor, fără o clarificare a părților compatibile și a celor incompatibile, este contraindicată. Autorii propun două dimensiuni la nivelul cărora trebuie să se realizeze această muncă de clarificare conceptuală:

(1) Abordările cu privire la acțiune: compatibilitatea între teoria schimbului în rețea și ARS ar putea proveni din faptul că ambele pornesc de la premisa actorului motivat de interes sau recom-

¹³ K.S. Cook, J.M. Whitmeyer, „Two approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis”, *Annual Review of Sociology*, nr. 18, 1992, p. 116.

pensă – definesc actorul ca fiind rațional.

(2) Abordările cu privire la structură: putem distinge două concepții generale în cadrul ARS. Concepția cea mai obișnuită definește structura ca pe un model de legături particulare între actori, unde variația în cadrul rețelei la nivelul existenței sau puterii legăturilor este semnificativă sau importantă (compoziție de legături particulare). A doua concepție definește structura ca pe o deviație generală de la legăturile întâmplătoare pentru anumite grupuri sau poate pentru întreaga rețea (deviație multidimensională de la caracterul întâmplător)¹⁴.

Perspectiva generală cu privire la structură a celor mai mulți analiști de rețea și a celor mai mulți teoreticieni ai schimbului este aceeași. Diferențele apar în momentul în care se discută detaliile structurii, adică legăturile. Teoria schimbului în rețea asumă că legăturile constau în schimbul de resurse valorizate, în timp ce analiza de rețea socială este preocupată mai mult de conținutul legăturilor. În timp ce teoria schimbului în

rețea este strict centrată pe relațiile de schimb de resurse valorizate și pe modul în care puterea ca relație influențează fluxul de schimb de resurse, ARS este centrată pe o abordare mult mai generală care ia în calcul relațiile, indiferent de natura acestora, stabilite între entitățile sociale.

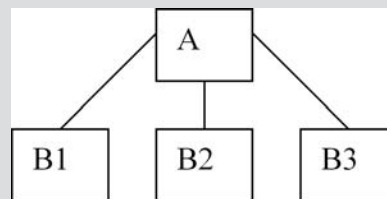
Partea a II-a. PUTEREA ÎN REȚELELE SOCIALE DE DIFERITE CONEXIUNI

Discutând despre rețelele sociale care implică relații de schimb de resurse valorizate, un element important în înțelegerea și analiza schimburilor în rețea este reprezentat de modul în care puterea se concentrează în cadrul rețelei și de modul în care se poate măsura.

Rețeaua de schimb trebuie gândită în relație cu următorul set de constante conceptuale (a se vedea caseta nr. 2):

a) un set de actori/noduri (indivizii, grupurile, ansamblurile agregate de indivizi etc. care partici-

CASETA NR. 2: Distincția dintre oportunitățile de schimb și relațiile de schimb

Orice actor social deține un set de oportunități de schimb și un set de relații de schimb. Prin apelul la exemplul următor, voi încerca să clarific cele două concepte. Să luăm următorul graf:

Să presupunem că nodul A este un actor social care studiază ofertele de petrecere a timpului liber, puse la dispoziție de trei agenții de turism, B1, B2 și B3. În acest caz, actorul A are trei oportunități de schimb (este vorba despre cele trei agenții de turism). Adică poate intra în relații de schimb cu oricare dintre cele trei agenții de turism. Numai că A intenționează să aleagă doar una dintre cele trei oferte turistice. Cu alte cuvinte, A va stabili o singură legătură de schimb, fie cu B1, fie cu B2, fie cu B3.

Din câte se poate constata, relația existentă între numărul de oportunități de schimb (OpSch) și numărul de legături de schimb (LegSch) poate fi exprimată în următoarea formă:

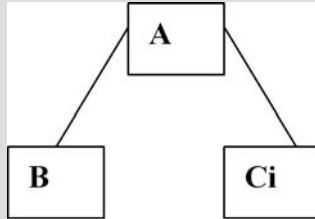
$$\text{OpSch} = \text{LegSch}$$

Întotdeauna, numărul oportunităților de schimb va fi mai mare sau egal cu numărul de legături de schimb. În cazul exemplului nostru, dacă am înlocui legea de schimb care spune că A trebuie să aleagă doar o ofertă turistică Bi cu o altă lege de schimb care spune că A trebuie să aleagă trei oferte turistice, atunci $\text{OpSch} = \text{LegSch}$. Niciodată, însă, numărul legăturilor de schimb nu poate fi mai mare decât numărul oportunităților de schimb.

¹⁴ Spre exemplu: actorul X, trece pe lângă piața Y și cumpără cartofi de la vânzătorul Z – legătură întâmplătoare. Deviația de la această legătură întâmplătoare poate apărea în momentul în care actorul X merge numai la piața Y și cumpără cartofi numai de la vânzătorul Z.

CASETA NR. 3: Conexiunea de tip pozitiv

Pentru a exemplifica conexiunea de tip pozitiv, voi construi un exemplu plecând de la un graf cu două legături de schimb (B-A și A-Ci) și două poziții (A și B,Ci):

Să presupunem că nodul A este un vânzător de bomboane. Nodul B este firma care îi furnizează lui A bomboanele, iar poziția Ci reunește setul de cumpărători de bomboane (unde, $i=1, \dots, n$).

Într-o astfel de situație, cumpărătorii de bomboane se vor păstra în relația de schimb cu A atâta timp cât A continuă să schimbe cu B. Cu alte cuvinte, A va vinde bomboane către Ci atâta timp cât va continua să cumpere bomboane de la furnizorul B.

Pe de altă parte, fluxul de resurse valorizate care circulă în relația de schimb B-A este determinat de fluxul de schimb existent în relația A-Ci. Dacă cererea de bomboane va scădea, atunci va scădea și cantitatea de bomboane solicitată de A furnizorului B.

După cum putem constata, într-o astfel de rețea de schimb ceea ce se întâmplă într-o legătură de schimb determină ceea ce se întâmplă în cealaltă legătură de schimb.

pă în relațiile de schimb);

b) o distribuție de resurse valorizate între actori;

c) pentru fiecare actor există un set de oportunități de schimb cu alți actori în R;

d) un set de relații de schimb – subset al oportunităților de schimb.

Prin rețea de schimb înțelegem structura socială specifică formată din relații de schimb stabilite între actori conectați.

Conexiuni pozitive și negative. Un concept esențial în cadrul ARS este cel de conexiune. În domeniul analizei rețelelor sociale, există o diferență extrem de importantă între conceptul de legătură a unui nod într-o rețea R și conceptul de conexiune a aceluiași nod. Cu alte cuvinte, legătura în rețea și conexiunea în rețea nu sunt același lucru. Mai precis, conexiunea este o formă specifică de legătură. În general, legătura indică existența unui anumit tip de relație între două noduri, în timp ce conexiunea ne spune ce fel de relație există între cele două noduri.

Conexiunea pozitivă. K. Cook identifică și definește două tipuri de conexiuni, pozitive și negative. Conexiunea pozitivă apare atunci când schimbul de resurse valorizate dintr-o relație de schimb este influențat de schimbul de resurse valorizate care are loc în cealaltă relație. Cu alte

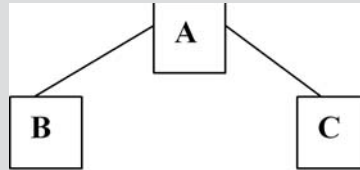
cuvinte, ceea ce se întâmplă într-o relație de schimb determină ceea ce se întâmplă într-o altă relație de schimb.

Spre exemplu, schimbul în relația A-B se realizează doar în situația în care se face schimbul în relația A-C. Într-o astfel de situație, putem vorbi despre o rețea de schimb minimală conectată pozitiv, cu două legături, B-A și A-C. Sau, cu alte cuvinte, în rețeaua de schimb B-A-C, există conexiune pozitivă pentru A, dacă A beneficiază de pe urma relației de schimb cu B, atâta timp cât își păstrează relația de schimb cu C.

Conexiunea negativă există dacă schimbul dintr-o relație generează lipsa schimbului în altă relație. Cu alte cuvinte, în rețeaua de schimb B-A-C, există o conexiune negativă pentru A, dacă resursele disponibile de la B și C sunt substituibile reciproc (deci B și C sunt parteneri de schimb alternativi ai lui A). În această situație, A va intra într-o relație de schimb fie cu B, fie cu C, în funcție de: 1) interesul relativ pe care îl are față de bunurile furnizate de B și C; 2) de costul relativ pe care îl are în achiziția aceleiași cantități de bunuri. Cu cât gradul de substituție al bunurilor oferite de B și C crește, cu atât tendința lui A de a face alegerea pe baza raportului interes relativ/cost relativ scade. (Pentru o exemplificare a conexiunii

CASETA NR. 4: CONEXIUNEA DE TIP NEGATIV

Pentru a exemplifica conexiunea de tip negativ, voi construi un exemplu plecând de la un graf cu două legături de schimb (B-A și A-C) și două poziții (A și B,C):

Să presupunem că nodul A este un actor social care dorește să cumpere mere, iar nodurile B și C sunt doi vânzători de mere. De asemenea, să presupunem că setul de oportunități de schimb al lui A este compus din două legături B-A și A-C. Adică A poate achiziționa mere atât de la B, cât și de la C. Într-o situație de acest tip, dacă, spre exemplu, A va cumpăra mere de la B, atunci nevoia sa va fi satisfăcută și nu va mai intra într-o relație de schimb cu C. Deci B-A-C este o rețea de schimb conectată negativ la A, în condițiile în care calitatea și prețul merelor furnizate de cei doi vânzători sunt similare, iar cumpărătorului îi este indiferent nodul cu care încheie relația de schimb.

de tip negativ, a se vedea caseta nr. 4.)

Indiferent dacă discutăm de conexiuni pozitive sau negative, trebuie subliniat faptul că orice conexiune variază în intensitate. Faptul că două relații de schimb, A-B și A-C, au un membru comun, A, nu implică în mod necesar faptul că B-A-C ar forma o rețea minimală de schimb și că cele două legături ar fi conectate într-o rețea de trei actori. Pentru o rețea de schimb, calitatea de membru nu este suficientă ca principiu de conectare. Pentru a putea discuta de rețele de schimb, trebuie să avem în vedere existența conexiunilor pozitive, negative sau mixte între diferitele legături diadice existente. În ARS, se susține faptul că tipul de conexiune (pozitivă, negativă sau mixtă) este produs de condițiile sociale.

Conexiunea exclusivă. Structuri de putere „tare”, structuri de putere „slabă” și structuri de putere „egală”. Walker, Thye și Simpson (2000) dezvoltă o altă tipologie a conexiunilor de rețea, considerând că poate fi vorba despre trei tipuri de conexiuni primare și două secundare. Primul tip de conexiune primară este denumit conexiune exclusivă. Astfel, într-o rețea de schimb de tipul B-A-C, se poate spune că rețeaua este exclusiv conectată la A, dacă B-A sau A-C, dar NU B-A și A-C; această rețea reprezentând o structură de putere „tare” (unde $N = M = Q = 1$).¹⁵

Pentru o rețea de schimb de tipul B-A-C-D exclusiv conectată la nodurile A și C, resursele câștigate de A sunt inferioare celor câștigate de A în rețeaua de schimb de mai sus (B-A-C); aceasta fiind o structură de putere „slabă”.

O rețea de schimb de tipul A-B-C-D poate fi exclusiv conectată la B și C, cu structură de putere „egală”, dacă resursele câștigate de B sunt egale cu resursele câștigate de C.

Conexiunea inclusivă este al doilea tip de conexiune primară. B-A-C este o rețea conectată inclusiv, dacă pozițiile din rețeaua de schimb sunt nevoite să îndeplinească două sau mai multe schimburi, pentru a câștiga beneficii. B-A-C este o rețea conectată inclusiv la A, dacă A trebuie să schimbe și cu B, și cu C pentru a obține beneficii.

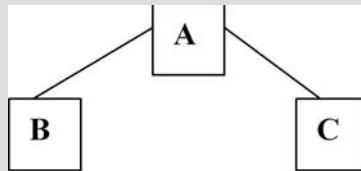
Conexiunea nulă este al treilea tip de conexiune primară. B-A-C este o rețea conectată nul la B, dacă B poate schimba și câștiga beneficii de pe urma unuia sau ambilor parteneri. Adică $N = M = Q = 1$.

Conexiunea inclusiv-exclusivă este primul tip de conexiune secundară. B este conectat inclusiv-exclusiv la o rețea de schimb dacă trebuie să schimbe cu un Ai dintr-un set de A și cu un Ci dintr-un set de C. Adică $N = M = Q = 1$. B nu este dezavantajat într-o conexiune inclusiv-exclusivă deoarece conexiunea exclusivă elimină efectele conexiunii inclusive.

¹⁵ Unde Ni reprezintă numărul de relații de schimb conectate, Mj reprezintă numărul maximum de relații de schimb de pe urma cărora nodul are beneficii, Qy reprezintă numărul minimum de relații de schimb care trebuie realizat dacă nodul dorește să câștige beneficii.

CASETA NR. 5.1: CONEXIUNEA DE TIP EXCLUSIV

Rețele de schimb conectate exclusiv având o structură de putere "tare"

Să presupunem că avem rețeaua de schimb B-A-C, unde nodul A reprezintă un angajator din domeniul privat, care scoate la concurs un post X, pentru care se înscriu doi candidați, nodurile B și C.

Rețeaua B-A-C este conectată exclusiv la nodul A, deoarece, pentru a obține beneficii, nodul A nu trebuie să încheie decât o relație de schimb, fie cu B, fie cu C. Structura rețelei de schimb este una de putere "tare" deoarece poziția A poate alege, pentru a încheia o relație de schimb, fie pe B, fie pe C; cu alte cuvinte B-A sau B-C. Într-o astfel de situație, pentru a nu fi excluși de la încheierea unei relații de schimb, adică pentru a nu pierde angajarea pe postul scos la concurs, atât B, cât și C își vor diminua pretențiile în relația cu A.

Pentru rețeaua de schimb B-A-C, $N=2$ (reprezentând numărul de legături de schimb conectate), $M=1$ (reprezentând numărul maxim de relații de schimb de pe urma cărora A poate obține beneficii - angajatorul nu poate face decât o singură angajare), $Q=1$ (reprezentând numărul minim de relații de schimb de pe urma cărora A poate obține beneficii). Deci $N \cdot M = Q$.

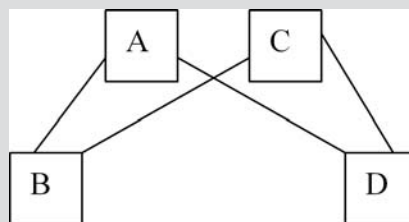
Conexiunea inclusiv-nulă este al doilea tip de conexiune secundară. B își transformă rețeaua de conexiuni într-una inclusiv-nulă dacă își sporește numărul de categorii de noduri cu care să încheie

relații de schimb (face legături de schimb cu mai mulți A_i și cu mai mulți C_i).

Graf-uri și matrici. În investigarea rețelelor sociale, sunt prelucrate și analizate diferitele seturi

CASETA NR. 5.2: CONEXIUNEA DE TIP EXCLUSIV

Rețele de schimb conectate exclusiv având o structură de putere "slabă"

Să presupunem că avem rețeaua de schimb B-A-C-D, unde nodurile A și C reprezintă doi angajatori din domeniul privat, care scot la concurs un câteun post X, pentru care se înscriu doi candidați, nodurile B și D.

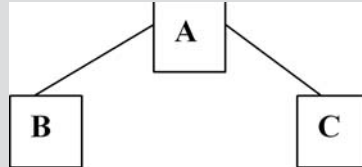
Rețeaua de schimb B-A-C-D este conectată exclusiv la nodurile A și C, deoarece, pentru a obține beneficii, nodurile A și C trebuie să încheie doar o relație de schimb, fie cu B, fie cu D.

Structura rețelei de schimb este una de putere "slabă" deoarece beneficiile pe care A le poate obține sunt inferioare celor obținute în rețeaua de schimb B-A-C. În cazul rețelei de față, nodurile B și D (candidații) pot negocia atât cu A, cât și cu C. Deci posibilitatea de negociere a acestora este mai mare, context în care este de așteptat să nu-și diminueze pretențiile ca în cazul rețelei de schimb B-A-C.

Pentru rețeaua de schimb B-A-C-D, $N=2$, $M=1$, $Q=1$. Deci $N \cdot M = Q$.

CASETA NR. 6: CONEXIUNEA INCLUSIVĂ

Pentru a exemplifica conexiunea inclusivă, să luăm o rețea de schimb de tipul B-A-C, unde nodul A reprezintă o cofetărie care, să spunem, pentru a produce prăjituri, are nevoie de zahărul furnizat de nodul B și ciocolata furnizată de nodul C.

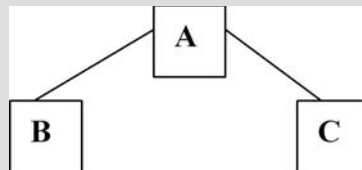
Rețeaua B-A-C este conectată inclusiv la nodul A, deoarece cofetăria A, pentru a obține beneficii, deci pentru a putea face prăjituri, este nevoită să încheie relații de schimb atât cu B, cât și cu C.

Pentru a exemplifica conexiunea inclusivă, să luăm o rețea de schimb de tipul B-A-C, unde nodul A reprezintă o cofetărie care, să spunem, pentru a produce prăjituri, are nevoie de zahărul furnizat de nodul B și ciocolata furnizată de nodul C.

Rețeaua B-A-C este conectată inclusiv la nodul A, deoarece cofetăria A, pentru a obține beneficii, deci pentru a putea face prăjituri, este nevoită să încheie relații de schimb atât cu B, cât și cu C.

CASETA NR. 7: CONEXIUNEA NULĂ

Pentru a exemplifica conexiunea nulă, să luăm o rețea de schimb de tipul B-A-C, unde nodul A este reprezentat de un vânzător de produse vestimentare, iar nodurile B și C sunt reprezentate de potențiali cumpărători.

Rețeaua de schimb B-A-C este conectată nul la nodul A, deoarece A obține beneficii, încheind relații de schimb atât cu unul dintre cele două noduri, cât și cu ambele. Astfel, în cazul exemplului de față, A obține beneficii vânzându-și produsele fie lui B sau C, fie ambilor. Pentru rețeaua de schimb B-A-C, $N=2$, $M=2$, $Q=1$. Deci $N=M \cdot Q=1$.

CASETA NR. 8: CONEXIUNEA INCLUSIV-EXCLUSIVĂ ȘI CONEXIUNEA INCLUSIV-NULĂ

Pentru a exemplifica conexiunea inclusiv-exclusivă, să luăm o rețea de schimb de tipul Bi-A-Ci, unde nodul A reprezintă o cofetărie care, pentru a produce prăjituri, are nevoie de zahăr și ciocolată. Spre deosebire de exemplul construit în caseta nr. 6, în cazul de față A are la dispoziție mai mulți furnizori de zahăr (B_i , unde $i=1, \dots, n$) și mai mulți furnizori de ciocolată (C_i , unde $i=1, \dots, n$).

Rețeaua Bi-A-Ci este conectată inclusiv-exclusiv la nodul A, deoarece, în cazul de față, cofetăria A pentru a produce prăjituri trebuie să încheie relații de schimb cu un furnizor de zahăr și cu unul de ciocolată. În plus, nodul A are puterea de a alege furnizorul de zahăr dintr-un set B_i și furnizorul de ciocolată dintr-un set C_i .

Pentru a exemplifica conectarea inclusiv-nulă a nodului A la o rețea de schimb de tipul Bi-A-Ci, putem folosi rețeaua de schimb de mai sus (B_i -A- C_i), cu deosebirea că de această dată cofetăria A poate încheia relații de schimb cu unul sau mai mulți B_i și C_i . Cu alte cuvinte, cofetăria, pentru a produce prăjituri, trebuie să încheie relații de schimb atât cu furnizorul de zahăr (B_i), cât și cu cel de ciocolată (C_i), dar poate încheia relațiile de schimb fie cu un singur furnizor de zahăr/ciocolată, fie cu mai mulți - acesta fiind caracterul conectării nule a nodului A.

de date folosind graf-uri¹⁶ (în cazul rețelelor cu un număr mic de noduri) și matrici (în cazul rețelelor mari, cu un număr mare de noduri, ce nu permit reprezentarea acestora în graf-uri).

Liniile, punctele și pozițiile într-un graf. Într-un graf, spre exemplu, punctele reprezintă atât actori individuali, cât și actori agregați. Liniile reprezintă relații de schimb care se stabilesc între diferite noduri. Poziția într-un graf sau într-o rețea este un set de unul sau mai multe puncte/noduri echivalente structural (sunt similare din punct de vedere structural sau, altfel spus, au aceeași poziție structurală în rețea). Conceptul de poziție este extrem de util deoarece simplifică analiza unor rețele de schimb mai complexe. Despre conceptul de poziție în literatura de specialitate se spune că este un determinant important al comportamentelor în rețele.

Structura de oportunități de schimb a unui nod (poziție) reprezintă numărul maxim de relații de schimb în care nodul respectiv poate intra. Setul de relații de schimb este un subset al structurii de oportunități de schimb și reprezintă numărul de relații în care un nod a intrat și pe care le-a ales din structura de oportunități de schimb. În cele ce urmează, voi prezenta diferite forme de rețele de schimb, în care sunt puse în evidență structurile de oportunități de schimb și seturile de relații de schimb ale diferitelor noduri.

Acest articol este primul dintr-o serie care cuprinde încă două materiale ce vor pune accent pe indicatorii de măsurare a puterii într-o rețea, pe

de o parte, și pe modul în care ARS poate fi folosită în analiza unui caz empiric.

„Elemente de bază în analiza de rețea socială” are un rol pur introductiv în setul elementelor conceptuale de bază ce compun ARS. Acest fapt ușurează accesul către proiectele de cercetare și dezvoltările teoretice centrate pe analiza de rețea din sociologia străină (în special cea americană¹⁷).

„Indicatori de măsurare a puterii în rețeaua socială”, articolul următor, reprezintă o discuție, bazată pe exemple, a indicatorilor de măsurare a puterii. O astfel de discuție este extrem de utilă

în condițiile în care oferă posibilitatea unor estimări cu privire la comportamentul indivizilor în cazul unei descrieri valide și fidele a poziției de rețea, a instituțiilor și resurselor existente în cadrul rețelei. ARS oferă o modalitate concretă de măsurare estimativă a relațiilor de putere existente între nodurile de rețea, modalitate greu de întâlnit din perspectiva altor abordări centrate pe relațiile de putere.

„Investigarea cazurilor empirice prin analiza de rețea socială” reprezintă un material în care îmi propun să descriu, printr-un caz empiric, printr-o aplicație empirică, modul în care ARS poate fi folosită pentru analiza unei „bucăți” din universul social.

Deși nu epuizează problematica analizei de rețea socială, această serie de articole produce o familiarizare cu această arie de cercetare și oferă un instrument util de analiză a rețelelor de relații sociale.

¹⁶ Exemplele acestui articol sunt construite folosind graf-uri.

¹⁷ Un punct de plecare ar fi reprezentat de scrierile lui S. Borgatti, S. Wasserman, K. Faust, în zona metodologiei ARS, de scrierile lui K. Cook și D. Willer, în teoria schimbului în rețea, și de N. Lin, pentru cercetările de rețea din zona „dobândirii de status prin accesul la resursele de rețea” etc.

BIBLIOGRAFIE

* Aldrich, H.E., „Organizations Evolving”, Sage Publications, London, 1999.

* Aldrich, H.E., Pfeffer, J., „Environments of Organizations”, Annual Reviews Inc., 1976.

* Astley, W.G., Van de Ven, A.H., „Central Perspective and Debates in Organization Theory”, Administrative Science Quarterly, 28, 1983.

* Baum Joel A.C., Olivier, C., „Institutional Embeddedness and the Dynamics of Organizational Populations”, American Sociological Review, 57, 4, August, 1990.

* Bonacich, P., „A Behavioral Foundation for a Structural Theory of Power in Exchange Networks”, Social Psychology Quarterly, Vol. 61, No. 3, 1998.

* Coleman, J., „Foundations of Social Theory”, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1990.

* Corra, M., Miller, D., „The Gatekeeper”, Sociological Theory, nr. 20, iulie 2002.

* Cook, K.S., Whitmeyer, J.M., „Two approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis”, Annual Review of Sociology”, nr. 18, 1992.

* Cook, K.S., Emerson, R.M., Gillmore, M.R., Yahagishi, T., „The Distribution of Power in Exchange Networks: Theory and Experimental Results”, The American Journal of Sociology, vol. 89, No.2, sept. 1983.

* Dess, G.G., Beard, D.W., „Dimensions of Organizational Task Environments”, Administrative Science Quarterly, 29, 1984.

* Dollinger, M.J., „Environmental Boundary Spanning and Information Processing Effects on Organizational Performance”, The Academy of

Management Journal, Vol. 27, No.2, June, 1984.

* Emerson, R.M., „Power-dependence relations”, American Sociology Review, Vol. 27, nr. 1, Febr., 1962.

* Freeman, L., „Centrality in Social Networks: Conceptual Clarification”, Social Networks, 2, 1979.

* Ford, J.D., Slocum, Jr., J.W., „Size, Technology, Environment and the Structure of Organizations”, The Academy of Management Review, Vol. 2, No. 4., 1977.

* Galaskiewicz, J., „Interorganizational Relations”, The Academy of Management Review, Annual Reviews Inc., 1985.

* Granovetter, M., „Small is Bountiful: Labor Markets and Establishment Size, American Sociological Review, 49, 3, 1984.

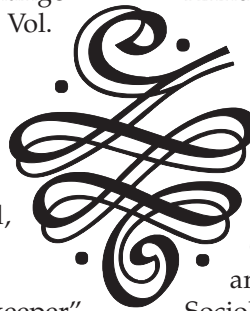
* Haveman, H.A., „The Future of Organizational Sociology: Forging Ties among Paradigms”, Contemporary Sociology, Vol. 29, No. 3., 2000.

* Hrebiniak, L.G., Joyce, W.F., „Organizational Adaptation. Strategic Choice and Environmental Determinism”, Administrative Science Quarterly, 30, 1985.

* Leifer, R., Delbeqo, A., „Organizational/Environment Interchange: A Model of Boundary Spanning Activity”, The Academy of Management Review, Vol. 3, No.1, Ianuarie, 1978.

* Markovsky, B., Walker, H.A., Thye, S.R., Simpson, B., Lovaglia, M.J., Willer, D., „Network Exchange Theory: Recent Development and New Directions”, Social Psychology Quarterly, Vol. 63, No. 4, 2000.

* Markovsky, B., Willer D., Patton, „Developing an Exchange Network Simulator”, Sociological

Perspectives, nr. 38, 1998.

* Markovsky, B., Skvoretz, Willer, D., Lovaglia M.J., Erger, „The Seeds of Weak Power: An Extension of Network Exchange Theory”, *American Sociological Review*, nr. 58, 1993.

* Marsden, P.V., „Network Data and Measurement”, *Annual Review of Sociology*, vol 16, 1990.

* Molm, L., Peterson, G., Takahasi, N., „Power in negotiated and reciprocal exchange”, *American Sociological Review*, Vol. 64, No. 6, Dec., 1999.

* Neculau, A., „Dinamica grupurilor. Texte de bază”, Editura Polirom, Iași, 2001.

* Neculau, A., „Psihologie socială”, Editura Polirom, Iași, 1996.

* North, D., „Instituții, schimbare instituțională și performanță economică”, Editura Știința, Chișinău, 2003.

* Pfeffer, J., „New Directions for Organization Theory. Problems and Prospects”, New York, Oxford University Press, 1997.

* Pfeffer, J., Salancik, G., „The Bases and the Uses of Power in Organizational Decision Making: The Case of a University”, *Administrative Science Quarterly*, 19, 1974.

* Pfeffer, J., „Merger as a Response to Organizational Interdependence”, *Administrative Science Quarterly*, 17,2, Iunie, 1973.

* Scott, R.W., „Organizations. Rational, Natural, and Open Systems”, Prentice Hall International, Inc., New Jersey, 1998.

* Tung, R.L., „Dimensions of Organizational Environments: An Exploratory Study of Their Impact on Organizational Structure”, *Academy of Management Journal*, Vol. 22, No.4, 1979.

* Ulrich, D., Barney, J.B., „Perspectives in Organizations: Resource Dependence, Efficiency, and Population”, *Academy of Management Review*, Vol. 9, 1984.

* Vlăsceanu, M., „Organizațiile: proiectare și schimbare”, Editura Comunicare.ro, București, 2004.

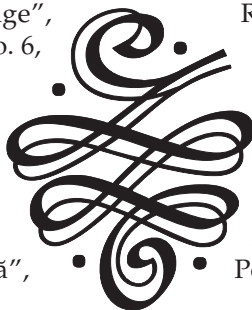
* Vlăsceanu, M., „Organizații și comportament organizațional”, Editura Polirom, Iași, 2003.

* Vlăsceanu, M., „Organizații și cultură organizațională”, Editura Trei, București, 2002.

* Wellman, B., „Network Analysis: Some Basic Principles”, *Sociological Theory*, vol. 1, 1983.

* Whetten, D., „Coping with Incompatible Expectations: An Integrated View of Role Conflict”, *Administrative Science Quarterly*, 19, 1974.

* Yamagushi, K., „Power in Networks of Substitutable and Complementary Exchange Relations: A Rational Choice Model and Analysis of Power Centralization”, *American Sociological Review*, vol. 61, 1996.

Cuprins

<i>Conf. univ Andrei ȚĂRANU,</i> Sfârșitul celui de-al treilea val ? sau Populismul ca o nouă provocare a democratizării . . .	pag. 5
<i>Drd Valentin NICOLESCU QUINTUS,</i> Teza autonomiei politico-ideologice a regimului comunist românesc – o reexaminare	pag. 11
<i>Academician Mircea MALIȚA,</i> Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece (III)	pag. 24
<i>Lector univ Virginia MIRCEA,</i> Islamul politic	pag. 31
<i>Doctorand Artur LAKATOS,</i> Perspectivele tranziției maghiare. Motive și consecințe	pag. 36
<i>Lector dr. Sorin BORZA,</i> Europa resentimentului	pag. 42
<i>Drd. Gabriel HÂNCEAN ,</i> Elemente de bază în analiza de rețea socială	pag. 51

